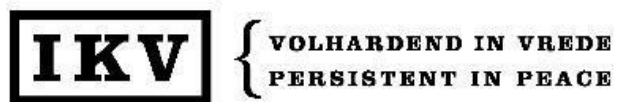


Vredesbewegingen en militair ingrijpen: een rechtvaardige combinatie?



<http://www.cartoonstock.com/lowres/ang00551.jpg>

Visie van Pax Christi en het IKV inzake militair ingrijpen in Bosnië-Herzegovina, Kosovo en Irak



Naam: Sylvia van Duin
Studentnummer: 0444111
Begeleider: Prof. dr. B.G.J. de Graaff
Datum: 01-11-2010

Masterscriptie Internationale betrekkingen in historisch perspectief

Inhoudsopgave

Inleiding	- 3 -
Hoofdstuk 1: Pax Christi en het IKV ten tijde van de Koude Oorlog	- 6 -
Hoofdstuk 2: De internationale orde in de jaren negentig en Pax Christi en het IKV	- 13 -
De veranderende internationale orde na de Koude Oorlog	- 13 -
Conflicten in de jaren negentig	- 16 -
Pax Christi en het IKV in de jaren negentig	- 19 -
Hoofdstuk 3: ‘Veilige’ enclaves. Militair ingrijpen in Bosnië	- 24 -
Het Bosnische conflict en de internationale gemeenschap	- 25 -
De veilige enclaves	- 30 -
Pax Christi en militair ingrijpen	- 32 -
Het IKV en militair ingrijpen	- 35 -
Hoofdstuk 4: Militair ingrijpen in Kosovo	- 40 -
De achtergrond, conflicten en de rol van de internationale gemeenschap	- 40 -
Pax Christi en militair ingrijpen	- 44 -
Het IKV en militair ingrijpen	- 48 -
Hoofdstuk 5: Militair ingrijpen in Irak	- 52 -
De aanslagen van 11 september 2001 en het nieuwe Amerikaanse veiligheidsbeleid	- 52 -
De achtergrond en rechtvaardiging van het conflict	- 55 -
Pax Christi en militair ingrijpen in Irak	- 58 -
Het IKV en militair ingrijpen in Irak	- 62 -
Conclusie	- 65 -
Literatuurlijst	- 69 -

Inleiding

‘Etnische zuiveringen leveren veel geld op in Bosnië’,¹ kopte *de Volkskrant* op 25 maart 1995. Negen maanden voor de ondertekening van de Dayton Akkoorden, die een einde maakten aan het Bosnische conflict, werd de campagne van etnische zuiveringen in Bosnië nog eens opgevoerd. Het artikel vertelt het verhaal van slachtoffers van etnische zuiveringen, die vaak grof geld betaalden om te ontsnappen uit Bosnische gebieden in handen van de Serviërs, op weg naar ‘vrijheid’. De katholieke vredesbeweging Pax Christi Nederland en het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) hielden zich actief bezig met het lot van slachtoffers van etnische zuiveringen in Bosnië en zochten, in samenwerking met lokale partners en via internationale netwerken, naar manieren om burgers bescherming te bieden.

Ten tijde van het conflict in Bosnië-Herzegovina (hierna: Bosnië) kopten veel (Nederlandse) kranten over de etnische zuiveringen in deze gebieden. Zowel Pax Christi als het IKV pleitte hierop voor de instelling van zogenaamde ‘veilige gebieden’, zodat burgers beschermd konden worden tegen etnische zuiveringen en hier op deze wijze wellicht een einde aan kon worden gemaakt. Pax Christi Nederland bevordert vanaf de oprichting in 1948 vanuit ‘evangelische inspiratie en met een katholieke grondslag en oecumenische oriëntatie’² vrede, rechtvaardigheid en verzoening. De organisatie maakt onderdeel uit van de internationale katholieke vredesbeweging Pax Christi Internationaal. Vanaf de jaren tachtig hield de organisatie zich bezig met intrastatelijke conflicten. Het IKV, samengesteld uit negen kerken,³ kreeg bij de oprichting in 1966 de taak mee om (naast andere zaken) ‘onder eigen verantwoordelijkheid de problemen van oorlog en vrede te bestuderen’.⁴ Bosnië was het eerste conflict waar de organisatie direct bij betrokken was.

Betrokkenheid van de organisaties bij conflicten kwam onder meer tot uiting in standpunten over al dan niet militair ingrijpen om (ten minste) burgers in conflictgebieden te beschermen. Daar ik een grote interesse heb in de conflicten in Bosnië en Kosovo, en zowel Pax Christi als het IKV zich hierbij over militair ingrijpen uitsprak, komen beide conflicten aan bod. Daarnaast heb ik mij al langer willen verdiepen in de internationale politieke- en veiligheidssituatie sinds de terroristische aanslagen op de Verenigde Staten (VS) in 2001. Bovendien was mij ter ore gekomen dat het standpunt van het IKV inzake militair ingrijpen in Irak veel had losgemaakt bij de achterban en veel reacties opriep binnen

¹ De Volkskrant 25-03-1995 via www.volkskrant.nl laatst bijgewerkt op 15-01-2009, geraadpleegd op 23-10-2010.

² *Met het oog op vrede. Strategisch beleidskader 1999-2004 Pax Christi Nederland* in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3663.

³ Samenstelling IKV: Doopsgezinde Broederschap, de Evangelisch-Lutherse Kerk, de Evangelische Broederschap, het Genootschap der Vrienden (Quakers), de Gereformeerde Kerken in Nederland, De Nederlandse Hervormde Kerk, de Oud Katholieke Kerk, de Remonstrantse Broederschap en de Rooms-Katholieke Kerk. De (kerkelijke) basis van het IKV bestaat verder uit IKV-kernen of lokale vredesgroepen die zich met hun activiteiten richten op het IKV en IKV-sympathisanten die middels financiële bijdrage de beweging steunen. Zie *De structurele kerkelijke basis van het IKV* (DB/97/51) in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 252.

⁴ Nota *Het Interkerkelijk Vredesberaad 1966- 1972*, 3, in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 40.

het Nederlandse debat over een oorlog in Irak. Dit maakt, naast het standpunt van Pax Christi en het IKV inzake militair ingrijpen in Bosnië en Kosovo, Irak tevens tot onderwerp van deze paper.

Pax Christi en het IKV namen beide dus een standpunt in inzake militair ingrijpen in Bosnië, Kosovo en Irak. Deze standpunten werden gevormd door verschillende criteria die de organisaties stelden aan (rechtvaardiging van) militair ingrijpen van de internationale gemeenschap. De katholieke traditie, in de vorm van de Leer van de Rechtvaardige Oorlog, vormde voor Pax Christi een belangrijk normatief referentiekader bij de beoordeling van militair ingrijpen met als doel bescherming van burgers.⁵ Naar zal blijken had Pax Christi een aanzienlijk sterkere internationaalrechtelijke oriëntatie dan het IKV. Daarnaast handelde het IKV meer uit solidariteit met oorlogsslachtoffers. Verder kwam een aantal criteria van de organisaties overeen: militair geweld diende proportioneel en effectief te zijn en een rechtvaardig doel en zuivere intenties te hebben. Daarnaast diende een interventie als uiterste redmiddel te worden ingezet en daarbij toch tijdig plaats te vinden, en diende de burgerbevolking te worden ontzien en beschermd. In deze paper staan de standpunten – en een vergelijking daarvan – van Pax Christi en het IKV inzake militair ingrijpen centraal en poneer ik de volgende stelling:

Pax Christi was in vergelijking met het IKV restrictiever in het rechtvaardigen van militair ingrijpen in Bosnië, Kosovo en Irak.

In deze paper komt in hoofdstuk één de historische context aan bod, waarin een beeld wordt geschetst van Pax Christi en het IKV ten tijde van de Koude Oorlog. Hoofdstuk twee heeft de jaren negentig tot onderwerp: (veranderingen in) de internationale politieke orde, kenmerken van conflicten en de veranderingen die dit meebracht voor het werk van zowel Pax Christi als het IKV. In hoofdstuk drie wordt een beeld geschetst van de visie van beide organisaties op militair ingrijpen in Bosnië. Hoofdstuk vier heeft het standpunt van Pax Christi en het IKV inzake bombardementen in Kosovo, uitgevoerd door de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), tot onderwerp. In hoofdstuk 5 komen de visies van de organisaties inzake de oorlog in Irak naar voren. Ten slotte zal ik over het voorgaande een conclusie trekken.

De hoofdstukken over Bosnië, Kosovo en Irak lopen qua opzet en lengte aanzienlijk uiteen. In deze paper is ten aanzien van Bosnië nauwelijks ruimte voor achtergrondinformatie over het conflict en met het oog op de vele gebeurtenissen in Bosnië *tijdens* het conflict, is het hoofdstuk aanzienlijk langer

⁵ Hierbij wordt opgemerkt dat de leer van de rechtmatige verdediging (of oorlog) is ontwikkeld tegen de achtergrond van interstatelijke conflicten, terwijl interventies zich vanaf de jaren negentig hoofdzakelijk voordeden bij intrastatelijke conflicten. De Leer zal zich dus verder moeten ontwikkelen. Zie J. Gruiters, *Tussen volkenrecht en mensenrecht; dilemma's bij humanitaire interventies* (LB/99/79) (1999) 1, in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3660. Tevens merkte Pax Christi op, daar de uitdrukking 'rechtvaardige oorlog' veel weerstand oproep, dat de traditie juist bedoeld is om geweld te beperken. Zie *Advies van Pax Christi Nederland aan de Rooms Katholieke Bisschoppenconferentie van Nederland ten behoeve van een nieuw herderlijk schrijven over gerechtigheid, vrede en veiligheid* (Utrecht 1995) 32.

dan die over Kosovo en Irak. Mijns inziens kon worden volstaan met ruim aandacht voor de zogenaamde veilige gebieden, daar het standpunt van Pax Christi en het IKV hier betrekking op had. Naar het militaire optreden van de NAVO in 1995 wordt niet gekeken. Bij Kosovo is er meer aandacht voor de achtergrond van de conflicten, daar dit mijns inziens belangrijk is om een beeld te kunnen schetsen van de situatie. Met betrekking tot Irak is er ook ruim aandacht voor de achtergrond van het conflict, wordt de interventie zelf alleen aangestipt en de middelen die werden ingezet benoemd, daar de achtergrond van het conflict een (belangrijke) rol speelde in de standpuntbepaling van beide organisaties.

Deze paper is gebaseerd op verschillende bronnen en secundaire literatuur. Qua bronnen zijn met name publicaties, jaarverslagen en verklaringen van zowel Pax Christi als het IKV bestudeerd. Daarnaast heb ik (oud-)medewerkers van beide organisaties geïnterviewd, ter verduidelijking van verklaringen en publicaties en om zo een beeld te kunnen vormen van eventuele discussies binnen Pax Christi en het IKV. Tevens zijn VN Veiligheidsraad resoluties van belang geweest. Het merendeel van de secundaire literatuur betreft onderwerpen aangaande de conflicten in Bosnië, Kosovo en Irak.

Hoofdstuk 1: Pax Christi en het IKV ten tijde van de Koude Oorlog

Ten tijde van en na de Tweede Wereldoorlog werden enkele initiatieven genomen om (een dergelijke) oorlog nooit meer te laten plaatsvinden, met als meest bekende voorbeeld de oprichting van de Verenigde Naties (hierna: VN). Naast staten zetten ook burgers zich in voor dit doel. Onder de initiatieven van burgers bevond zich de oprichting van de internationale katholieke vredesbeweging Pax Christi. Begin jaren veertig wilden Franse en Duitse burgers een sfeer van verzoening en toenadering te creëren tussen beide staten, wat in 1945 tot de oprichting van de vredesbeweging Pax Christi leidde. Hoewel aanvankelijk nog geen sprake was van een duidelijke strategie, waren de grondleggers ervan overtuigd dat de Europese volken zich alleen door gebedskruistochten konden verzoenen.⁶ Deze gedachte diende over heel West-Europa verspreid te worden, waarop in de jaren die volgden verschillende afdelingen in Europa werden opgericht. Hiermee heeft Pax Christi naar eigen zeggen aan de wieg gestaan van verdere Europese integratie.⁷ De oprichting van een Nederlandse afdeling volgde in 1948. De Pax Christi beweging bestaat vandaag de dag uit Pax Christi Internationaal en een zestigtal nationale en regionale secties met in totaal 60.000 leden. Hoewel de secties grotendeels onafhankelijk opereren, is er sprake van coördinatie met Pax Christi Internationaal en worden er waar mogelijk door verschillende secties gezamenlijke projecten opgezet.⁸

Pax Christi Nederland bevordert vanuit 'evangelische inspiratie en met een katholieke grondslag en oecumenische oriëntatie'⁹ vrede, rechtvaardigheid en verzoening. Daartoe dient de vredesmentaliteit bevorderd te worden en wordt getracht de publieke opinie en het beleid van regeringen, overheden en internationale organisaties te beïnvloeden.¹⁰ Middelen om deze doelen te bereiken zijn studie, vorming, bezinning en concrete actie. Pax Christi stelt dat versterking van democratieën en respect voor mensenrechten noodzakelijke voorwaarden zijn voor duurzame vrede.¹¹

In 1949 verschoof de koers van Pax Christi van louter 'gebed' naar 'gebed, studie en actie'. De organisatie ontwikkelde zich verder in een meer horizontale beweging, die ruimte gaf aan katholieken uit verschillende landen om met elkaar via gebed, studie en actie een basis te leggen voor een

⁶ C. van Puijenbroek, *De internationale Katholieke Vredesbeweging Pax Christi. Ontstaan en beginjaren in Nederland (1948-1952)* 10, in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 1672.

http://www.ikvpaxchristi.nl/ikv_pax_christi_geschiedenis_over_pax_christi_geschiedenis_pax_achtergronden.htm, geraadpleegd op 02-05-2010.

⁸ B. Schennink en G. van der Haar (red.) *Working on Peace-Building and Conflict Prevention: Experiences and Dilemmas of Dutch NGOs* (Amsterdam 2006) 126.

⁹ *Met het oog op vrede. Strategisch beleidskader.*

¹⁰ N. Megens en H. Reiding, *Bewegen binnen smalle marges. Pax Christi Nederland, 1965-1990* (Nijmegen 1999) 1.

¹¹ *Met het oog op vrede. Strategisch beleidskader.*

vreedzaam Europa.¹² Deze ontwikkeling ging aanvankelijk voorbij aan de Nederlandse afdeling, die door gebrek aan financiële middelen en personen (op invloedrijke posities) in eerste instantie een bescheiden rol bleef spelen.¹³

De basis voor concreet vredeswerk legde Pax Christi uiteindelijk met de vorming van een studiegroep die in 1965 het rapport *Met Pacem in Terris onderweg* uitbracht.¹⁴ Hierin werden de hoofdlijnen van het vredeswerk van de beweging uiteengezet.¹⁵ Zo diende Pax Christi de vredesboodschap van de kerk uit te dragen, moest politieke afzijdigheid van de kerk te worden doorbroken en kon er om wereldwijd vrede te bewerkstelligen worden samengewerkt met niet-katholieke christenen. Dit laatste standpunt leidde tot de aanbeveling een ‘oecumenische vredesbeweging van onderaf’ op te richten.¹⁶ Ideeën om door oecumenische samenwerking de vrede te bevorderen ontstonden in diezelfde jaren ook in de protestantse kerken in Nederland, vooral op basis van rapporten over de kernwapens en het besef dat vredeskrachten gebundeld dienden te worden om grote nucleaire conflicten te voorkomen. De discussies uit katholieke en protestantse hoek resulteerden in het najaar van 1966 in de oprichting van het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV).

Pax Christi Nederland bleef groeien en door het grote belang dat aan studie en deskundigheid werd gehecht werden er werkgroepen opgezet die zich op verschillende thema’s richtten, zoals (kern)bewapening, Oost-Europa en het Midden-Oosten. De leden van Pax Christi konden zich echter niet vinden in het idee dat de nadruk op studie kwam te liggen en waren bang dat de organisatie een ‘studerende elite zonder eigen gezicht’ zou worden. Spanningen tussen de top en basis van de organisatie bleven lang bestaan, mede doordat het lidmaatschap van de beweging voor leden die niet in een werkgroep zaten zich beperkte tot het betalen van contributie en het ontvangen van de nieuwsbrief van Pax Christi.¹⁷ De pressiefunctie – beïnvloeding van de publieke opinie en het politieke besluitvormingsproces – die samen met het opzetten van educatieve activiteiten tot de belangrijkste taken van de beweging behoort, ging een meer prominente rol spelen in deze jaren. Pax Christi profileerde zich in deze periode voorzichtig met een meer politiek karakter.¹⁸

¹² B. Schennink, *Op weg vanuit de wachtkamer. 50 jaar Pax Christie in vogelvlucht* (1998) via <http://www.ikvpaxchristi.nl/files/Documenten/Achterban%20informatie/50jaarPax-Ben-Schennink.pdf>, geraadpleegd op 02-05-2010.

¹³ Van Puijenbroek, *De internationale Katholieke Vredesbeweging Pax Christi*, 10.

¹⁴ Dit rapport werd naar aanleiding van de encycliek *Pacem in Terris* van Paus Johannes XXIII geschreven. Gelovigen werden erop gewezen dat zij zich, naast het bidden, actief dienden in te zetten voor vrede.

¹⁵ Megens en Reiding, *Bewegen binnen smalle marges*, 12.

¹⁶ Schennink, *Op weg vanuit de wachtkamer*.

¹⁷ Ook het ondemocratische karakter van de Pax Christi was reden tot onvrede van leden. Halverwege de jaren zestig gaf het bestuur toe en werd Pax Christi een vereniging waarvan de leden het bestuur kozen. In 1973 volgde een verdergaande democratisering; het bestuur diende voortaan verantwoording af te leggen aan de leden. Zie Megens en Reiding, *Bewegen binnen smalle marges*, 14, 33, 80.

¹⁸ Dit meer politieke karakter kwam onder meer tijdens een Algemene Ledenvergadering tot uiting, waar Pax Christi zich uitsprak tegen een verhoging van het defensiebudget als Nederlands antwoord op de Russische inval in Tsjechoslowakije in 1968. K. van der Bruggen (red.) *Tijd van oorlog, tijd van vrede. Over het werk van de vredesbeweging* (Kampen 1993) 16.

In de jaren na het uitbrengen van *Met Pacem in Terris onderweg*, waarin werd bepleit een dialoog te starten met communistische staten, richtte Pax Christi zich allengs meer op Oost-Europa. Daar regeringen in Oost en West niet zaten te wachten op burgers en organisaties die zelfstandig de Europese tweedeling wilden bediscussiëren en bovendien niet duidelijk was met wie Pax Christi contacten kon onderhouden, bleek het nauwelijks mogelijk het beleid te vertalen in concrete actie.¹⁹ Halverwege de jaren zeventig besloot Pax Christi tot een meer beperkte taakstelling en politiseerde de beweging verder door zich nog meer te richten op beïnvloeding van het politieke besluitvormingsproces.²⁰ Zo was de organisatie in staat enige invloed op het regeringsbeleid uit te oefenen, met name bij het centraal stellen van het Palestijns-Israëliësch conflict in het Midden-Oostenbeleid.²¹

Binnen Nederland beïnvloedde Pax Christi de politiek inzake kernwapens. In 1977 startte het IKV de antikernwapencampagne “Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland!”. Deze was gericht op het op gang brengen van tweezijdige ontwapening door eenzijdige ontwapeningsinitiatieven van Nederland.²² Pax Christi besloot enige tijd later de campagne op ‘solidair-kritische wijze’ te steunen en benoemde deze tot prioriteit,²³ daar de organisatie zowel bezit als het gebruik van kernwapens ethisch onaanvaardbaar achtte.²⁴ Mede dankzij massale kruisrakettenprotesten begin jaren tachtig kon de vredesbeweging de politiek ‘dwingen’ om het besluit tot plaatsing van kruisraketten in Nederland uit te stellen, maar dat besluit kon uiteindelijk niet worden tegengehouden. In het najaar van 1985 besloten regering en Tweede Kamer tot plaatsing van kruisraketten. Daarop verminderde de aandacht voor (kern)wapenvraagstukken, ook binnen Pax Christi. De beweging besloot samenwerking met Midden- en Zuid-Amerikaanse landen uit te breiden en het Oost-West beleid tot prioriteit te benoemen.²⁵ Pax Christi steunde Oost-Europese en Russische dissidenten en onafhankelijke bewegingen die democratie en mensenrechten trachtten te bevorderen. Daar activiteiten van de organisatie eind jaren tachtig voornamelijk op de beëindiging van de Koude Oorlog gericht waren, leidde de val van de Berlijnse Muur (november 1989) tot een situatie waarin de beweging in de jaren negentig aan het begin van een periode met nieuwe prioriteiten en uitgangspunten stond.²⁶

¹⁹ Megens en Reiding, *Bewegen binnen smalle marges*, 35.

²⁰ De achterliggende gedachte was dat vrede binnen handbereik lag met behulp van internationale verdragen en wapenbeheersing. Beleidsbeïnvloeding was het beste middel om dit te kunnen bereiken. Zie Megens en Reiding, *Bewegen binnen smalle marges*, 74.

²¹ Daarbij kwam de beweging op voor de Palestijnen en wist hun kant van het conflict onder de aandacht te brengen. Zie Megens en Reiding, *Bewegen binnen smalle marges*, 2.

²² D. van den Berg (red.) *IKV 1966-2006: veertig jaar mobiliseren voor vrede* (Den Haag 2006) 15.

²³ Megens en Reiding, *Bewegen binnen smalle marges*, 71.

²⁴ *Ethiek kernwapens* (Den Haag 1979). Brochure van de Pax Christi-werkgroep Ethiek kernwapens.

²⁵ Schennink, *Op weg vanuit de wachtkamer*.

²⁶ Megens en Reiding, *Bewegen binnen smalle marges*, 2.

Het Interkerkelijk Vredesberaad

Zoals genoemd is de oprichting van het Interkerkelijk Vredesberaad (hierna: IKV) onder meer voortgekomen uit parallelle discussies in de katholieke en protestantse kerken, die erop neerkwamen dat het Nederlandse vredeswerk oecumenisch van aard diende te zijn. In november 1966 richtten Pax Christi, de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken het Interkerkelijk Vredesberaad op, waarmee kerken voor het eerst in gezamenlijkheid verantwoording namen voor het vredesvraagstuk.²⁷ In april 1967 werd middels een persbericht de oprichting van het IKV kenbaar gemaakt. Nog een jaar later was de beweging als samenwerkingsverband van negen kerken ‘compleet’. Pax Christi trad binnen het IKV op als officiële vertegenwoordiger van de Rooms-Katholieke Kerk.

Het IKV handelt namens de kerken, maar onder eigen verantwoordelijkheid. Zo vaart het IKV een onafhankelijke koers, en kan tegelijkertijd de invloed/macht van kerken worden aangewend.²⁸ Het IKV kreeg als taak mee om ‘onder eigen verantwoordelijkheid de problemen van oorlog en vrede te bestuderen, in gepopulariseerde vorm te publiceren, en passende acties aan geïnteresseerden aan te bevelen.’²⁹ Voornaamste doel van het IKV was in de eerste tien jaar van zijn bestaan bewustwording en kennis over oorlog en vrede van leden van de kerkelijke gemeenten en parochies te vergroten en publieke discussie te stimuleren door vorming en informatie aan te bieden.³⁰ De vraag stond centraal hoe structurele veranderingen (in de wereldpolitiek) tot duurzame vrede konden leiden en democratisering van het buitenlands- en veiligheidsbeleid werd (ten tijde van de Koude Oorlog) tot één van de grootste uitdagingen benoemd.³¹

In de beginjaren behoorde de jaarlijks terugkerende Vredesweek tot de voornaamste activiteiten van het IKV. Het doel was vredesproblematiek bij leden van gemeenten en parochies onder de aandacht te brengen en zo een brede discussie over vrede en gerechtigheid te starten. Actuele internationaal-politieke onderwerpen werden als thema gekozen, elk jaar een andere belangrijke kwestie.³² In deze beginperiode was de organisatie terughoudend, een uitzondering daargelaten, met het innemen van standpunten.³³ Overwegingen die hierbij meespeelden waren het feit dat binnen kerken reeds organen bestonden die aan beleidsbeïnvloeding deden, er onvoldoende tijd was om overleg te plegen over

²⁷ Nota *Het Interkerkelijk Vredesberaad 1966- 1972*, 3.

²⁸ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 13.

²⁹ Nota *Het Interkerkelijk Vredesberaad 1966- 1972*, 3.

³⁰ Nota *Het Interkerkelijk Vredesberaad 1966- 1972*, 6.

³¹ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 11.

³² Onderwerpen: 1967: Geen spreiding van kernwapens, maar spreiding van welvaart. 1968: Europa: verzoening – vrede – veiligheid. 1969: Welvaart en armoede in de wereld. Zie IKV/1969/44 in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 2.

³³ In 1968 keerde het IKV zich in navolging van Pax Christi tegen een verhoging van het defensiebudget en een jaar later werd een aangepaste tekst van de wet gewetensbezwaren militaire dienst aan de ministers van Defensie en Justitie aangeboden.

actuele ontwikkelingen – wat tot fricties binnen de beweging kon leiden – en het IKV zich tot slot op lokale actie wilde richten.³⁴ Pas in 1972 kwam hier verandering in en werkte de organisatie haar visie uit, onder meer in het rapport *De toekomst van Europa*. Het standpunt van de Hervormde Kerk werd overgenomen dat het gebruik van kernwapens onaanvaardbaar was en de idee werd geopperd eenzijdige stappen te zetten om het ontwapeningsproces op te starten en uiteindelijk tot tweezijdige ontwapening te komen. Hierbij stond de verwijdering van kruisraketten uit Nederland centraal. De gedachte hierachter was dat niet-plaatsing van nucleaire wapens in Nederland militair gezien geen bedreiging vormde voor de internationale stabiliteit, maar door de politiek-symbolische betekenis het nucleaire ontwapeningsproces zou kunnen bevorderen.³⁵

Deze standpuntbepaling uit 1972 leidde tot lancering van de antikernwapencampagne tijdens de Vredesweek van 1977, waarvan het IKV het politieke karakter benadrukte.³⁶ Het doel van de campagne leek radicaal genoeg om de kritiek op de afschrikkingpolitiek over te brengen en tevens gematigd genoeg om politieke steun te verkrijgen.³⁷ Om de campagne tot een succes te maken diende steun van andere maatschappelijke organisaties te worden verkregen zodat het politieke besluitvormingsproces van onderop kon worden beïnvloed.³⁸ Critici betwijfelden of de campagne internationaal gezien tot enig succes kon leiden. Het IKV stelde hierop op een domino-effect te hopen, waarbij een succesvolle campagne in Nederland als voorbeeld zou kunnen dienen voor andere landen.³⁹ Dit maakte internationalisering van de campagne noodzakelijk.⁴⁰

Voor het realiseren van de campagne was een periode van tien jaar voorzien en de eerste jaren stonden vooral in het teken van bewustwording en publiek debat. In 1979 werd directe politieke actie tegen de Nederlandse regering onvermijdelijk, aangezien de regering dat jaar instemde met het zogenaamde dubbelbesluit van de NAVO. Dat besluit moest leiden tot plaatsing van 572 nieuwe kernwapens in Europese NAVO-landen⁴¹; Nederland stemde in met het besluit tot plaatsing, maar maakte in een voetnoot een voorbehoud met betrekking tot plaatsing (van 48 kruisraketten) in Nederland. Vanaf dat moment was het dus aan de Nederlandse vredesbeweging om ervoor te zorgen dat een dergelijk plaatsingsbesluit uiteindelijk niet genomen zou worden.⁴² Ook na twee

³⁴ Nota *Het Interkerkelijk Vredesberaad 1966- 1972*, 6. Begin jaren zeventig hadden zich zo'n 400 lokale groepen zich verbonden aan het IKV. Later liep dit aantal weer terug en schommelde aanzienlijk. Zie Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 12.

³⁵ G. Walraven, Ph.P. Everts en M. van Alphen, *In actie voor een vredesklimaat* (Amersfoort 1987) 82.

³⁶ Mient Jan Faber is van mening dat het IKV met deze campagne veranderde van een officieel beraad – dat kernwapens afwees – in een echte beweging. Zie M.J. Faber, *Een nieuwe tijd, een nieuw beleid. Vredesbeleid van Kerken en IKV* (Den Haag 1991) 3.

³⁷ Walraven, *In actie voor een vredesklimaat*, 83.

³⁸ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 15.

³⁹ Walraven, *In actie voor een vredesklimaat*, 86.

⁴⁰ Deze internationalisering kwam echter te laat wanneer in beschouwing wordt genomen dat andere landen al waren overgegaan tot plaatsing van de raketten. Zie Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 25.

⁴¹ Tegelijkertijd kreeg de Sovjet-Unie het aanbod te onderhandelen over beperking van de kernwapens.

⁴² Van der Bruggen (red.) *Tijd van oorlog, tijd van vrede*, 68.

megademonstraties (Amsterdam november 1981 en Den Haag oktober 1983, de grootste ooit in Nederland gehouden) en het Volkspetitionnement tegen de kruisraketten (1985) bleek het onmogelijk de Nederlandse regering te bewegen tot niet-plaatsing van de raketten, daar de regering aansluiting bij de NAVO belangrijker vond en voor zichzelf geen uitzonderingspositie zag weggelegd.⁴³ Het kabinet besloot in november 1985 dan ook tot plaatsing van kruisraketten in Woensdrecht.

De strijd tegen plaatsing van kruisraketten in Nederland kreeg een centrale plek in het beleid van het IKV, maar volgens het IKV bleef de campagne een breder perspectief behouden door zich behalve voor ontwapening, tevens in te zetten voor ontspanning. Toenmalig internationaal secretaris van het IKV, Wim Bartels, stelde dat een vredesorganisatie geen genoeg kon nemen met ‘negatieve vrede’ tussen de twee supermachten, waarbij in verschillende regio’s conflicten woedden en bevolkingsgroepen werden onderdrukt. Het IKV stond positieve vrede voor, wat tijdens de Koude Oorlog inhield dat continuering van de afschrikkingpolitiek onwenselijk was en een ‘gebrek aan oorlog’ geen vrede impliceerde, maar dat onder meer mensenrechten en democratische aspiraties gerespecteerd dienden te worden.⁴⁴ Bartels had een ontspanningsbeleid van onderop voor ogen – wat zeker niet betekende dat regeringen zich niet in hoefden te zetten voor ontspanning – en zag dus een belangrijke rol voor vredesorganisaties en andere non-gouvernementele organisaties (NGO’s) weggelegd.⁴⁵

Het IKV trachtte de tweedeling binnen Europa weg te nemen door een beweging op gang te brengen die het conflict van het militaire naar het politieke toneel terug zou brengen. Het IKV voerde hierbij een tweesporenbeleid: dissidenten en onafhankelijke groepen in Oost-Europa werden als primaire partners gesteund, waarbij de organisatie zocht naar gezamenlijke standpunten. Onderwerp van gesprek was hierbij ontwapening (waar Westerse organisaties zich voornamelijk op richtten) en de relatie tussen staat en civiele samenleving (waar Oost-Europese organisaties zich mee bezighielden).⁴⁶ Daarnaast werd, als tweede spoor, een dialoog gestart met Vredesraden en andere Oost-Europese organisaties die aan de staat verbonden waren, en pleitte het IKV voor vrijheid van onafhankelijke organisaties en dissidenten.⁴⁷ Na de val van de Muur werd de focus op ontspanningspolitiek overbodig, waarna het IKV de pijlen op Europese integratie richtte. Hierbij werd onder andere gepleit voor kerkelijke contacten, stedenbanden en uitwisselingen van scholen, waardoor burgers uit Oost en

⁴³ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 18. Daarnaast is het van belang te vermelden dat er eind 1987 met het INF-akkoord een einde aan de problematiek rond de middellangeafstandsraketten kwam.

⁴⁴ Nota *Het Interkerkelijk Vredesberaad 1966- 1972*, 4.

⁴⁵ Zie W. Bartels (red.) *Tussen Oost en West Europa* (Amersfoort 1983).

⁴⁶ Faber, *Een nieuwe tijd, een nieuw beleid*, 6.

⁴⁷ Dit tweesporenbeleid leverde het IKV veel kritiek op, terwijl juist gezocht werd naar nieuwe mogelijkheden om de tweedeling in Europa weg te nemen. Van rechts kwam de kritiek dat het IKV met communisten samenwerkte, van links kwamen beschuldigingen dat de Amerikanen in de kaart werden gespeeld door steun te geven aan dissidenten. Zie Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 30.

West met elkaar in contact konden komen en samen de eenwording van Europa zouden kunnen vormgeven.⁴⁸

⁴⁸ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 41.

Hoofdstuk 2: De internationale orde in de jaren negentig en Pax Christi en het IKV

Met het einde van de Koude Oorlog veranderde de internationale (politieke) situatie. Dit hoofdstuk zal de belangrijkste veranderingen schetsen die direct of indirect invloed hadden op discussie over humanitaire interventies.⁴⁹ Eerst zal worden ingegaan op de veranderende internationale (politieke) situatie. Hierbij is er specifiek aandacht voor de groeiende invloed van NGO's op de wereldpolitiek. Vervolgens wordt een beeld geschetst van de belangrijkste kenmerken van conflicten in de jaren negentig en interventies van de internationale gemeenschap. Ten slotte zal bekeken worden hoe het IKV en Pax Christi tegenover genoemde veranderingen stonden en welke activiteiten zij ontwikkelden en uitvoerden.

De veranderende internationale orde na de Koude Oorlog

In 1989 kwam er met de val van de Berlijnse Muur een einde aan de Koude Oorlog. Hoewel de Sovjet-Unie pas in 1991 uiteen viel, leek er al in 1989 een einde te zijn gekomen aan de rivaliteit tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Het bipolaire systeem dat deze twee supermachten tijdens de Koude Oorlog in stand hielden, beheerste niet langer de internationale betrekkingen en zou plaatsmaken voor een unipolair, en later een multipolair systeem.⁵⁰ Veel staten hadden door de afgenomen spanningen in de wereld een optimistische visie op de nieuwe wereldorde en zagen hierin een belangrijke rol voor de VN weggelegd. De organisatie werd niet langer verlamd door de spanningen tussen Oost en West, waardoor zij nauwelijks had kunnen functioneren, en kon zich zo richten op het doel waarvoor zij was opgezet⁵¹: de handhaving van de internationale vrede en veiligheid en het op een vreedzame manier oplossen van conflicten. De gedachte was dat permanente leden van de VN Veiligheidsraad konden samenwerken om de doelstellingen ten tijde van de nieuwe wereldorde te realiseren.⁵² De realiteit bleek echter al snel heel anders.

Er is veel gespeculeerd over de aard van de internationale orde en de wereldpolitiek na de Koude Oorlog.⁵³ Ook zochten academici na de Koude Oorlog naar een manier om de nieuwe internationale

⁴⁹ Humanitaire interventie wordt door A. Roberts gedefinieerd als 'coercive action by one or more states involving the use of armed force in another state *without the consent* (nadruk toegevoegd) of its authorities, and with the purpose of preventing widespread suffering or death among its inhabitants'. Zie A. Roberts, 'The so-called "right" of humanitarian intervention' in: *Yearbook of international humanitarian law 2000, vol. 3* (Den Haag 2002) 3-51.

⁵⁰ Binnen een multipolair wereldsysteem bestaan verschillende staten met min of meer evenveel macht, die afwisselend samenwerken en elkaar beconcurreren.

⁵¹ A. Wenger en D. Zimmerman, *International relations. From the Cold War to the globalized World* (Boulder en Londen 2003) 237.

⁵² T.G. Weiss, *Military-civilian interactions. Intervening in humanitarian crisis*. (Oxford 1999) p. 2.

⁵³ Zie bijvoorbeeld F. Fukuyama, 'The end of history?' *The national interest* 16 (1989) 3-18, S.P. Huntington, 'The clash of civilizations?' *Foreign affairs* 3 (1993) 22-49, E. Hobsbawm, *The age of extremes. The short twentieth century 1914-1991* (Londen 1994).

(politieke) orde te benoemen. Bij gebrek aan een adequate term, wellicht inspiratie en aanvankelijk opvallende kenmerken kwam men niet verder dan ‘*Post-Cold War Order*’.⁵⁴ De nieuwe situatie werd dus aan de hand van de voorgaande pakweg veertig jaar gedefinieerd. In de loop van de jaren negentig werd er toch een aantal duidelijke kenmerken van deze periode opgemerkt, waaronder globalisering.⁵⁵ Deze term werd bijna wereldwijd geaccepteerd als nieuwe slogan van de periode na de Koude Oorlog.⁵⁶

Hoewel globalisering voornamelijk met het proces van groeiende economische interdependentie wordt geassocieerd, is het een veel breder begrip.⁵⁷ Het draaide niet uitsluitend om vrij verkeer van goederen en kapitaal. J.M. Guehenno stelt dat het ook om vrij verkeer van personen en ideeën ging. Het proces van globalisering veranderde de externe context waarin staten opereerden, alsook de aard van staten zelf. De idee dat staten slechts de nationale belangen nastreefden werd in twijfel getrokken.⁵⁸ W.R. Keylor onderschrijft dat de rol van natiestaten veranderde en stelt:

*‘The growing power and importance of a diverse set of nongovernmental international organizations that transcended national boundaries and escaped the supervision of the political entities that had dominated the history of international relations for the past four hundred years, the sovereign national states.’*⁵⁹

Guehenno en Keylor zagen met andere woorden de rol en macht van de natiestaat in de internationale betrekkingen afnemen.⁶⁰ Deze stelling is mijns inziens correct wanneer gekeken wordt naar ontwikkelingen ten aanzien van NGO’s, staatssoevereiniteit en het, in vergelijking met de Koude Oorlog, grote aantal (VN)-interventies in de jaren negentig.

De revolutie in de informatie- en communicatietechnologie, waarbij toegankelijkheid en betaalbaarheid van communiceren en het verkrijgen van informatie drastisch is toegenomen, is

⁵⁴ Bij gebrek aan een gepast Nederlands equivalent blijft deze term onvertaald.

⁵⁵ Globalisering werd volgens W.R. Keylor onder meer veroorzaakt door het proces van groeiende economische interdependentie, een revolutie in informatietechnologie en een ‘veramerikanisering’ van culturen/de wereld. Zie W.R. Keylor, *A world of nations. The international order since 1945* (Oxford 2003).

⁵⁶ Keylor, *World of nations*, 414.

⁵⁷ Zie voor de gevolgen van globalisering op de wereldpolitiek bijvoorbeeld J. Baylis, S. Smith en P. Owens (red.) *The globalization of world politics. An introduction to international relations* (Oxford 2008), D. Held en A. McGrew, ‘The end of the old order? Globalization and the prospects for world order’ in: D.A. Balwin (red.) *Theories of international relations* (Farnham en Burlington 2008) 337-361 en R.O. Keohane en J.S. Nye jr. ‘Globalization: what’s new? What’s not? (and so what?)’ in: D.A. Balwin (red.) *Theories of international relations* (Farnham en Burlington 2008) 364-378.

⁵⁸ Citaat van J.M. Guehenno in A.K. Talentino, *Military intervention after the Cold War. The evolution of theory and practice* (Athens 2005) 35.

⁵⁹ Keylor, *World of nations*, 414.

⁶⁰ Dit is onderwerp van debat. Zo stellen Wenger en Zimmerman mijns inziens terecht dat de staat wel degelijk de belangrijkste actor op het politieke wereldtoneel is gebleven. Zie Wenger en Zimmerman, *International relations*, 237 Pax Christi deelde de mening van Wenger en Zimmerman overigens niet. Zie *De Vrede najagen. Strategisch beleidskader 1999-2004 Pax Christi Nederland* (Utrecht 1998) 28.

essentieel geweest voor de groeiende invloed van NGO's op de wereldpolitiek en heeft macht over meer mensen en groepen verdeeld dan voorheen.⁶¹ De introductie van NGO's in Artikel 71 van het VN-Handvest heeft politieke ruimte gecreëerd voor (zelf)benoemde vertegenwoordigers van publieke belangen, waardoor hun invloed kon toenemen.⁶² J.T. Mathews stelt dat de rol van NGO's alleen maar verder zal groeien, daar hun financiële middelen en expertise die van kleinere staten en internationale organisaties benaderen of zelfs overstijgen.⁶³

De macht van staten binnen internationale organisaties is afgenomen. Internationale organisaties staan in toegenomen mate open voor de invloed van onder meer NGO's, wat een spanningsveld creëert. Staten pleiten voor slagvaardiger internationale organisaties in verband met de almaar groeiende lijst aan internationale problemen.⁶⁴ Deze problemen leveren nieuwe verantwoordelijkheden op voor internationale organisaties en vragen om oplossingen waaraan NGO's wellicht kunnen bijdragen. Staten vrezen echter de concurrentie van NGO's. Daarnaast pleiten staten voor een nieuw soort interventie in conflicten waarbij mensenrechten op grote schaal worden geschonden, terwijl voor diezelfde staten het principe van territoriale integriteit en non-interventie van belang blijft. Mathews schetst hierbij mijns inziens terecht het beeld van staten met ambivalente ideeën over interventies en nieuwe problemen die hun aandacht vragen, tegenover NGO's die doorgaans één concreet doel voor ogen hebben en meer verantwoordelijkheid wensen. Dit neigt de toekomst van internationale organisaties onvoorspelbaar te maken.⁶⁵

Daarnaast nemen de rol en macht van staten inderdaad af wanneer gekeken wordt naar de ontwikkeling, of specifiek gezegd afname, van staatssoevereiniteit. Bescherming van mensenrechten heeft halverwege de twintigste eeuw, ten koste van staatssoevereiniteit, een plaats verworven binnen

⁶¹ Staten hebben hun monopolie op informatiemanagement en kunnen grensoverschrijdende informatiestromen niet langer beheersen. NGO's kunnen snel aan informatie komen en deze verspreiden. Staten worden in hun gedrag beperkt, doordat misstanden sneller bekend kunnen worden gemaakt door NGO's. NGO's hebben dus een belangrijke rol gespeeld bij de groeiende verwachtingen in de late 20^e eeuw dat staten ter verantwoording kunnen worden geroepen voor de binnenlandse mensenrechtensituatie. Zie bijvoorbeeld P. Willets, 'Transnational actors and international organizations in global politics' in: J. Baylis, S. Smith en P. Owens (red.) *The globalization of world politics. An introduction to international relations* (Oxford 2008) en A.M. Clark, 'Non-governmental organizations and their influence on international society' in: *Journal of international affairs* 2 (1995) 48-72.

⁶² J. Berger, 'Religious nongovernmental organizations: an exploratory analysis' in: *Voluntas* 1 (2003) 15-39, aldaar 15.

⁶³ J.T. Mathews, 'Power Shift' in: *Foreign affairs* 1 (1997) 50-66, aldaar 53.

⁶⁴ Onder meer internationale misdaad, terrorisme en internationale drugshandel maakten dat voor steeds meer regeringen en academici veiligheid niet langer over relaties tussen staten ging, maar om veiligheid van individuen. Dit concept van veiligheid wordt ook wel *human security* genoemd. Hiermee wordt bedoeld dat mensen zonder angst voor bedreiging van hun leven en dus in veiligheid kunnen leven. In een bredere opvatting van het concept dienen mensen daarnaast zelf controle over hun eigen lot te hebben. Zie T.G. Weiss, *Humanitarian intervention. Ideas in action* (Cambridge en Malden 2007) 23. Zie bijvoorbeeld ook M. Kaldor, *Human security: reflections on globalization and interventions* (Cambridge 2007) en S. Neil MacFarlane en Y. Foong-Khong, *The UN and human security: a critical history* (Bloomington 2006). Pax Christi hangt het veiligheidsconcept van *human security* aan. Zie *De Vrede najagen, Strategisch beleidskader*, 36.

⁶⁵ Mathews, 'Power Shift', 58.

het internationale recht.⁶⁶ Staten erkenden dat de binnenlandse orde – waaronder de mensenrechtensituatie kan worden gerekend – van een staat van invloed was op de internationale orde. Hierbij is het van belang te noemen dat er een spanningsveld is tussen het recht van een staat op nationale soevereiniteit en de plicht van staten om mensenrechten te respecteren, omdat meer respect voor mensenrechten gelijk staat aan de aantasting van staatssoevereiniteit. J.T. Kamminga beschouwt zowel staatssoevereiniteit als respect voor mensenrechten als hoeksteen van het moderne internationale recht door de verankering ervan in het VN Handvest, hoewel het respect voor mensenrechten pas de laatste decennia een prominentere rol is gaan spelen in de wereldpolitiek, terwijl het principe van soevereiniteit eeuwenlang het voornaamste principe is geweest.⁶⁷

Ten slotte wordt de stelling dat de rol en macht van staten afnemen bevestigd wanneer naar het aantal humanitaire interventies (onder leiding van de VN) in intrastatelijke conflicten in de jaren negentig wordt gekeken. Waar eerder non-interventie in binnenlandse aangelegenheden de norm was in internationale betrekkingen, werd dit in de jaren negentig beconcurrerd door rechten van burgers. Normatieve verwachtingen van interventies met als doel burgers te beschermen en de kwaliteit van besturen te verbeteren, groeiden door veranderingen in opvattingen over veiligheid, verantwoordelijk besturen en mensenrechten, alle ingegeven door globalisering. Door deze veranderingen dienden staten zich dus actief bezig te houden met (intrastatelijke) conflicten en geweld elders op de wereld.⁶⁸ Hoewel de VN het principe van soevereine gelijkheid van de lidstaten noemt,⁶⁹ lijkt dit principe met het oog op het aantal interventies in intrastatelijke conflicten in de jaren negentig niet in alle gevallen meer op te gaan. Duidelijk is geworden dat er niet eerder een dergelijke rol voor de VN was weggelegd in conflicten.

Conflicten in de jaren negentig

Gedurende de jaren negentig vond er een verschuiving plaats van interstatelijke naar intrastatelijke conflicten. Ten tijde van de Koude Oorlog hingen conflicten vaak samen met de vrijheidsstrijd tegen koloniale overheersers, externe agressors of rivaliteit tussen de toenmalige supermachten.⁷⁰ Aan dit soort conflicten kwam grotendeels een einde toen de Koude Oorlog voorbij was. In de jaren negentig nam het aantal intrastatelijke conflicten, met andere woorden conflicten binnen één staat, daarentegen toe. De nieuwe wereldorde bood weinig reden tot optimisme: in de jaren negentig vielen miljoenen doden door oorlog, waarvan ongeveer negentig procent burgerslachtoffers. Deze aantallen waren

⁶⁶ Zie bijvoorbeeld de Universele Verklaring van de Mensenrechten Artikel 21(3).

⁶⁷ M.T. Kamminga, *Inter-state accountability for violations of human rights* (Philadelphia 1992) 1.

⁶⁸ Talentino, *Military intervention after the Cold War*, 3-4.

⁶⁹ Handvest van de Verenigde Naties, Artikel 2 (1).

⁷⁰ G. Loescher, 'Protection and humanitarian action in the post-cold war era' in: A.R. Aristide en P.M. Benda (red.) *Global migrants global refugees. Problems and solutions* (New York 2001) 171-206, aldaar 171.

voornamelijk het gevolg van intrastatelijke conflicten die etnisch van aard waren.⁷¹ Binnen deze conflicten namen non-statelijke actoren vaak een belangrijke rol in, die een alternatieve vorm van politieke en economische macht nastreefden. Non-statelijke actoren hadden daarom weinig of geen interesse in een vreedzame oplossing van het conflict.⁷² Het vinden van een oplossing werd verder bemoeilijkt doordat deze actoren over het algemeen minder vatbaar waren voor internationale druk om het geweld te staken.

Met het aantal intrastatelijke conflicten nam tevens het aantal humanitaire interventies in conflicten toe, met als doel een eind te maken aan grove mensenrechtenschendingen.⁷³ Het groeiende aantal interventies had te maken met de veranderende opvatting over staatssoevereiniteit. Dit zou tegenwoordig tevens een aspect van bescherming bevatten, waardoor staten de verantwoordelijkheid hebben om burgers tegen mensenrechtenschendingen te beschermen. Mocht een staat dit nalaten, dan is het de plicht van de internationale gemeenschap te interveniëren.⁷⁴ De vraag was of dergelijke interventies voldoende juridische basis hadden. Mochten humanitaire interventies met als doel de verbetering van de mensenrechtensituatie in een gebied of binnen een staat het principe van non-interventie en nationale soevereiniteit, zoals beschreven in het VN Handvest, aan de kant schuiven?⁷⁵ Deze vraag blijft onderwerp van debat. Claims van staten dat er enkel en alleen wordt ingegrepen vanwege de mensenrechtensituatie, lijken vaak ongeloofwaardig. Het optreden van staten wordt mijns inziens, direct of indirect, vrijwel altijd ingegeven door nationale belangen en niet door humanitaire opvattingen. Het (militaire) ingrijpen van een derde partij in een inter- of intrastatelijk conflict is altijd een politieke keuze, wat impliceert dat toelating van NGO's, welke in naam onafhankelijk zijn, in dergelijke conflicten ook politiek gemotiveerd zou kunnen zijn.

Hoewel de meeste intrastatelijke conflicten zich binnen een beperkt gebied afspeelden en de kans dat deze militair gezien zouden escaleren relatief klein was, groeide de druk voor de internationale gemeenschap om de niet-militaire consequenties van deze conflicten aan te pakken. Zo konden massale vluchtelingenstromen, transnationale georganiseerde misdaad en het groeiend aantal landmijnen gehele regio's destabiliseren.⁷⁶ Staten namen om verschillende redenen deel aan interventies in intrastatelijke conflicten. Zo kon het een manier zijn het nationale prestige te verhogen

⁷¹ Intrastatelijke conflicten kunnen in twee categorieën worden verdeeld: etnisch of ideologisch. Voor een beschrijving van de voornaamste verschillen en kenmerken, zie C. Kaufmann, 'intervention in ethnic and ideological civil wars' in: R.J. Art en K.N. Waltz (red.) *The use of force: military power and international politics* (Lanham 2009) 406-426.

⁷² Wenger en Zimmerman, *International relations*, 241.

⁷³ Het doel van dergelijke interventies, verbetering van de mensenrechtensituatie, wordt tevens gebruikt als beleidsmiddel in het nastreven van nationale belangen. In deze paper wordt echter geen onderscheid gemaakt in een verbeterde mensenrechtensituatie als beleidsmiddel of beleidsdoel.

⁷⁴ Zie Report of the international commission on intervention and state sovereignty, *Responsibility to protect* (2001).

⁷⁵ Wenger en Zimmerman, *International relations*, 242.

⁷⁶ Ibidem, 243.

of werd er voor nationale legers een *raison d'être* gezocht.⁷⁷ Daarnaast kon een staat deelnemen in verband met economische belangen, historische banden, geopolitieke redenen, etc.

In de jaren negentig gingen er in de internationale politiek stemmen op voor multilaterale samenwerking op het gebied van interventies, wat een gevolg was van zowel globalisering als pragmatisme.⁷⁸ Bij dergelijke interventies werden nieuwe doelen gesteld. Hiervan lag de basis in traditionele VN vredesoperaties, waarmee in de jaren vijftig werd aangevangen. Deze operaties waren gebaseerd op principes van onpartijdigheid, toestemming van het 'gastland' (ofwel het land waarin een dergelijke operatie plaats had) en het gebruik van geweld enkel in geval van zelfverdediging.⁷⁹ Traditionele VN vredesoperaties richtten zich in de regel uitsluitend op het creëren van een bufferzone, waardoor de strijdende partijen gescheiden konden worden en zo werd uiteindelijk een situatie gecreëerd waarin vredesonderhandelingen plaats konden vinden. In de jaren tachtig groeide het besef dat deze strategie niet effectief was wanneer er geen pogingen werden ondernomen de structuren die het geweld veroorzaakten aan te pakken.⁸⁰

Toenmalig VN Secretaris-generaal Boutros Boutros-Ghali kwam daarop in 1992 met het rapport *Een Agenda voor Vrede*, waarin een aantal aanbevelingen werd gedaan om de capaciteit van de VN met betrekking tot vrede en veiligheid te vergroten. Er werd gepleit voor een bredere aanpak, waarin onder andere *peacekeeping* centraal zou staan.⁸¹ Hoewel academici het niet geheel eens zijn over de definitie van *peacekeeping*, wordt hierbij vrijwel altijd gerefereerd aan vrede gebaseerd op de principes van democratie en rechtvaardigheid.⁸² Deze zogenaamde 'tweede generatie' interventies van de VN, waar Boutros Boutros Ghali voor pleitte, kenmerkten zich door verminderde afhankelijkheid van toestemming van de betrokken partijen in het conflict. Daarnaast werd er minder waarde gehecht aan de onafhankelijkheid van *peacekeepers* en ten slotte kon de druk op de betrokken partijen worden opgevoerd door het gebruik van geweld. Mandaten van 'tweede generatie' interventies werden steeds breder. Hier vielen steeds vaker ook hervormingen van bijvoorbeeld de politiemacht of het rechtssysteem onder.⁸³

⁷⁷ Zo besloot Nederland deel te nemen aan de interventie in Cambodja, om het leger een *raison d'être* te geven. Zie T.W. Brocades Zaalberg, *Soldiers and civil power: supporting or substituting civil authorities in modern peace operations* (Amsterdam 2006) 77.

⁷⁸ Talentino, *Military intervention after the Cold War*, 35.

⁷⁹ *Ibidem*, 33.

⁸⁰ *Ibidem*, 33.

⁸¹ *An agenda for peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*. Rapport van de VN Secretaris-generaal (1992).

⁸² Talentino, *Military intervention after the Cold War*, 16.

⁸³ *Ibidem*, 16.

Pax Christi en het IKV in de jaren negentig

Zowel Pax Christi als het IKV stond na het einde van de Koude Oorlog aan het begin van een nieuwe periode. Pax Christi zag in vredesprocessen een grote rol weggelegd voor civiele actoren, zoals de beweging zelf, en zou zich actief bezig gaan houden met conflicten en vredesprocessen. Waar conflicten dreigden zocht de organisatie partners om de publieke opinie en de politiek met het oog op conflictpreventie te beïnvloeden. Tijdens conflicten steunde de organisatie initiatieven van partners om het conflict te beëindigen en na deze beëindiging ontwikkelde Pax Christi verzoeningsinitiatieven en trachtte zij het proces van democratisering en respect voor mensenrechten te bevorderen.⁸⁴ De organisatie versterkte en ondersteunde vredesgroepen in conflictgebieden, omdat deze onmisbaar zouden zijn voor de opbouw van duurzame vrede, verzoening en opbouw van een democratische rechtstaat.⁸⁵ De organisatie was hierbij onder meer actief in Midden- en Oost-Europa, Latijns-Amerika, Soedan en het Midden-Oosten.

Behalve op conflictgebieden concentreerde de organisatie zich op militair-strategische vraagstukken, wat zich onder meer uitte in de inzet voor een internationale campagne tegen landmijnen.⁸⁶ Pax Christi had steeds meer aandacht voor dergelijke grote campagnes met een specifiek doel, georganiseerd door samenwerkende vredesorganisaties en (eventueel) regeringen. Deze nieuwe werkerterreinen hebben tot een professionalisering van de organisatie, grotere afhankelijkheid van overheidsfinanciering en het werken op projectbasis geleid. Het was voor Pax Christi lastig dergelijke grote en complexe projecten terug te vertalen naar de achterban, wat de moeizame relatie met leden geen goed deed. Pax Christi moest zich ervoor behoeden leden niet alleen te vragen projecten te financieren, waardoor de verleiding groot zou zijn uitsluitend projecten te ontwikkelen en uit te voeren die goed scoorden bij het grote publiek en de overheid. Zo zou de invloed van leden op het beleid verder afnemen en werd Pax Christi steeds minder een ‘beweging’, en steeds meer een projectenorganisatie.⁸⁷ Om de achterban bij activiteiten te betrekken en de effectiviteit van projecten te vergroten werden reeds bestaande beleidsmiddelen van de organisatie (educatie, politieke lobby en communicatie) uitgebreid met en waar mogelijk gekoppeld aan conflictbemiddeling, onderzoek en ondersteuning van slachtoffers van conflicten.⁸⁸

⁸⁴ Daar conflicten veelal niet langer een lineair verloop hebben, onvoorspelbaar zijn en een langdurig karakter hebben wordt niet altijd meer op deze wijze gewerkt. Fases zijn niet langer de belangrijkste factor; ‘veel meer van belang is de ruimte die lokale organisaties van machthebbers en strijdende partijen krijgen en de mogelijkheden die zij als organisaties zelf hebben om initiatieven te ontwikkelen met het doel vrede en stabiliteit op te bouwen.’ Zie *Interventie repertoire Pax Christi*, in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3859.

⁸⁵ *De Vrede najagen. Strategisch beleidskader*, 11.

⁸⁶ *Profielschets Algemeen Secretaris Pax Christi* in: KDC; Archief PXNE inv. nr. 3661.

⁸⁷ B. Schennink, “Een vitale relatie met de achterban blijft nodig” in: *Pax Christi communicatie* (november 1999).

⁸⁸ *De Vrede najagen. Strategisch beleidskader*, 38.

Ontwikkelingen in de wereldpolitiek en op het gebied van vrede en veiligheid beïnvloedden het beleid en activiteiten van Pax Christi uiteraard tot op grote hoogte.⁸⁹ De beweging zag kansen om tot duurzame vrede te komen, bijvoorbeeld door het wegvallen van de rivaliteit tussen de (voormalige) supermachten (de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie), het toenemende respect voor mensenrechten (zowel politiek als juridisch) en het groeiende aantal democratische staten (die onderling nog nooit oorlog hebben gevoerd).⁹⁰ Hierbij werd tevens opgemerkt dat intrastatelijke conflicten de grootste bedreiging vormden voor genoemde democratisering van staten, terwijl dergelijke conflicten juist leken te ontstaan tijdens democratiseringsprocessen, alsook tijdens de vorming van staten en het uiteenvallen ervan. De organisatie bestempelde in de jaren negentig een vreedzame overgang naar en het stabiliseren van democratieën dan ook als één van de voornaamste uitdagingen van die tijd.⁹¹

Waar het IKV ten tijde van de kernwapencampagne (1977-1985) een duidelijke strategie had, was dit in de jaren na de val van de Muur niet direct het geval.⁹² Dit werd geweten aan de onzekere periode volgend op het einde van de Koude Oorlog. Het IKV richtte zich op de Europese integratie en de conflicten op de Balkan, in de Kaukasus en in het Midden-Oosten, maar het gebrek aan een overkoepelende visie werd als een gemis ervaren. In 1993 volgde een beleidsnota, waarin stond dat het IKV zich op een drietal werkterreinen zou gaan richten: conflictgebieden, wapenproblematiek, waarbij non-proliferatie en het ontwapeningsproces centraal stonden, en Europese veiligheid.⁹³ De organisatie trachtte een bijdrage te leveren aan conflictpreventie en -oplossing bij veelal intrastatelijke conflicten en wederopbouw en verzoening van staten. Daar duurzame vrede volgens de beweging alleen bereikt kon worden wanneer burgers en maatschappelijke organisaties zich inzetten voor de preventie en oplossing van conflicten en het wederopbouwproces en verzoening, werden er partnernetwerken opgezet en onderhouden. De *civil society* stond voor het IKV dus centraal bij vredesvraagstukken.⁹⁴ Het IKV zette tevens andere beleidsmiddelen in: informatievoorziening over conflictgebieden, het

⁸⁹ Hoewel ook religieuze ontwikkelingen zeer zeker invloed hebben gehad op het gevoerde beleid van Pax Christi, worden deze buiten beschouwing gelaten. Voor welke invloed dergelijke ontwikkelingen hebben gehad, zie *De Vrede najagen. Strategisch beleidskader*, 29-32.

⁹⁰ *Advies van Pax Christi Nederland aan de Rooms Katholieke Bisschoppenconferentie van Nederland*, 8. Pax Christi beschouwde dit advies als een programmatische tekst van de organisatie. Zie *De Vrede najagen. Strategisch beleidskader*, 8.

⁹¹ *De Vrede najagen. Strategisch beleidskader*, 24.

⁹² M.J. Faber, *Heeft het IKV een strategie nodig?* (1998) in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 255.

⁹³ In de jaren negentig was zowel het IKV als Pax Christi van mening dat het collectieve veiligheidsconcept de wereld de meeste veiligheid zou bieden. Collectieve veiligheid diende versterkt te worden door de aandacht te verschuiven van (collectieve) defensie naar het economische perspectief en civiele integratie van samenlevingen op verschillende niveaus. Binnen Europa diende de NAVO centraal te staan in het collectieve veiligheidssysteem. Hierbij was het volgens het IKV en Pax Christi belangrijk dat de NAVO voortaan in staat zou zijn om wereldwijd vredesoperaties uit te voeren. Zie *Europese veiligheid en de uitbreiding van de NAVO. Een commentaar van IKV en Pax Christi* (1997) in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 254.

⁹⁴ *Beleidsnota IKV (concept)* (1998) in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 255.

organiseren van activiteiten waaraan kerken, kerkleden en geïnteresseerden konden deelnemen en ten slotte het starten van een politieke lobby.⁹⁵

In de jaren negentig veranderde de mobiliserende functie van het IKV. Grote demonstraties waren niet meer mogelijk, maar de organisatie bleef werken aan het stimuleren van het publieke debat en (politieke) bewustwording – hetgeen overigens bemoeilijkt werd door het teruglopen van het aantal IKV-kernen en lokale vredesgroepen. De Nederlandse overheid stimuleerde dit proces door subsidie op projectbasis te verstrekken. Het IKV ontwikkelde zich, net als Pax Christi, mede hierdoor in de richting van een projectenorganisatie. De financiële situatie van de beweging veranderde hierdoor ingrijpend: het IKV was eind jaren negentig voor vijfenzeventig procent afhankelijk van projectgebonden subsidies van de overheid en fondsorganisaties. Activiteiten van de organisatie groeiden hiermee, qua mankracht en financiën, enorm.⁹⁶ Hoewel het IKV kon groeien, bleef de relatie met de achterban niet optimaal. Toenmalig IKV-voorzitter Frans-Bauke van der Meer zag als oplossing het jaarlijks opzetten van een aantal projecten die alleen uitvoerbaar waren met lokale deelname/leden.⁹⁷

Ben Schennink, verbonden aan het IKV, en voormalig algemeen secretaris van het IKV, Mient Jan Faber, stellen dat militaire interventies ten tijde van de Koude Oorlog niet te rechtvaardigen waren, omdat de kans bestond dat een nucleaire oorlog werd ontketend. In de jaren negentig nam de kans op een dergelijke oorlog aanzienlijk af, waardoor de vraag of interventies te rechtvaardigen waren relevanter werd.⁹⁸ Zowel Pax Christi als het IKV formuleerde criteria waaraan humanitaire interventies dienden te voldoen, waarbij eerstgenoemde stelde dat militair ingrijpen, en algemener geweldgebruik in internationale betrekkingen, een nederlaag voor diplomatie en politiek impliceerde.⁹⁹ De katholieke traditie, in de vorm van de Leer van de Rechtvaardige Oorlog, vormde –naast het internationaal recht – voor Pax Christi een belangrijk normatief referentiekader bij de beoordeling van humanitaire interventies.¹⁰⁰ Deze traditie stelt dat geweld in beginsel wordt afgekeurd. ‘Duurzame vrede moet gebaseerd zijn op gerechtigheid, is het resultaat van verzoening en veronderstelt een politieke wil tot vrede. Tegelijkertijd wordt het recht op (militaire) interventie erkend met het oog op slachtoffers.’¹⁰¹

Belangrijke criteria voor Pax Christi zijn dan ook onder meer: een rechtvaardig doel en zuivere intenties, effectiviteit – hier is pas sprake van wanneer militairen over een passend mandaat

⁹⁵ *Beleidsnota IKV (concept)*.

⁹⁶ *Beleidsnota IKV (concept)*.

⁹⁷ F. van der Meer, *Discussienota strategisch beraad IKV* in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 255.

⁹⁸ H.J. van der Graaf, D.K. Schut en H.W. Bomert, *Het vredesproces in beweging. Nieuwe uitdagingen voor VN-vredesmachten* (Nijmegen 1994) 197.

⁹⁹ ‘Oorlog opende een boek vol vragen’, in: *Pax Christi communicatie* (juni 2003).

¹⁰⁰ Gruiters, *Tussen volkenrecht en mensenrecht*, 1. Tevens merkte Pax Christi op, daar de uitdrukking ‘rechtvaardige oorlog’ veel weerstand opriep, dat de traditie juist bedoeld is om geweld te beperken. Zie *Advies van Pax Christi Nederland aan de Rooms Katholieke Bisschoppenconferentie van Nederland*, 32.

¹⁰¹ Gruiters, *Tussen volkenrecht en mensenrecht*, 3.

beschikken – , dat een interventie als uiterste redmiddel toch tijdig plaatsvindt, waarbij proportioneel geweld wordt gebruikt, de burgerbevolking wordt ontzien en het gevaar van escalatie wordt voorkomen. Een andere belangrijke voorwaarde is dat de VN dient in te stemmen met het militaire ingrijpen. J. Grutters wijst er terecht op dat dit internationaalrechtelijk wellicht correct is, maar dat dit in moreel opzicht – met het oog op slachtoffers – problematisch kan zijn.¹⁰² Wanneer er binnen een staat op grote schaal grove mensenrechtenschendingen en/of genocide plaatshebben en de VN autoriseert geen interventie, is het moreel laakbaar dat er – gezien het ontbreken van een internationaalrechtelijke basis – geen interventie mag plaatsvinden waardoor genocide mogelijk voortgaat. Hierbij zou internationaalrechtelijk gezien alleen machteloos kunnen worden toegekeken, wat moreel gezien verwerpelijk is. Pax Christi staat overigens uiterst kritisch tegenover de idee dat duurzame politieke vrede met militaire middelen kan worden afgedwongen, omdat vrede onder meer op de politieke wil van strijdende partijen berust. De organisatie meent: ‘slechts in zeer uitzonderlijke gevallen kan beperkt geweld het opruimen van enige blokkades in vredesprocessen ondersteunen.’¹⁰³

Het IKV is naar eigen zeggen initiatiefnemer geweest om binnen de internationale vredesbeweging humanitaire interventies te beschouwen als ‘authentieke vredesinspanning’.¹⁰⁴ Het IKV hanteert, als niet principieel pacifistische organisatie, een aantal criteria met betrekking tot militair ingrijpen in (intrastatelijke) conflicten – hoewel de organisatie zich bij de positiebepaling altijd heeft laten leiden door de specifieke context en dus aan bepaalde criteria meer gewicht werd toegekend dan aan andere.¹⁰⁵ Het IKV hanteerde als het ware een ‘losser’ referentiekader dan Pax Christi, dat altijd de katholieke sociale leer en de rechtvaardige oorlog als uitgangspunt nam. Een aantal criteria van het IKV is evenwel hetzelfde als die van Pax Christi: zo kan militair ingrijpen uitsluitend gerechtvaardigd worden wanneer niet-militaire middelen zijn uitgeput. Daartoe dienen criteria ontwikkeld te worden die toetsen of alle economische en politieke drukmiddelen zijn uitgeput.¹⁰⁶ Ook dient naar de effectiviteit van het ingrijpen gekeken te worden. Daarnaast is het voor het IKV van groot belang dat er plannen zijn voor wederopbouw en democratisering van een staat en dienen staten die militair ingrijpen/de VN zich voor langere tijd aan een land of regio te committeren.¹⁰⁷ Toestemming van de VN voor militair ingrijpen was volgens het IKV niet strikt noodzakelijk wanneer het mandaat geen herstel van mensenrechten omvatte, hoewel dergelijke operaties als uitzonderlijk werden omschreven.

¹⁰² Ibidem, 5.

¹⁰³ *Advies van Pax Christi Nederland aan de Rooms Katholieke Bisschoppenconferentie van Nederland*, 35.

¹⁰⁴ M.J. Faber, ‘100 jaar vrede’ in: *IKV Nieuwsbrief* (maart 1999).

¹⁰⁵ *Jubileumbijeenkomst 40 jaar IKV, 15 december 2006. Inhoudelijke hoofdpunten voor debat en gesprek (concept)* in: Digitaal Archief IKV Pax Christi (Utrecht).

¹⁰⁶ Faber, *Een nieuwe tijd, een nieuw beleid*, 20.

¹⁰⁷ *Jubileumbijeenkomst 40 jaar IKV, 15 december 2006. Inhoudelijke hoofdpunten voor debat en gesprek (concept)* in: Digitaal Archief IKV Pax Christi (Utrecht).

Zelfstandig ingrijpen van staten in conflicten diende dan wel in samenwerking met internationale humanitaire organisaties plaats te hebben.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Faber, *Een nieuwe tijd, een nieuw beleid*, 20.

Hoofdstuk 3: ‘Veilige’ enclaves. Militair ingrijpen in Bosnië

Ondanks de euforie van de internationale gemeenschap na het einde van de Koude Oorlog en het geloof in het vermogen van de VN om conflicten voortaan vreedzaam op te lossen, braken met het uiteenvallen van Joegoslavië begin jaren negentig conflicten uit in Kroatië, Bosnië en omliggende republieken.¹⁰⁹ Hierbij bleek de VN – en breder gezien de internationale gemeenschap – niet in staat het conflict in Bosnië vreedzaam op te lossen.¹¹⁰ Dit was het meest langdurig en bloederig van de verschillende oorlogen en sleepte de verdeelde internationale gemeenschap mee het conflict in. Het draaide enerzijds om een intrastatelijk conflict tussen etnische nationalistische partijen over de definitie van, controle over en het bestaan van de Bosnische staat. Deze interne strijd ging tegelijkertijd gepaard met een internationale strijd tussen de Bosnische regering en omliggende landen.¹¹¹ Hierbij vervulde vooral Servië gedurende de hele oorlog de rol van externe agressor. Uiteindelijk droeg de leidende rol die de VS vanaf de zomer van 1995 op zich nam, met een combinatie van diplomatie en militaire middelen, bij aan het vredesproces en de ondertekening van de Dayton Akkoorden in december 1995, waarmee het conflict werd beëindigd.

In dit hoofdstuk zal, na een introductie in het conflict en de reactie van de internationale gemeenschap hierop, worden ingegaan op de zogenaamde veilige gebieden (ofwel veilige enclaves of *safe areas*) die door de VN waren ingesteld. Vervolgens zal de visie van Pax Christi en het IKV op militair ingrijpen inzake de veilige gebieden uiteen worden gezet. Pax Christi pleitte voor militair ingrijpen met als doel burgers te beschermen. Hoewel dit ingrijpen geen onderdeel van een bredere politieke strategie was (wat wel één van de criteria van Pax Christi was), rechtvaardigde de organisatie het ingrijpen voornamelijk uit ethische overwegingen. Het IKV pleitte voor een rechtvaardige politieke oplossing voor het conflict en daarbij voor militair ingrijpen in Bosnië, met als doel burgers te beschermen.¹¹² Dit gebeurde onder meer door te lobbyen voor een meer actieve rol voor de VN,

¹⁰⁹ Joegoslavië bestond tot 25 juni 1991 uit de republieken Bosnië, Kroatië, Macedonië, Montenegro, Servië en Slovenië.

¹¹⁰ Dit was volgens James Gow te wijten aan slechte timing, on gepaste maatregelen, een gebrek aan coördinatie en politieke wil, tegenstrijdige visies op het conflict en met name terughoudendheid bij de inzet van militaire middelen om politieke maatregelen kracht bij te zetten. Zie J. Gow, ‘Bosnia: triumph of the lack of will’ in: R.J. Art en K.N. Waltz (red.) *The use of force. Military power and international politics* (Lanham 1999) 272-288, aldaar 282-83.

¹¹¹ S.L. Burg en P.S. Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina. Ethnic conflict and international intervention* (Armonk 1999) 128.

¹¹² IKV-secretaris Mient Jan Faber benoemt dit terugkijkend als ‘een idealistische lijn’. Hiermee doelde Faber onder meer op het feit dat het IKV tegenstander was van de bewapening van Moslims (waardoor deze het recht op zelfverdediging kon uitoefenen), waardoor de strijdende partijen elkaar uit konden moorden. Achteraf gezien is Faber van mening dat de bewapening van Moslims misschien een betere optie was geweest, daar de internationale gemeenschap niet van plan was burgers bescherming te bieden. Interview Mient Jan Faber, afgenomen op 15-09-2010.

veilige enclaves en lokale protectoraten. Daarnaast trachtte het IKV de Nederlandse samenleving actief bij het conflict te betrekken.¹¹³

Het Bosnische conflict en de internationale gemeenschap

Het uiteenvallen van de Socialistische Federale Republiek van Joegoslavië begon in juni 1991, op het moment dat Slovenië en Kroatië de onafhankelijkheid uitriepen. Het Joegoslavische Volksleger en Servische paramilitaire troepen vielen Kroatië binnen, waar een minderheid van ruim een half miljoen Serviërs leefde. De Servische president Slobodan Milošević had aangekondigd een ‘Groter Servië’ na te streven om zo alle Serviërs in één staat te verenigen, desnoods door oorlog en door gebieden etnisch te zuiveren. In januari 1992 werd er onder leiding van de VN een staakt-het-vuren getekend.¹¹⁴

In maart 1992 volgde Bosnië, na een referendum dat werd geboycot door Bosnische Serviërs, met het uitroepen van de onafhankelijkheid. Dit werd na enkele weken erkend door de internationale gemeenschap. Bosnië was etnisch gezien het meest heterogeen van de Joegoslavische republieken, met als belangrijkste etnische groepen Bosnische Moslims (44%), Bosnische Serviërs (31%) en Bosnische Kroaten (17%). Bosnische Serviërs waren het niet eens met de onafhankelijkheid en ook hier greep Milošević in, met Servische paramilitaire eenheden die het oosten van Bosnië binnenvielen.¹¹⁵ Moslims en Kroaten werden hierbij vermoord of verdreven. Daarnaast werden Sarajevo en andere Bosnische steden aangevallen door Servische eenheden van het Joegoslavische Nationale Leger. De aanvallen hadden tot doel Bosnië te verdelen en een etnisch ‘puur’ Bosnisch-Servisch gebied te creëren, dat bij Servië moest gaan horen.¹¹⁶ Hierop legde de VN Veiligheidsraad economische embargo’s op aan Joegoslavië (op dat moment nog bestaande uit Servië en Montenegro).¹¹⁷ Stappen die werden ondernomen om het conflict op diplomatieke wijze op te lossen mislukten.¹¹⁸ De Bosnische Moslimgedomineerde regering was van mening dat de oorlog een daad van externe agressie van Servische troepen, in samenwerking met Bosnische Serviërs, tegen een onafhankelijke staat was. Hierdoor zou Bosnië zich ten minste mogen beroepen op het recht van zelfverdediging. De Bosnische regering riep het Westen daarom op een keuze te maken: ofwel de agressie en etnische zuiveringen

¹¹³ M. Struyk, ‘Humanitarian intervention: license for war?’ (IKV 2003).

¹¹⁴ Talentino, *Military intervention after the Cold War*, 167.

¹¹⁵ Bosnische Serviërs waren tegen de onafhankelijkheid van Bosnië en wilden dat de republiek onderdeel zou blijven uitmaken van Joegoslavië. Toen duidelijk werd dat dit niet zou lukken, zetten ze in op een driedeling van Bosnië. Zie Burg en Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina*, 192.

¹¹⁶ M.H. Doyle, ‘Too little, too late? Justice and security reform in Bosnia and Herzegovina’ in: C.T. Call (red.) *Constructing justice and security after war* (Washington 2007) 231-270, aldaar 233.

¹¹⁷ Wenger en Zimmerman, *International relations*, 244.

¹¹⁸ Bijvoorbeeld het Vance-Owen vredesplan en het plan van de EU. Beide plannen deelden Bosnië op. Het Vance-Owen plan wees 43% van het grondgebied aan de Bosnische Serviërs toe, terwijl die op dat moment militair gezien 70% in handen hadden. Voor een uitgebreide analyse van alle vredesplannen, zie S. Touval, *Mediation in the Yugoslav wars. The critical years, 1990-1995* (Basingstoke en New York 2002).

stoppen, ofwel het wapenembargo, dat in september 1991 door VN Veiligheidsraad werd afgekondigd, opheffen zodat de Moslims de kans kregen het recht op zelfverdediging uit te oefenen.¹¹⁹

Tijdens het conflict werd er meermaals geschoven in allianties. Aanvankelijk vochten Bosnische Moslims en Bosnische Kroaten samen tegen Bosnische Serviërs. Voor de Moslims was een goede relatie met de Kroaten in twee opzichten van groot belang: ten eerste kon de wapentoevoer aan de Bosnische troepen worden veiliggesteld, wat noodzakelijk was gezien het wapenembargo dat van kracht was. Ten tweede diende een goede relatie met de Kroaten het uiteenvallen van Bosnië te voorkomen.¹²⁰ In 1992 trachtten Kroatië en Bosnië – tevergeefs – middels een aantal overeenkomsten de relatie te verbeteren. In april 1993 kwam het zelfs tot gevechten tussen beide partijen. De Moslims wilden Bosnië als staat behouden, terwijl Kroatische militieus etnische zuiveringen uitvoerden in de centrale regio's van Bosnië en met behulp van de Kroatische regering een etnisch 'puur' grondgebied, met als doel een 'Groter Kroatië', wilden creëren.¹²¹ Veel (katholieke) Kroaten voelden voor een alliantie met de (orthodoxe) Serviërs. Zij zouden samen, als christenen, de Bosnische moslims kunnen verslaan en het land onderling kunnen verdelen; Milošević en de Kroatische president Franjo Tuđman voerden daarover enkele gesprekken, maar zo ver zou het niet komen.¹²² In maart 1994 kwam er een einde aan de gevechten tussen Bosnische Moslims en Bosnische Kroaten met de ondertekening van het Akkoord van Washington, waarmee een Bosnische Moslim-Kroatische Federatie werd gecreëerd.

Pas in de zomer van 1995 leek, mede in reactie op gebeurtenissen in Srebrenica, een politieke oplossing voor het Bosnische conflict dichterbij te komen. Dit had onder meer te maken met de leidende rol die de VS op zich nam om het conflict te beëindigen – met een combinatie van diplomatie en inzet van militaire middelen – en verschillende offensieven van Kroatische troepen en Bosnische regeringstroepen.¹²³ Afgedwongen onderhandelingen leidden uiteindelijk tot de ondertekening van de Dayton Akkoorden, die een einde maakten aan het Bosnische conflict. Hiermee werd Bosnië officieel opgedeeld in twee entiteiten: de Moslim-Kroatische Federatie en de Republika Srpska. Eerstgenoemde kreeg eenenvijftig procent van het grondgebied toegewezen, tegenover negenenviertig procent voor de Republika Srpska. Tevens werd overeengekomen dat een internationale militaire troepenmacht, de *Implementation Force* (IFOR) onder leiding van de NAVO, aanwezig zou zijn in Bosnië om op de naleving van de Akkoorden toe te zien.¹²⁴

Terwijl de oorlog voortduurde, bleek de internationale gemeenschap geen passend antwoord te hebben op het aanhoudende geweld. De reactie van het Westen was gericht op het verzachten van de meest

¹¹⁹ Burg en Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina*, 195.

¹²⁰ Ibidem, 198.

¹²¹ Ibidem, 198.

¹²² Aldus Dion van den Berg. Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

¹²³ Doyle, 'Too little, too late', 234.

¹²⁴ Zie The Dayton Peace Accords via <http://www.state.gov/www/regions/eur/bosnia/bosagree.html> geraadpleegd op 16-09-2010.

ernstige effecten van het conflict in plaats van een oplossing voor de gehele crisis te vinden, met de inzet van serieuze politieke en militaire middelen.¹²⁵ De focus op humanitaire hulp zonder dat er een bredere politieke oplossing was, verklaarde de verwachting dat deze er niet snel zou komen. De beslissing om humanitaire hulp niet met geweld af te dwingen weerspiegelde Russische tegenstand en het gebrek aan bereidheid van een aantal Europese staten en de VS om militair gezien dieper bij het conflict betrokken te raken.¹²⁶

Meerdere factoren bemoeilijkten het vinden van een oplossing voor het Bosnische conflict. Zo speelde een groot aantal multilaterale organisaties een rol bij de onderhandelingen over de beëindiging van het Bosnische conflict, zoals de VN, de Europese Unie (EU)¹²⁷, de NAVO en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE).¹²⁸ Er werd getracht binnen dergelijke organisaties een politiek kader te definiëren om het conflict op te lossen. VN Secretaris-generaal Boutros Boutros Ghali stelde echter dat dit een taak was van de EU. VN Speciale Gezant voor Bosnië, Cyrus Vance, was het hier niet mee eens en zag een actieve rol voor de VN weggelegd bij het oplossen van het conflict.¹²⁹ Naast multilaterale organisaties speelden staten als de VS, Rusland, Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië een belangrijke rol, die niet allen dezelfde visie op het conflict hadden. De VS behield hierbij enige afstand, wat op prijs werd gesteld door de Europese staten daar deze het conflictoplossende vermogen van de EU wilden beproeven.¹³⁰ De EU was echter te zeer verdeeld om een vuist te kunnen maken. De tegenstand van strijdende partijen en pogingen een interventie te manipuleren en naar hun eigen hand te zetten bleek een andere factor te zijn waardoor het vinden van een oplossing voor het conflict werd bemoeilijkt. S.L. Burg en P.S. Shoup voegen hier de strijdige nationale belangen die samenwerking belemmerden en de nieuwe wereldorde aan toe: er was een gebrek aan consensus en richtlijnen over hoe om te gaan met uiteenvallende staten, het principe van territoriale integriteit versus recht op zelfbeschikking van naties en staatssoevereiniteit versus bescherming van mensenrechten. Daarnaast waren er zowel voor- als tegenstanders van een interventie in Bosnië. Voorstanders waren dit, volgens Burg en Shoup, op basis van het geïdealiseerde, multi-etnische Bosnië en bleken niet bereid de nieuwe realiteit onder ogen te zien die de oorlog met zich

¹²⁵ D. Rieff, 'The lessons of Bosnia. Morality and power.' In: *World policy journal* spring (1995) 76-88, aldaar 81.

¹²⁶ De belangrijkste buitenlandse zaken adviseurs van de Amerikaanse president verschilden van mening over hoe het conflict te beoordelen en welke oplossing aangedragen kon worden. President Bush verklaarde uiteindelijk dat directe betrokkenheid van de VS er alleen zou komen wanneer er een 'UN-sanctioned multilateral effort aimed at humanitarian relief' zou komen, en was in 1992 dus geen voorstander van een unilaterale oplossing of militair ingrijpen. Zie Burg en Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina*, 200-201.

¹²⁷ Dit was aanvankelijk de Europese Gemeenschap, later pas de Europese Unie. Ik refereer uitsluitend aan de EU.

¹²⁸ Dit lag volgens James Gow aan het feit dat elke organisatie in de zich aftekenende nieuwe wereldorde een identiteit zocht, waarbij het Bosnische conflict dit proces versnelde. Zie J. Gow, *Triumph of the lack of will: international diplomacy and the Yugoslav war* (Londen 1997) 3.

¹²⁹ Burg en Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina*, 204.

¹³⁰ K. von Hippel, *Democracy by force. US military intervention in the Post-Cold War world* (Cambridge 2000) 133.

meebracht.¹³¹ Ook dit bemoeilijkte in hun ogen het vinden van een oplossing voor het conflict. Voorstanders van een humanitaire interventie wezen er juist op dat het accepteren van de gevolgen van de etnische zuiveringen zou getuigen van een onacceptabel cynisme, daar geweld zou lonen. Zij namen *human security* als uitgangspunt van hun pleidooien om in te grijpen en zo burgers te beschermen.¹³²

De afstand die de VS onder president George Bush hield tot het conflict beïnvloedde de Amerikaanse strategie vanzelfsprekend. Deze werd in mei 1993 gewijzigd: president Clinton was voor het opheffen van het wapenembargo tegen de Moslims (waarmee deze de Bosnische Serviërs wellicht konden ‘dwingen’ tot overgave. Dit maakte een escalatie van het conflict aannemelijk), waardoor deze bewapend konden worden en eventuele luchtaanvallen tegen de Bosnische Serviërs konden steunen. Het opheffen van het wapenembargo stuitte tegen de borst van zowel Rusland als Frankrijk, waarbij laatstgenoemde dreigde met terugtrekking van troepen uit de militaire troepenmacht van de VN, de *United Nations Protection Force* (UNPROFOR), die gestationeerd was in Bosnië.¹³³ Zowel Groot-Brittannië als Frankrijk was tegen luchtaanvallen, daar het volgens hen ontoelaatbaar was UNPROFOR bloot te stellen aan mogelijke vergeldingsacties van de Serviërs. Europese staten stelden daarop een andere strategie voor, mede omdat zij weigerachtig stonden tegenover asielverlening van grote vluchtelingenaantallen (zie volgende paragraaf): een aantal steden zou tot een zogenaamd ‘veilig gebied’ (*safe area*) worden uitgeroepen, zodat de Moslimbevolking tegen Bosnisch-Servische troepen beschermd kon worden. De VS stelde dat dit etnische zuiveringen in de hand zou werken, aangezien Bosnische Moslims werden aangemoedigd Bosnisch-Servische gebieden te verlaten.¹³⁴ Daarnaast zou de instelling van veilige enclaves om meer grondtroepen vragen, waardoor de kans toenam dat Amerikaanse troepen moesten worden ingezet en bij de grondoorlog betrokken zouden raken. Dit trachtte de Amerikaanse regering juist te voorkomen.¹³⁵

Daar eensgezindheid over een politieke oplossing voor het conflict ver te zoeken was, richtte de internationale gemeenschap zich voornamelijk op het ondersteunen van de humanitaire hulpoperatie, die werd geleid door de *United Nations High Commissioner for Refugees* (UNHCR) onder bescherming van UNPROFOR. Deze hulpoperatie, waarbinnen UNPROFOR centraal stond, was

¹³¹ Burg en Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina*, 187, 190.

¹³² Aldus Dion van den Berg. Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

¹³³ Burg en Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina*, 251.

¹³⁴ Ibidem, 253-254. Opvallend is dat de VS zelf op 13 november 1992 binnen de VN Veiligheidsraad een voorstel deed tot het creëren van ‘*safe areas for humanitarian purposes*’. Er werden in die periode door veel staten soortgelijke voorstellen gedaan. Zie H. Yamashita, *Humanitarian space and international politics* (Aldershot 2004) 88.

¹³⁵ Von Hippel, *Democracy by force*, 133.

lange tijd het enige zichtbare antwoord op het conflict.¹³⁶ Vanaf april 1992 werd UNPROFOR ingezet als traditionele *peacekeepers* in Bosnië: met toestemming van betrokken partijen, onpartijdig, en geweld zou alleen worden gebruikt in geval van zelfverdediging. Onder het mandaat van UNPROFOR viel het faciliteren van de levering van humanitaire hulp.¹³⁷ Vanaf april 1993 viel de aanwezigheid bij de veilige enclaves ook onder het mandaat. In 1994 en 1995 werd dit nog verder uitgebreid met het monitoren van verschillende staakt-het-vuren.¹³⁸

De VN Veiligheidsraad autoriseerde UNPROFOR in augustus 1992 om onder Hoofdstuk VII van het VN Handvest te opereren, waarbij alle benodigde middelen (lees: geweld) konden worden ingezet om de levering van humanitaire ondersteuning te garanderen.¹³⁹ UNPROFOR was echter onvoldoende uitgerust om dit mandaat uit te voeren. Ook landmijnen, vijandig vuur en weigering van de strijdende partijen om samen te werken met UNPROFOR maakten dat het mandaat volgens VN Secretaris-generaal Boutros Boutros Ghali niet uitvoerbaar was.¹⁴⁰

Theoretisch gezien zou slechts de aanwezigheid van militaire troepen de confrontatie tussen strijdende partijen in conflictgebieden kunnen verminderen.¹⁴¹ De aanwezigheid van UNPROFOR leek echter meer dan eens het tegenovergestelde te bewerkstelligen, door de vijandige houding van de strijdende partijen tegenover UNPROFOR. E.D. Mooney doet de bescherming door aanwezigheid van UNPROFOR terecht af als mythe, in de wereld geholpen door Westerse (asiel)landen¹⁴² om de politieke onwil om het conflict op te lossen te maskeren. Door te stellen dat er sprake was van bescherming door aanwezigheid, werd de schijn gewekt dat dit een doeltreffende manier was om effecten van het conflict te onderdrukken. Overigens speelde, aldus IKV-medewerker Van den Berg, zeker ook nog het aspect van naïviteit. Zo was er in Nederland werkelijk sprake van een gevoel dat de strijdende partijen de (Nederlandse) blauwhelmen zouden respecteren. In kringen van politici en militairen had men, aldus Van den Berg, geen besef van de vernietigende oorlogsdynamiek in Bosnië-Herzegovina. Dat zou 'Nederland' tot en met het debacle in Srebrenica parten spelen.¹⁴³

¹³⁶ United Nations High Commissioner For Refugees (UNHCR) *The state of the world's refugees. Fifty years of humanitarian action* (Oxford 2000) 220.

¹³⁷ VN Veiligheidsraad Resolutie 761 (29 juni 1992).

¹³⁸ Zie voor het gehele mandaat van UNPROFOR http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unprof_p.htm geraadpleegd op 5-8-2010.

¹³⁹ VN Veiligheidsraad Resolutie 770 (13 augustus 1992).

¹⁴⁰ Citaat van Boutros Boutros-Ghali in E.D. Mooney, 'Presence, ergo protection? UNPROFOR, UNHCR and the ICRC in Croatia and Bosnia and Herzegovina' in: *International journal of refugee law* 3 (1995) 407-435, aldaar 415.

¹⁴¹ Weiss, *Military-civilian interactions*, 15.

¹⁴² Mooney, 'Presence, ergo protection', 408.

¹⁴³ Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

De veilige enclaves

In de jaren negentig nam het aantal vluchtelingen wereldwijd explosief toe. Westerse staten bleken steeds onwilliger tegenover permanente en zelfs tijdelijke opvang en vestiging van vluchtelingen te staan, waardoor naar nieuwe mogelijkheden werd gezocht om vluchtelingen bescherming te bieden. In 1992 deed de UNHCR een beroep op staten om tijdelijke bescherming te bieden aan de honderdduizenden burgers die Bosnië (en de rest van de voormalig Joegoslavië) probeerden te ontvluchten. Lidstaten van de EU stonden hier, hoewel landen als Duitsland en Nederland vele tienduizenden vluchtelingen zouden opvangen, onwillig tegenover en deden in de zomer van 1992 voor het eerst de suggestie om veilige enclaves in Bosnië te creëren, zodat vluchtelingen in Bosnië zelf konden worden opgevangen.¹⁴⁴ In oktober 1992 volgde VN Speciale Mensenrechtenrapporteur Tadeusz Mazowiecki met de aanbeveling veilige enclaves onder toezicht van de VN in te stellen voor de bescherming van ontheemden.¹⁴⁵

Volgens B.R. Posen kunnen veilige enclaves worden gecreëerd in een poging massale vluchtelingenstromen tegen te houden wanneer staten deze vluchtelingen niet willen opnemen. Daarnaast kan het onderdeel zijn van een diplomatieke strategie die poogt het conflict op te lossen en mensen zo dicht mogelijk bij huis te laten blijven, om zo hun normale levens zo snel mogelijk weer op te pakken.¹⁴⁶ De veilige enclaves in Bosnië werden om eerstgenoemde reden gecreëerd, en om burgers, met het oog op de aanhoudende etnische zuiveringen, nieuwe vormen van bescherming te bieden. Kritiek op veilige enclaves in Bosnië behelsde dat medewerking werd verleend aan etnische zuiveringen. J.M. Mendiluce, vertegenwoordiger van de UNHCR in Bosnië, verdedigde de veilige enclaves en stelde dat mensen op deze wijze werden geholpen te overleven.¹⁴⁷ Hij was bovendien van mening dat het niet het moment was voor het voeren van een filosofisch of theoretisch debat.¹⁴⁸

Begin 1993 verslechterde de humanitaire situatie in en rond de stad Srebrenica dermate dat de VN Veiligheidsraad op 16 april 1993 Srebrenica tot veilige enclave uitriep, een stad/gebied waar ontheemden beschermd zouden worden, maar niet in hun eigen huis kon blijven wonen. Een veilige enclave is geen, zoals een *safe zone* – veilig verklaard gebied waar burgers normaal gezien ook wonen¹⁴⁹ – internationaalrechtelijk begrip. De resolutie deed een beroep op UNPROFOR.¹⁵⁰ Op 6 mei

¹⁴⁴ NIOD rapport *Srebrenica: een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002) 607.

¹⁴⁵ Report on the situation of human rights in the territory of the Former Yugoslavia (E/CN.4/1992/S-1/10), 27 oktober 1992, paragraaf 25(b).

¹⁴⁶ B.R. Posen, 'Military responses to refugee disasters' in: *International security* 1 (1996) 72-111, aldaar 98

¹⁴⁷ Citaat Mendiluce in G. Loescher, *The UNHCR and world politics. A perilous path*. (Oxford 2001) 298, M. Weiner verdedigt dit standpunt door te stellen dat humanitaire organisaties boven alles zouden moeten proberen mensenlevens te redden. Zie M. Weiner, 'The clash of norms: dilemmas in refugee policies' in: *Journal of refugee studies* 4 (1998) 433-453, aldaar 438.

¹⁴⁸ Citaat Mendiluce in UNHCR, *State of the World's Refugees*, 222.

¹⁴⁹ Posen, 'Military responses to refugee disasters', 77.

werden tevens Sarajevo, Tuzla, Zepa, Goražde en Bihac door de VN tot veilige enclaves benoemd. Daarbij werd een oproep aan de strijdende partijen gedaan om het recht van UNPROFOR en internationale humanitaire organisaties op vrije en ongehinderde toegang tot de enclaves en de veiligheid van de betrokken medewerkers te respecteren.¹⁵¹ De veilige enclaves werden echter voortdurend aangevallen door Bosnische Serviërs, waardoor de veiligheid binnen de enclaves een illusie was.¹⁵² De Bosnische Serviërs vergoelijkten de aanvallen door te stellen dat Bosnische regeringstroepen zich ophielden in de enclaves. Daarbij weigerde UNPROFOR de Bosnisch-Servische aanvallen af te schrikken en geweld te gebruiken, uit vrees voor de eigen veiligheid. Hierdoor werden UNPROFOR troepen gemarginaliseerd en geneutraliseerd. Toch werd het mandaat in juni 1993 middels resolutie 836 uitgebreid, waarbij tevens werd opgemerkt dat lidstaten, unilateraal of in regionaal verband, met toestemming van de VN Veiligheidsraad alle benodigde middelen mochten inzetten om te helpen het mandaat van UNPROFOR met betrekking tot de veilige enclaves uit te voeren.¹⁵³ De NAVO had zo toestemming voor de luchtaanvallen die werden uitgevoerd op 10 en 11 april 1994 op Servische militaire doelen rondom Goražde.¹⁵⁴

In mei 1995 namen Bosnische Serviërs VN-militairen in gijzeling en beschoten civiele doelen in Tuzla, als reactie op beperkte luchtaanvallen van de NAVO in diezelfde maand.¹⁵⁵ Een gevolg hiervan was dat het humanitaire doel van de veilige enclaves onverenigbaar werd met het militaire aspect van de operatie. Twee maanden later vond de val van Srebrenica plaats. Bosnisch-Servische troepen namen de stad in en verdreven de bevolking, waarbij UNPROFOR-troepen niet bij machte bleken verzet te bieden. In Srebrenica werden meer dan 7000 Bosnische Moslims, voornamelijk mannen en jongens, vermoord in de grootste moordpartij in Europa sinds de Tweede Wereldoorlog.¹⁵⁶ In de zomer van 1995 besloot de VS een leidende positie in te nemen om het Bosnische conflict te

¹⁵⁰ Letterlijk staat er dat de VN Secretaris-generaal wordt gevraagd om meer UNPROFOR-troepen, met het oog op het monitoren van de humanitaire situatie binnen de veilige enclave. Zie VN Veiligheidsraad Resolutie 819 (16 april 1993). De VN Secretaris-generaal liet desgevraagd weten dat er inderdaad extra troepen nodig waren, evenals de uitvoer van luchtaanvallen. UNPROFOR schatte dat er 34.000 extra troepen nodig waren om een afschrikkingeffect te creëren. De Secretaris-generaal stelde dat *'it was possible to start implementing the resolution under a "light option", with a minimal troop reinforcement of around 7,600. That option represented an initial approach and had limited objectives. It assumed the consent and cooperation of the parties and provided a basic level of deterrence'* Zie http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unprof_b.htm geraadpleegd op 3-8-2010.

¹⁵¹ VN Veiligheidsraad Resolutie 824 (6 mei 1993).

¹⁵² Volgens D. Rieff was UNPROFOR *'neither disposed nor military capable of guaranteeing'* de veiligheid van de veilige enclaves. Zie D. Rieff, *Slaughterhouse. Bosnia and the failure of the West* (Londen 1995) 120.

¹⁵³ Het mandaat van UNPROFOR werd uitgebreid en UNPROFOR *'[had to] deter attacks against the safe areas, to monitor the cease-fire, to promote withdrawal of military or paramilitary units or other than those of the Government of the Bosnia-Herzegovinian Republic and to occupy some key points on the ground, in addition to participating in the delivery of humanitarian relief to the population as provided for in resolution 776 (1992) of 14 september 1992.'* Zie VN Veiligheidsraad Resolutie 836 (4 juni 1993).

¹⁵⁴ Mooney, 'Presence, ergo protection', 417.

¹⁵⁵ Burg en Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina*, 324.

¹⁵⁶ K. Young, 'UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina' in: *International review of the Red Cross* 843 (2001) 781-805, aldaar 799.

beëindigen.¹⁵⁷ Aan de eerder genomen beslissing om te onderhandelen met de Serviërs en aan hun belangen tegemoet te komen werd, uit bezorgdheid over de gebeurtenissen in Srebrenica, het besluit toegevoegd om met luchtaanvallen van de NAVO de weg vrij te maken voor een oplossing voor het conflict.

Pax Christi en militair ingrijpen

In de loop van de jaren tachtig bouwde Pax Christi enkele relaties op in toenmalig Joegoslavië, met name binnen de katholieke gemeenschap. Er werden tevens contacten onderhouden met vredesactivisten in de regio, die deel uitmaakten van internationale vredesnetwerken in Europa.¹⁵⁸ Voordat de oorlog uitbrak bracht een delegatie van Pax Christi een bezoek aan Sarajevo om de bestaande situatie te inventariseren en als uiting van solidariteit.¹⁵⁹ Bij het daadwerkelijke uitbreken van de oorlog in 1992 werden de vredesorganisaties en de religieuze gemeenschappen in Bosnië verdeeld langs etnische en religieuze lijnen, wat de standpuntbepaling van Pax Christi bemoeilijkte.¹⁶⁰ Dit belemmerde de ontplooiing van diverse activiteiten echter niet.

Pax Christi zag in de jaren negentig naast hoop op vrede, machteloosheid groeien. De oorlog in Bosnië lag hier deels aan ten grondslag, daar de internationale gemeenschap (en specifiek de EU) zowel politiek als vanuit de samenleving gezien weinig mogelijkheden bleek te hebben om in eerste instantie de oorlog te voorkomen en later het vredesproces te bevorderen. Zo laakte Pax Christi de erkenning van de onafhankelijkheid van Kroatië en Slovenië, daar er geen preventieve maatregelen werden genomen om te voorkomen dat de conflicten zich zouden uitbreiden naar omliggende landen.¹⁶¹ Ondanks dit onvermogen was Pax Christi van mening dat het tonen van solidariteit met oorlogsslachtoffers van belang was,¹⁶² en noemde het zelfs de belangrijkste taak van vredesbewegingen tijdens het conflict in Bosnië.¹⁶³ Daar was een deel van de activiteiten dan ook op gericht.¹⁶⁴ Daarnaast trachtte Pax Christi de samenleving te mobiliseren voor humanitaire hulp en een actiever beleid van de Nederlandse regering om de oorlog te helpen beëindigen. Dit was een andere

¹⁵⁷ De val van Srebrenica kon eventueel leiden tot een NAVO-geleide terugtrekking van VN-troepen, waardoor de kans zeker zou toenemen dat de VS grondtroepen moest sturen. Zie Burg en Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina*, 325.

¹⁵⁸ B. Schennink, *The role of foreign NGO's in violent internal conflicts: Pax Christi's activities in Colombia compared with Yugoslavia and Cuba* (1996) 18 in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3876.

¹⁵⁹ J. ter Laak, 'Machteloosheid bepaalt houding Westen' in: *Pax Christi Kommunikatieblad* (september 1992).

¹⁶⁰ Schennink, *The role of foreign NGO's in violent internal conflicts*, 18.

¹⁶¹ Pax Christi publicatie, *Oorlog in Voormalig Joegoslavië: een tragedie zonder eind? De kleine dingen die we kunnen doen* (Utrecht 1995) 10.

¹⁶² *Advies van Pax Christi Nederland aan de Rooms Katholieke Bisschoppenconferentie van Nederland*, 14.

¹⁶³ Ter Laak, 'Machteloosheid bepaalt houding Westen'.

¹⁶⁴ Zoals bijvoorbeeld de kaartenactie die (in samenwerking met Mensen in Nood) werd georganiseerd naar aanleiding van de oproep tot medeleven van een katholieke bisschop. Met de actie werden mensenrechtenschendingen in de Bosnische stad Banja Luka veroordeeld en de dialoog tussen religieuze leiders aangemoedigd. Zie *Pax Christi communicatie* (september 1995).

belangrijke activiteit van de vredesorganisatie ten tijde van de oorlog.¹⁶⁵ Pax Christi ontplooidte tevens activiteiten in voormalig Joegoslavië zelf, met name om onafhankelijke media en initiatieven van (niet-nationalistische) lokale vredesgroepen gericht op de beëindiging van het conflict te ondersteunen en de eerdergenoemde interreligieuze dialoog op te starten.¹⁶⁶ De ruimte binnen de religieuze gemeenschappen (Servisch-Orthodoxe Kerk, de Rooms-Katholieke Kerk en de Moslimgemeenschap) voor verzoeningspogingen was erg klein, maar ondersteuning van buitenaf kon volgens Pax Christi mogelijkheden bieden om gematigde stemmen te laten horen en zwart-wit denken tegen te gaan.¹⁶⁷ Ten slotte werden derden van informatie voorzien over het conflict en mogelijkheden om activiteiten op te zetten, bijvoorbeeld in samenwerking met lokale organisaties.¹⁶⁸

Naast bovengenoemde inspanningen hield Pax Christi zich bezig met de lobby gericht op bescherming van burgers. De internationale gemeenschap had hier een verantwoordelijkheid, maar deze leek onwillig en bovendien niet in staat de benodigde bescherming te bieden, zowel in Bosnië als erbuiten. Europese staten hadden hun asielbeleid aangescherpt, waardoor het voor vluchtelingen welhaast onmogelijk was asiel aan te vragen.¹⁶⁹ Pax Christi schreef ten gevolge van deze aanscherping en de situatie in Bosnië in juli 1992 een brief aan minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek met het verzoek het asielbeleid te versoepelen en minstens 50.000 vluchtelingen op te nemen.¹⁷⁰ Pax Christi pleitte daarnaast niet aflatend voor de bescherming voor burgers *binnen* Bosnië. De vraag was of dit al dan niet met militair ingrijpen van de internationale gemeenschap diende te geschieden.

Binnen de Nederlandse (en internationale) vredesbeweging was een discussie gaande of en in hoeverre deze de internationale gemeenschap kon en diende te bewegen tot militair ingrijpen in het conflict.¹⁷¹ Er waren pacifistische geluiden te horen, alsook stemmen die pleitten voor massaal militair ingrijpen in Bosnië. Pax Christi achtte beperkt militair ingrijpen gerechtvaardigd wanneer dit noodzakelijk was om humanitaire taken door de VN uitvoerbaar te maken.¹⁷² Zo was militaire inzet volgens Pax Christi toelaatbaar inzake de bescherming van burgers in de ingestelde veilige enclaves, wat de organisatie in 1993 bestempelde als ‘het minste’ wat burgers in Bosnië geboden kon worden.¹⁷³ De hoop die Pax Christi aanvankelijk koesterde dat een multi-etnisch Bosnië tot de mogelijkheden behoorde, kwam met de steun voor veilige enclaves tot een einde.

¹⁶⁵ Schennink, *The role of foreign NGO's in violent internal conflicts*, 18.

¹⁶⁶ Zie *Interventie repertoire Pax Christi*, 18.

¹⁶⁷ *Pax Christi Kommunikatieblad* (februari 1991).

¹⁶⁸ Pax Christi publicatie, *Oorlog in Voormalig Joegoslavië*, 10.

¹⁶⁹ De aanscherping van het asielbeleid viel onder meer te wijten aan de perceptie dat er in toenemende mate misbruik werd gemaakt van het asielbeleid. Voor voorbeelden, zie UNHCR, *State of the world's refugees*, 155.

¹⁷⁰ Ter Laak, ‘Machteloosheid bepaalt houding Westen’.

¹⁷¹ Uitnodiging debat over posities vredesorganisaties inzake de oorlog in voormalig Joegoslavië, in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3610.

¹⁷² Ter Laak, ‘Machteloosheid bepaalt houding Westen’.

¹⁷³ Naamloos document (geen datum bekend), in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3610.

Bij de beoordeling van militaire inzet bij veilige enclaves werd onder meer naar de haalbaarheid van de beperkte doelstelling (bescherming van burgers) gekeken. Deze was beperkt omdat er geen politieke oplossing voor het conflict werd beoogd met de gevolgde strategie, daar binnen Pax Christi werd gesteld dat met militair ingrijpen welhaast nooit een politieke oplossing voor een conflict geforceerd kon worden.¹⁷⁴ De bescherming van burgers en daarmee het voorkomen van grootschalige mensenrechtenschendingen werd door Pax Christi als een realistische doelstelling beschouwd en er leek een goede kans op doelbereiking te zijn.¹⁷⁵ De inzet van militairen diende echter wel onderdeel te zijn van een bredere politieke strategie.¹⁷⁶ Dit was bij de veilige enclaves echter niet het geval en aan dit criterium werd dan ook niet voldaan.

Voormalig directeur van Pax Christi, Jan Gruiters, wijst er echter op dat de criteria die voortvloeien uit de traditie van de rechtvaardige oorlog, waar Pax Christi zich op oriënteerde, niet om een ‘afvinkbenadering’ vroeg, maar eerder houvast bood bij het nemen van een weloverwogen besluit inzake militair ingrijpen. Wanneer een bredere politieke strategie niet aanwezig is maar tegelijkertijd wel grove mensenrechtenschendingen plaatsvinden is het volgens Gruiters noodzakelijk een ethische afweging te maken: kunnen de nadelige effecten van militair geweld positief opwegen tegen de dreiging van grove mensenrechtenschendingen.¹⁷⁷ Dit vergde een nauwgezette afweging van politieke aspecten (inbedding bredere politieke strategie), militaire aspecten (haalbaarheid), juridische aspecten (instemming VN Veiligheidsraad) en ethische aspecten (redden mensenlevens).¹⁷⁸

Pax Christi zag de veilige enclaves dus als reële optie om (een groot aantal) mensenlevens te redden en juichte het besluit van de VN tot het instellen van veilige enclaves dan ook toe. De veilige enclaves bleken echter door onvoldoende troepen, die niet optraden tegen beschietingen van buitenaf, en het niet ontwapenen van vluchtelingen niet veilig te zijn. Pax Christi pleitte voor de gevolgde strategie van de veilige enclaves, maar de val van zowel Srebrenica en Zepa dwong de organisatie zich op deze strategie te beraden: ‘zwaardere bewapening, hebben we inmiddels begrepen, had niet vanzelf tot een betere verdediging en een doorbreking van de patstelling geleid. Kortom, de ‘safe-area’ politiek is niet de uitkomst of het tussenstation naar een betere situatie gebleken.’¹⁷⁹ Terugblikkend erkent Jan Gruiters dat het de vraag is of voldoende werd onderkend hoe complex de bescherming van burgers in veilige enclaves was en hoe belangrijk het was deze in te bedden in een bredere politieke strategie.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

¹⁷⁵ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

¹⁷⁶ Ter Laak, ‘Beste mensen’ in: *Pax Christi Kommunikatieblad* (februari 1991).

¹⁷⁷ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

¹⁷⁸ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

¹⁷⁹ Naamloos document (geen datum bekend), in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3610.

¹⁸⁰ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

Het IKV en militair ingrijpen

Het IKV had in 1987 voor het eerst contact met mensenrechtenactivisten uit voormalig Joegoslavië, en werd direct gewezen op de oplopende spanningen in het land die weggenomen dienden te worden teneinde een oorlog te voorkomen. Vanuit dergelijke contacten, alsook vanuit de missie van het IKV, zag de organisatie twee taken voor zichzelf weggelegd bij het conflict in Bosnië: lokale partners werden gesteund in hun verzet tegen nationalisme en er werd getracht de Nederlandse politiek en de samenleving te overtuigen van de noodzaak van een internationaal beleid gericht tegen nationalistische tendensen en dat zorg zou dragen voor de bescherming van burgers.¹⁸¹ Hoewel er met het centraal stellen van solidariteit bij de benadering van het conflict in Bosnië – zoals solidariteit al sinds de kernwapencampagne centraal stond bij het IKV¹⁸² – sprake was een bekende en ‘geoefende’ strategie, had het IKV bij de concrete activiteiten veel problemen en bleven de resultaten achter bij de ambities. Dat gebeurde enerzijds omdat de Bosnische partners door de oorlogsomstandigheden op ad hoc basis werkten en het IKV hen ondersteunde in *hun* ideeën, anderzijds doordat deze ideeën weinig aansluiting vonden in de Nederlandse politiek, bij andere vredesbewegingen en bij de kerken.¹⁸³ Mient Jan Faber stelde dat het gebrek aan steun voor de ideeën maakte dat het IKV zelf ‘verlamd raakte en in eigen land vooral achter de ontwikkelingen aan [bleef] lopen in plaats van sturend vermogen te ontwikkelen’.¹⁸⁴

Met het oog op conflictgebieden heeft het IKV veel samengewerkt met de *Helsinki Citizens’ Assembly* (hCa), een Europese mensenrechten- en vredesorganisatie en het belangrijkste politieke netwerk waarin het IKV participeerde.¹⁸⁵ Voordat de oorlog in Bosnië uitbrak pleitten het IKV en de hCa tevergeefs voor een preventieve stationering van een VN-vredesmacht teneinde een oorlog te voorkomen. De internationale gemeenschap en specifiekere vertegenwoordigers van de VN vonden dit onnodig, omdat er volgens hen andere middelen waren om het conflict te voorkomen. Het IKV zag dit als een ernstige misvatting.¹⁸⁶ Kort na het uitbreken van de Bosnische oorlog zette het IKV met andere organisaties een nationale en internationale lobbycampagne op voor een internationaal protectoraat in

¹⁸¹ *Kerkelijk vredeswerk en voormalig Joegoslavië*. Notitie t.b.v. de Beraadslag van kerken en het IKV op 5 juni 1996 (1996) 2. in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 251.

¹⁸² Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 50.

¹⁸³ Dion van den Berg merkt hierbij op dat het IKV vooral concrete ondersteuning wilde bieden in het oorlogsgebied en solidariteit direct zichtbaar wilde maken. Dat was en is cruciaal in de strategie van het IKV. Er werd permanent gediscussieerd, in Den Haag, elders in West-Europa, en in de regio zelf. De strategie, hoewel niet succesvol, was duidelijk. Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

¹⁸⁴ Faber, *Heeft het IKV een strategie nodig?*.

¹⁸⁵ De naam van de hCa verwees naar de Helsinki Akkoorden. Hierin werden op 1 augustus 1975 afspraken vastgelegd tussen de VS, Sovjet-Unie en hun respectievelijke bondgenoten, inzake drie dimensies (manden): Europese veiligheid, economische, technologische en wetenschappelijke samenwerking en ten slotte humanitaire aangelegenheden (mensenrechten). De hCa wilde het Helsinki-proces van onderaf complementeren en werd in 1990 opgericht.

¹⁸⁶ Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

Bosnië. Het plan kon echter niet op voldoende steun rekenen binnen de Nederlandse politiek en van internationale onderhandelaars.¹⁸⁷ Zo was Lord Owen, EU-vertegenwoordiger en onderhandelaar in Bosnië, van mening dat het voorstel realiteitszin miste.¹⁸⁸ De VN en EU zetten in op een etnische administratieve opsplitsing binnen Bosnië, maar het IKV en de hCa hekelden dit plan: staatsvorming op etnische basis werd principieel afgekeurd.¹⁸⁹ De organisaties pleitten daarentegen voor het behoud van Bosnië als onafhankelijke staat – hoewel de erkenning van de onafhankelijkheid op zich als het ‘doodvonnis’ van Bosnië werd bestempeld¹⁹⁰ – door het instellen van een internationaal protectoraat.¹⁹¹ Op deze wijze konden vluchtelingen tevens veilig terugkeren en milities worden ontwapend.¹⁹² Het IKV zat dus op de idealistische lijn van een multi-etnisch Bosnië, maar trachtte dit naar eigen zeggen wel met reële middelen (internationaal protectoraat) te bewerkstelligen. Volgens de internationale gemeenschap miste deze echter realiteitszin.

Nadat bleek dat er geen internationale bereidheid bestond voor een internationaal protectoraat in Bosnië, richtte het IKV zich op de vraag of veilige enclaves (met militaire inzet om deze te beschermen) dienden te worden ingesteld, aangezien dit wel haalbaar leek.¹⁹³ In Nederland werd de lobby van een vredesbeweging voor militair ingrijpen in een conflict als iets nieuws beschouwd. Binnen het IKV was deze visie echter nooit onderwerp van felle discussie geweest.¹⁹⁴ Wel stelden twee lidkerken van het IKV, De Quakers en de Doopsgezinde Vredesgroep, tegen elke vorm van militair ingrijpen te zijn, ondanks de aanhoudende etnische zuiveringen en mensenrechtenschendingen in Bosnië. Andere pacifistische geluiden binnen het IKV vonden een dergelijke stellingname nauwelijks houdbaar, gezien deze grove mensenrechtenschendingen. Daarop verklaarde het IKV al snel dat (dreiging met) militair ingrijpen niet altijd kon worden vermeden.¹⁹⁵

De secretaris van het IKV maakte dit in de media bekend door te stellen voorstander te zijn van het instellen van een aantal veilige enclaves in Bosnië, vanuit de gedachte dat in elk geval op een aantal plekken de veiligheid en het bestaan van burgers die het meest bedreigd werden, gegarandeerd kon

¹⁸⁷ Zo werd een internationaal protectoraat niet haalbaar geacht door het ministerie van Buitenlandse Zaken. Zie brief Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het IKV over notitie UNTAB (4 maart 1993) in IISG; Archief IKV, inv. nr. 1018.

¹⁸⁸ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 61.

¹⁸⁹ *Ibidem*, 62.

¹⁹⁰ ‘Kerkelijk vredeswerk en voormalig Joegoslavië’, 2. Zie ook M.J. Faber, ‘Escalatieladder op de Balkan’ in: *Inter* 10 (1995) 13-16, aldaar 14. Dion van den Berg onderschrijft dit in een interview, waarbij Van den Berg tevens stelde dat de internationale gemeenschap geen goed besef had van de vernietigende dynamiek van het nationalisme in voormalig Joegoslavië. Dit kwam onder meer tot uiting in de beslissing de onafhankelijkheid van bijvoorbeeld Bosnië te erkennen. Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

¹⁹¹ M.J. Faber, ‘Document 2. United Nations Transitional Authority Bosnia-Herzegovina (a different approach)’ (februari 1993) in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 1018.

¹⁹² M.J. Faber, ‘Over de noodzaak van een UNTA-instrumentarium voor Europa’ (april 1993) 7; in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 1018.

¹⁹³ Mient Jan Faber, ‘Ex-Joegoslavië, case study’ (10 april 1995), in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3610.

¹⁹⁴ M. Struyk, ‘Humanitarian intervention: license for war?’ (IKV 2003).

¹⁹⁵ P. Bruinsma, ‘Breuklijnen binnen de vredesbeweging?’ in: *Inter* 2 (1994) 5-7, aldaar 7.

worden.¹⁹⁶ Het IKV bepleitte een rechtvaardige politieke oplossing van het conflict, dat via kleine stappen gerealiseerd diende te worden. Een effectieve bescherming van veilige enclaves was hier onderdeel van.¹⁹⁷ Het IKV pleitte hierbij nadrukkelijk voor voldoende troepen en zware bewapening om de veiligheid in de gebieden te garanderen en voor een krachtig optreden van UNPROFOR.¹⁹⁸ In het kader van de lobbycampagne voor veilige enclaves werd besloten in samenwerking met de hCa een zogenoemde kaartenactie te houden. De kaarten werden door ongeveer 150.000 mensen verstuurd naar de onderhandelaars van het Vance-Owen Plan. In januari 1993 deed Lord Owen tijdens een bijeenkomst met hCa-medewerkers de strategie van veilige enclaves af als een onhaalbare politieke optie, aangezien zowel de strijdende partijen als de internationale gemeenschap hier niet mee zou instemmen.¹⁹⁹ Daar de VN Veiligheidsraad drie maanden later een resolutie aannam waardoor veilige enclaves konden worden ingesteld, beschouwde het IKV de kaartenactie als een politiek succes.²⁰⁰

Tijdens de publieke discussie die gaande was over het optreden van de internationale gemeenschap in Bosnië benadrukte Mient Jan Faber het belang van militair ingrijpen, door een oproep aan burgers te doen om te eisen dat de internationale gemeenschap haar beloften zou nakomen.²⁰¹ Dit kwam het IKV van verschillende kanten op kritiek te staan, ook van lidkerken van het IKV. Zo uitte toenmalig topman van de Hervormde Kerk, dr. K. Blei, namens de aangesloten kerken verontwaardiging over het pleitten voor militair ingrijpen: ‘juist nu de kerken de rechtvaardige oorlog neigen af te zweren, haalt het IKV die als een respectabele gedachte naar voren’.²⁰² Dit kan als voorbeeld dienen van de onafhankelijkheid van het IKV ten opzichte van de kerken en de vrijheid die de organisatie bezat om een eigen visie te ontwikkelen. Tevens betichtte Blei de organisatie van ‘sterallures en zelfoverschatting’, daar het IKV zichzelf verweet hopeloos te hebben gefaald in het mobiliseren van de Nederlandse samenleving.²⁰³ Dit lag volgens Blei dus niet binnen het vermogen van het IKV. Naast gemaakte fouten was de organisatie echter van mening dat behaalde successen in het eerste conflictgebied waarbij het direct betrokken was, aanzienlijk groter waren dan gemaakte fouten. Hoewel werd erkend dat de invloed van vredesorganisaties in dergelijke conflicten beperkt is,²⁰⁴ was het IKV volgens eigen inzicht zichtbaar in de lobby, die mede bepalend bleek te zijn voor de internationale agenda.²⁰⁵

Zoals genoemd laakte het IKV het (gebrek aan) optreden van de internationale gemeenschap, en specifiek gezien van de VN inzake de veilige enclaves. Hoewel de VN-resolutie waarmee de veilige

¹⁹⁶ Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

¹⁹⁷ M.J. Faber, ‘Morele verontwaardiging, morele overtuiging, moreel recht’ in: *Inter* 10 (1994) 8-12, aldaar 8.

¹⁹⁸ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 69.

¹⁹⁹ ‘Kerkelijk vredeswerk en voormalig Joegoslavië’, 2-3.

²⁰⁰ *IKV Jaarverslag 1993*, 5.

²⁰¹ *IKV Jaarverslag 1993*, 7.

²⁰² Citaat in artikel *Trouw* 6 juni 1996.

²⁰³ ‘Kerkelijk vredeswerk en voormalig Joegoslavië’, 5.

²⁰⁴ Interview Mient Jan Faber, afgenomen op 15-09-2010.

²⁰⁵ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 69-70.

enclaves werden ingesteld werd toegejuicht, was de organisatie zeer kritisch over de implementatie ervan. Het ging hierbij in de IKV-kritiek niet zozeer om de inhoud van de mandaten; die boden voldoende ruimte om stevig op te treden, naar het oordeel van het IKV. Het IKV heeft ‘veel meer vanuit een ethisch imperatief benoemd wat er zou moeten gebeuren’ en zich geërgerd aan commentaren als zouden de blauwhelmen niet meer hebben kunnen doen vanwege hun beperkte mandaat.²⁰⁶ De VN was ernstig in gebreke gebleven met betrekking tot de bescherming van burgers, gezien het geringe aantal troepen die werden gestuurd om de burgers binnen de veilige enclaves bescherming te bieden. Daarnaast bleek hun wapenuitrusting niet toereikend. Het IKV sprak dan ook van een ‘symbolische afschrikking’, waarmee de VN genoegen nam. Dit had de Servische aanvallen en uiteindelijk de val van Srebrenica en Zepa onmiskenbaar in de hand gewerkt.²⁰⁷

Zowel Pax Christi als het IKV was dus voorstander van militair ingrijpen in Bosnië. Beide organisaties onderschreven de VN-resolutie waarmee veilige gebieden werden ingesteld, maar stonden zeer kritisch tegenover de implementatie ervan. Het verschil tussen beide organisaties lag in het doel van het ingrijpen. Pax Christi had een ‘beperkte’ doelstelling met de militaire inzet: de bescherming van burgers. Naast veilige gebieden en militaire inzet voor bescherming voor burgers wees de organisatie de Nederlandse regering op de verantwoordelijkheid om asiel te verlenen aan duizenden vluchtelingen uit de regio. Pax Christi was voorstander van de veilige gebieden, ondanks dat deze niet waren ingebed in een bredere politieke strategie. Ethische overwegingen speelden hierbij een belangrijke rol. De organisatie zag echter geen mogelijkheid om met militair ingrijpen een politieke oplossing af te dwingen. Hoewel het IKV dit ook niet direct zag, beschouwde de organisatie de instelling van veilige gebieden en de bescherming van burgers als *tussenstap* voor een politiek rechtvaardige oplossing voor het conflict. Anders dan Pax Christi had het IKV dus wel een bredere politieke strategie uitgewerkt en die werd door de jaren heen ook actief uitgedragen. Achteraf bezien zijn beide organisaties kritisch over de (eigen visie op) veilige gebieden. Pax Christi had wellicht de complexiteit van het instellen van dergelijke gebieden onvoldoende onderkend en binnen het IKV werd gesteld dat de kritiek op de concrete invulling van de veilige gebieden met nog meer kracht had moeten worden geuit en dat de tekortkomingen van het concept nog meer geproblematiseerd hadden moeten worden.²⁰⁸ Een ander wezenlijk verschil is dat het IKV zich pas voor veilige gebieden inzette toen bleek dat er geen internationale bereidheid was een internationaal protectoraat in Bosnië in te stellen en dat ook

²⁰⁶ Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

²⁰⁷ M.J. Faber, ‘Rechtvaardiging van de krijgsmacht’ in: *Internationale spectator* 7-8 (1999) 396-401, aldaar 400.

²⁰⁸ Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

instelling van lokale protectoraten niet tot de mogelijkheden behoorde.²⁰⁹ Anders dan het IKV beraadde Pax Christi zich niet eerder dan de val van Srebrenica en Zepa over de instelling van een internationaal protectoraat, maar was ervan overtuigd dat dit geen serieuze optie was aangezien geen van de partijen hiermee in zou stemmen en niemand voor een algehele oorlog tussen de Westerse staten en de Bosnische Serviërs opteren.²¹⁰

²⁰⁹ Een belangrijk verschil tussen een lokaal protectoraat en een safe area is bij voorbeeld dat in geval van een safe area het civil gezag (gemeentebestuur, politie) niet onder internationale controle komt. Dat is bij een lokaal protectoraat wel het geval. Dan worden deze bestuurlijke functies ook overgenomen.

²¹⁰ Naamloos document (geen datum bekend), in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3610.

Hoofdstuk 4: Militair ingrijpen in Kosovo

Dit hoofdstuk behandelt de situatie in Kosovo met betrekking tot het militaire ingrijpen van de NAVO in maart en juni 1999.²¹¹ Er vonden twee conflicten aangaande Kosovo plaats: een intrastatelijk conflict bestaande uit een campagne van de Joegoslavische troepen tegen het Kosovo Bevrijdingsleger (KLA) en breder gezien de Kosovo-Albanese bevolking, en een internationaal conflict tussen de Servische staat en de NAVO.²¹² Eerstgenoemde veroorzaakte het tweede conflict. De NAVO rechtvaardigde de oorlog door te stellen een einde te willen maken aan de humanitaire ramp die zich voltrok door de onderdrukking van de Kosovo-Albanen door de Servische staat.²¹³ De humanitaire doelen waren echter moeilijk te verenigen met de bombardementen van de NAVO. In plaats van de humanitaire crisis te beëindigen, werd deze door toedoen van de luchtaanvallen – althans in eerste instantie - verhevigd.

Allereerst zal een beeld worden geschetst van de achtergrond van de conflicten, de conflicten zelf en de rol van de internationale gemeenschap. Vervolgens zal worden ingegaan op de visie van Pax Christi. Zoals de organisatie voorspelde, escaleerde het conflict in Kosovo. Ondanks de morele verwerpelijkheid van de etnische zuiveringen sprak Pax Christi zich uitdrukkelijk uit tegen militair ingrijpen in Kosovo, onder meer omdat het niets met de bescherming van burgers van doen zou hebben. De visie van het IKV op militair ingrijpen in het conflict week af van de stellingname van Pax Christi. Het IKV was vóór militair ingrijpen met de inzet van grondtroepen, zodat de burgers bescherming kon worden geboden. Het daadwerkelijke ingrijpen van de NAVO voldeed echter niet aan de genoemde voorwaarde, wat door het IKV zeer werd bekritiseerd.

De achtergrond, conflicten en de rol van de internationale gemeenschap

De Servische president Slobodan Milošević deed vanaf eind jaren tachtig een beroep op het Servische nationalisme om zijn eigen positie te versterken. Dit ging gepaard met onderdrukking van de Kosovo-Albanen, die negentig procent van de Kosovaarse bevolking uitmaakten en herstel van de eerdere autonomie van Kosovo nastreefden. In 1989 herriep Milošević de status van Kosovo als autonome provincie van Servië en als federale eenheid binnen Joegoslavië. Kosovo-Albanen werden verder gedwongen hun baan in de publieke sector op te geven. Dit gold voornamelijk voor politiepersoneel en

²¹¹ Voor een geschiedenis van Kosovo zie N. Malcolm, *Kosovo. A short history* (Londen en Basingstoke 1998).

²¹² De NAVO heeft het ingrijpen nooit een conflict/oorlog genoemd. De NAVO stelt dat de organisatie ‘has been leading a peace support operation in Kosovo since June 1999 in support of wider international efforts to build peace and stability in the area.’ Zie http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm geraadpleegd op 01-08-2010.

²¹³ Zie http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm geraadpleegd op 01-08-2010.

personen met juridische beroepen.²¹⁴ Kosovo-Albanezen waren ook nauwelijks werkzaam in het openbaar bestuur, in het onderwijs en in de gezondheidszorg.

Reacties van de Kosovo-Albanezen liepen aanvankelijk uiteen van passieve weerstand tot de vorming van een parallelle regering met een eigen parlement, universiteit, etc. In de jaren negentig kwam een proces van radicalisering op gang, ook omdat de passieve weerstand niet leidde tot de gewenste resultaten en de internationale gemeenschap de Servische nationalistische politiek zoveel ruimte bood. Kosovo-Albanezen waren van mening dat de Dayton Akkoorden, die in 1995 een einde maakten aan de oorlog in het naastgelegen Bosnië, de Servische agressie beloonden met de zelfverklaarde en door Serviërs gedomineerde Republika Srpska (RS). Er gingen stemmen op om deze agressieve houding met agressie te bestrijden, om op die manier de Kosovaarse autonomie te herwinnen.²¹⁵ Daarop werd het Kosovo Bevrijdingsleger (KLA), dat begin jaren negentig was opgericht, in korte tijd veel sterker en invloedrijker. De KLA schroomde niet geweld te gebruiken en met een enorme stijging van het aantal wapens in Kosovo, besloot de Servische regering in 1998 hard in te grijpen. In deze tien jaar verlieten ongeveer 350.000 Kosovaren de provincie en in 1998 waren er ongeveer 175.000 ontheemden in Kosovo.²¹⁶

Internationale druk nam toe nadat de VN Veiligheidsraad resolutie 1199 had aangenomen, waarin de autoriteiten van de Federale Republiek Joegoslavië zich onder andere aan een staakt-het-vuren dienden te houden en waarin een gedeeltelijke terugtrekking van veiligheidsdiensten werd geëist.²¹⁷ De Organisatie voor Vrede en Samenwerking in Europa (OVSE) zou erop toezien dat de partijen de afspraken zouden nakomen. In 1998 werd het staakt-het-vuren veelvuldig overtreden, waarop de NAVO in oktober dreigde met luchtaanvallen tegen Servië. In januari 1999 vond er een bloedbad in Racak plaats, waarbij Servische politie-eenheden tientallen Kosovo-Albanezen vermoordden. De NAVO dreigde hierop wederom met luchtaanvallen tegen Servië, ditmaal met als doel de Serviërs te dwingen aan gesprekken over de status van Kosovo deel te nemen.²¹⁸

De verschillende partijen namen daarop plaats aan de onderhandelingstafel in Rambouillet, Frankrijk. De onderhandelingen resulteerden in de *Interim Agreement for Peace and Self-government of Kosovo*, maar deze werd, ondanks het optimisme van de Westerse regeringen over een goede afloop, alleen ondertekend door de Kosovaarse delegatie. Het Servische offensief – al ingezet tijdens de onderhandelingen, met 200.000 vluchtelingen en het veelal bekritiseerde terugtrekken van de OVSE tot gevolg – verhevigde na het mislukken van de onderhandelingen, met een tweeledig doel: de

²¹⁴ C. Rausch, 'From elation to disappointment. Just and security reform in Kosovo' in: C.T. Call (red.) *Constructing justice and security after war* (Washington 2007) 271-313, aldaar 272.

²¹⁵ Rausch, 'From elation tot disappointment', 272.

²¹⁶ UNHCR, *The state of the world's refugees*, 233.

²¹⁷ Ook VN Veiligheidsraad resoluties 1160 en 1203 veroordeelden (onder meer) het geweld en riepen op tot onderhandelingen.

²¹⁸ M. Webber, 'The Kosovo war: a recapitulation' in: *International affairs* 3 (2009) 447-459, aldaar 450.

uitzetting van Kosovo-Albanezen uit Kosovo en de plaatsing van voldoende Servische troepen om een grondinvasie van de NAVO tegen te kunnen houden.²¹⁹

De mislukte onderhandelingen leidden slechts enkele dagen later, op 24 maart 1999, tot de ten uitvoerlegging van luchtaanvallen door de NAVO (*Operation Allied Force*). De Amerikaanse president Bill Clinton formuleerde op de eerste dag van de bombardementen de volgende drie doelen: een nog bloediger offensief tegen de Kosovo-Albanezen voorkomen, wanneer nodig zou grote schade aan de Servische militaire capaciteit worden toegebracht en het belang dat de NAVO aan de Kosovo crisis hechtte diende gedemonstreerd te worden, om de Servische leiders het signaal af te geven dat het tij zou keren. Hiervan werd volgens I.H. Daalder en M.E. O’Hanlan enkel het laatstgenoemde doel behaald, terwijl NAVO Secretaris-generaal Javier Solana van mening was dat elk doel was bereikt.²²⁰ Deze doelen kwamen tevens in officiële NAVO verklaringen naar voren, waarin werd geëist dat de Servische regering een einde zou maken aan de onderdrukking van Kosovo-Albanezen, Servische troepen zich terug zouden trekken uit Kosovo, de Servische regering akkoord zou gaan met zowel een internationale troepenmacht in de regio als de veilige terugkeer van vluchtelingen en bereidheid zou tonen om tot een politieke oplossing van het conflict te komen.²²¹

De VN Veiligheidsraad had geen goedkeuring gegeven voor de luchtaanvallen – de crisis in Kosovo was in 1998 wel aangeduid als een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid, maar toestemming voor militair ingrijpen werd niet expliciet gegeven – wat betekende dat er geen waterdicht internationaalrechtelijke basis was voor de interventie. De Britse minister van Defensie stelde dat de juridische rechtvaardiging van de NAVO rustte op het principe dat er in extreme gevallen geweld mag worden gebruikt om een humanitaire ramp te voorkomen.²²² Ook I.H. Daalder en M.E. O’Hanlan zijn van mening dat de luchtaanvallen een zekere mate van legitimiteit bevatten, niettegenstaande dat de NAVO een soevereine staat – niet uit zelfverdediging – aanviel en dat deze aanval dus niet geautoriseerd was door de VN Veiligheidsraad of gerechtvaardigd werd door de Genocide Conventie uit 1948. De NAVO stond voor een dilemma: niet optreden bij een humanitaire crisis of optreden zonder expliciete goedkeuring van de VN, daar Rusland haar vetorecht zou

²¹⁹ Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo report: conflict, international response, lessons learned* (Oxford 2000) 87-88.

²²⁰ I.H. Daalder en M.E. O’Hanlon, ‘Unlearning the lessons of Kosovo’ in: *Foreign policy* 116 (1999) 128-140, aldaar 130. Javier Solana stelde dat de vele kritiek onterecht was en dat alle doelen waren bereikt. Zie J. Solana, ‘NATO’s success in Kosovo’ in: *Foreign affairs* 6 (1999) 114-120, aldaar 118.

²²¹ Statement Issued at the Extraordinary Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters, Brussels, on 12th April 1999, <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-051e.htm> geraadpleegd op 01-08-2010. Zie ook Statement Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 23rd and 24th April 1999, <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-062e.htm> geraadpleegd op 01-08-2010.

²²² Verklaring Britse minister van Defensie in het Lagerhuis, 25 maart 1999, columns 616-17, http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmhansrd/vo990325/debtext/90325-33.htm#90325-33_spnew1 geraadpleegd op 2-8-2010.

aanwenden tegen een resolutie die militair ingrijpen in Kosovo zou autoriseren. Na intensief overleg koos de NAVO voor laatstgenoemde optie en rechtvaardigde deze keuze door de urgentie van de situatie.²²³ De basis van het besluit van de NAVO is tevens terug te voeren op de mensenrechtenwaarden zoals verankerd in het VN Handvest en paste tevens in de trend van het internationale recht, waarbinnen, zoals in hoofdstuk 2 reeds genoemd, steeds meer ruimte is voor mensenrechten.²²⁴

Het militaire ingrijpen was dus niet vrij van controversen. Zo ook niet binnen de NAVO zelf, waar interne verdeeldheid heerste. Er bestond wel consensus over de luchtaanvallen, maar niet over de te bombarderen doelen en inzet van grondtroepen. Ook binnenlandspolitieke aangelegenheden en de publieke opinie binnen lidstaten speelden een rol, zoals onder meer in Duitsland, Italië en Spanje het geval was. Buiten de NAVO was ook veel kritiek op de luchtaanvallen. Rusland en China waren tegen de bombardementen, zogezegd omdat het in ging tegen het internationale recht en de wereldorde die na de Tweede Wereldoorlog was opgebouwd. Tevens waren de Rio Groep van Latijns-Amerikaanse en Caribische landen en de Groep van 77 tegen het militaire ingrijpen van de NAVO. Tegenstanders van de interventie stelden dat NAVO lidstaten uit strategische en economische belangen handelden en dat het ingrijpen uit humanitair oogpunt tevens twijfelachtig was, gezien de inzet van clusterbommen en de bombardementen op civiele infrastructuur.²²⁵ De controverse die *Operation Allied Force* oopriep had ook te maken met de mogelijkheid dat de Kosovo crisis in een veel groter conflict zou uitmonden, waar de gehele regio bij betrokken had kunnen raken en de instabiliteit van voorgaande jaren ver overtroffen had kunnen worden. Milošević had meermaals aangegeven dat Kosovo essentieel was voor de Joegoslavische en Servische identiteit.²²⁶ Hieruit kon worden opgemaakt dat de Servische president de strijd om Kosovo te behouden niet zomaar op zou geven.

In juni 1999 kwam de doorbraak waarop werd gewacht: Milošević en het Servische parlement accepteerden een aantal bepalingen, gesteld door de EU en twee Russische afgevaardigden. Deze omvatten onder meer de terugtrekking van Joegoslavische/Servische troepen, een internationale civiele en militaire aanwezigheid, de vorming van een interim-regering, de veilige terugkeer van vluchtelingen en de demilitarisering van de KLA.²²⁷ Hierop werd een militair-technische overeenkomst tussen de NAVO en de Servische regering ondertekend. Deze overeenkomst gaf de geallieerden volledige macht over Kosovo.²²⁸ Redenen waarom Milošević capituleerde lopen volgens analytici uiteen. Hoewel de luchtaanvallen een belangrijke rol speelden, waren andere factoren tevens van belang. D.L. Byman en M.C. Waxman zien de (dreigende) instabiliteit van het Servische regime,

²²³ Daalder en O'Hanlon, 'Unlearning the lessons of Kosovo', 135.

²²⁴ N. Wheeler, 'The Kosovo bombing campaign' in: C. Reus-Smit, *The politics of international law* (Cambridge 2004) 189-216, aldaar 196.

²²⁵ Webber, 'The Kosovo war', 455-56.

²²⁶ Ibidem, 453.

²²⁷ Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo report*, 87-88.

²²⁸ Webber, 'The Kosovo war', 452.

de dreiging met grondtroepen van de NAVO en het feit dat het Servische leger niet bij machte was de NAVO schade toe te brengen als de meest waarschijnlijke redenen waarom Milošević inbond. De bombardementen speelden hierbij een belangrijke rol, maar werden niet apart van andere dwingende maatregelen uitgevoerd.²²⁹ A.K. Talentino is echter van mening dat de combinatie van diplomatieke druk van de Europese Unie, de NAVO en Rusland een einde aan de oorlog mogelijk maakte.²³⁰

Het kostte de NAVO 78 dagen van oorlogvoering voordat het conflict tussen de Servische staat en de NAVO werd beëindigd. Reacties van westerse politici op de uitkomst van de oorlog waren voornamelijk positief.²³¹ Nadat de luchtaanvallen waren beëindigd werd VN Veiligheidsraad resolutie 1244 aangenomen, waarin eerdergenoemde bepalingen werden opgenomen, evenals de voorwaarden dat een politiek proces werd opgestart om de toekomst van de status van Kosovo te bepalen en dat alle betrokkenen medewerking zouden verlenen aan het Joegoslavië-tribunaal.

Pax Christi en militair ingrijpen

Terwijl de oorlog in Bosnië onverminderd voort duurde, had Pax Christi ruim aandacht voor de verslechterende situatie in Kosovo: zo pleitte de organisatie in 1992 al voor de stationering van een VN-vredesmacht.²³² In rapporten van Amnesty International en Speciale VN-rapporteur Mazowiecki werd melding gemaakt van een groot aantal mishandelingen en martelingen van Kosovo-Albanezen door onder meer Servische politietroepen.²³³ Daarnaast bezochten medewerkers van Pax Christi het gebied enkele malen. Op basis van het voorgaande stelde de organisatie dat Kosovo-Albanezen gebukt gingen onder een schrikbewind en werden onderdrukt door de Serviërs.²³⁴ Hoewel de opbouw van een

²²⁹ D.L. Byman en M.C. Waxman, 'Kosovo and the great air power debate' in: *International security* 4 (2000) 5-38, aldaar 7.

²³⁰ Talentino, *Military intervention after the Cold War*, 241.

²³¹ Zo sprak de Amerikaanse president Bill Clinton tijdens zijn 'address to the nation' op 10 juni 1999, de laatste dag van de luchtaanvallen, over een overwinning voor een veiliger wereld en claimde dat de interventie een bredere oorlog had voorkomen. Voor de gehele tekst van zijn speech, zie <http://www.australianpolitics.com/usa/clinton/speeches/990610kosovo.shtml> geraadpleegd op 2-8-2010. de Britse minister van Buitenlandse Zaken Robin Cook sprak in het Britse Lagerhuis van zowel een militaire overwinning als van een overwinning van 'onze' (dat is: Westerse) waarden en verbond een viertal positieve consequenties aan de overwinning van de NAVO, onder meer dat de NAVO sterker uit de Kosovo crisis is gekomen. Zie verklaring Britse minister van Buitenlandse Zaken in het Lagerhuis, 17 juni 1999, column 589, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmhansrd/vo990617/debtext/90617-14.htm> geraadpleegd op 2-8-2010. Deze visie werd gedeeld door NAVO Secretaris-generaal Javier Solana, die stelde dat niet militair ingrijpen het waardesysteem van de Atlantische gemeenschap, de geloofwaardigheid van Westerse instituties en de trans-Atlantische relatie ondermijnd zou hebben. Zie Solana, 'NATO's success in Kosovo', 117-118.

²³² Ter Laak, 'Machteloosheid bepaalt houding Westen'.

²³³ Zie bijvoorbeeld *Amnesty International's concerns at the 50th session of the United Nations Commission on Human Rights* (IOR 41/038/1993) (november 1993). Zie daarnaast *Fifth periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia* (E/CN.4/1994/47) (november 1993).

²³⁴ 'Een vijfpuntenprogramma voor Kosovo. Standpunt Pax Christi Vlaanderen en Pax Christi Nederland' in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3610.

parallele samenleving een geweldloos antwoord was op deze onderdrukking, nam de kans op verzoening en dialoog volgens Pax Christi hierdoor af. Bovendien bleef de kans op escalatie van de situatie groeien aangezien er geen reden was om aan te nemen dat de onderdrukking zou stoppen.²³⁵

Pax Christi sprak gezien de oplopende politieke spanningen van een ‘tikkende tijdbom’. Doordat de oorlog in Bosnië hoog op de internationale politieke agenda stond, dreigde Kosovo vergeten te worden. De Serviërs konden gebruik maken van deze situatie en hun politieke agenda nastreven.²³⁶ Pax Christi Nederland en Pax Christi Vlaanderen stelden daarop een vijfpuntenprogramma voor Kosovo op, waarin regeringen en internationale organisaties werden opgeroepen een actiever Kosovo-beleid te voeren, ter voorkoming van een uitbreiding van de oorlog naar Kosovo. Pax Christi veroordeelde in dit document onder meer de mensenrechtenschendingen ‘in de scherpst mogelijke bewoordingen’ en riep de Servische autoriteiten op alle medewerking te verlenen aan de Speciale VN-rapporteur voor de Mensenrechten Mazowiecki. Ook diende een internationale conferentie plaats te hebben om te bemiddelen in het conflict tussen de Serviërs en Kosovo-Albanen. Daarnaast werd er voor internationale aanwezigheid in Kosovo gepleit, om de mensenrechtensituatie te monitoren en contacten te onderhouden met alle actoren in het conflict. Hierdoor zou verdere onderdrukking, evenals een escalatie van het conflict wellicht kunnen worden voorkomen.²³⁷ Naast deze punten zag Pax Christi een taak voor de internationale gemeenschap om, door middel van het opstarten van een dialoog tussen Serviërs en Kosovo-Albanen, verzoening te bewerkstelligen. Alleen op die wijze zou er perspectief zijn op afname van de bestaande spanningen.²³⁸

Geheel in lijn met deze visie besloot Pax Christi zich vanaf 1995 in te zetten voor rechtvaardige en duurzame vrede door verzoening. Dit was de belangrijkste invalshoek voor wat betreft de activiteiten in Kosovo. Ten tweede werden mensenrechtenschendingen door Pax Christi Internationaal aan de orde gesteld bij de VN. Ten derde wilde Pax Christi een bijdrage leveren aan een politieke oplossing voor het conflict. Ten vierde werd solidariteit met de Albanese bevolking geuit via regelmatige bezoeken.²³⁹ Dit staat mijns inziens haaks op de eerste invalshoek, daar de inzet voor een dialoog een zekere mate van onpartijdigheid vereist, zoals ook gesteld door Jan Gruiters.²⁴⁰ Verzoening kon bewerkstelligd worden door het opstarten en gaande houden van de dialoog tussen Serviërs en Kosovo-Albanen. Aanvankelijk was het dialoogproject gericht op jongeren van verschillende etnische en religieuze achtergronden. Het aantal organisaties dat zich aansloot bij het programma groeide, ondanks het tegelijkertijd toenemende geweld. Zo vond er in 1996 een aanslag in Pristina plaats. De KLA eiste verschillende vergeldingsacties op (met gevolgen voor de mensenrechtensituatie), die Pax Christi

²³⁵ Pax Christi publicatie, *Oorlog in Voormalig Joegoslavië*, 14.

²³⁶ Brief Pax Christi aan minister van Buitenlandse Zaken Hans van Mierlo (LB.95.35) in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3610.

²³⁷ (Voor alle punten zie) ‘Een vijfpuntenprogramma voor Kosovo’.

²³⁸ Pax Christi publicatie, *Oorlog in Voormalig Joegoslavië*, 14.

²³⁹ ‘Kosovo uitwisselingsproject. Subsidieverzoek april 1997-mei 1998’ in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3662.

²⁴⁰ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

zowel gericht zag tegen de Serviërs als de Kosovo-Albanese leider Rugova.²⁴¹ Zijn geweldloze politiek nam het op tegen de groeiende roep om (gewelds)acties gericht tegen de Serviërs. Hierop zette Pax Christi verschillende projecten op, onder meer gericht op conflictoplossing.²⁴² Daarnaast bleef het dialoogproject bestaan.

Het bezoek van Pax Christi medewerkers aan Kosovo in 1998 overtuigde de organisatie er nog sterker van dat een dialoog met politieke en maatschappelijke actoren niet alleen mogelijk, maar met het oog op een rechtvaardige en duurzame vrede ook onvermijdelijk was. Maatschappelijke organisaties, studentenbewegingen en politieke partijen spraken in het kader van het project over militair ingrijpen van de NAVO, de status van Kosovo en beëindiging van de onderdrukking.²⁴³ Militair ingrijpen van de NAVO zou deze vorm van ‘alternatieve diplomatie’ niet ten goede komen.²⁴⁴ Dit bleek inderdaad bij de ten uitvoerlegging van de luchtaanvallen: het dialoogproject werd hiermee belemmerd, maar na beëindiging ervan werd het project met steun van zowel Kosovo-Albanese als Servische partners voortgezet.²⁴⁵

De belemmering van het dialoogproject was volgens Pax Christi zeer zeker niet het enige negatieve aspect dat aan de bombardementen kleefde. Hoewel de organisatie de etnische zuiveringen moreel gezien verwierp, werd de vraag opgeworpen of naar aanleiding hiervan militair ingrijpen wel een ‘morele vanzelfsprekendheid’ was, zoals onder meer de Britse minister-president Tony Blair beweerde.²⁴⁶ Het ingrijpen in Kosovo had voornamelijk een humanitair doel, maar dit veranderde volgens Pax Christi gaandeweg. Aanvankelijk stelde de NAVO zich de ondertekening van het Akkoord van Rambouillet tot doel. Nadat het aantal vluchtelingen in korte tijd enorm toenam, was de interventie gericht op hun veilige terugkeer. Tijdens een studiedag op 11 mei 1999 van de Raad van Kerken en het IKV stelde een hoge NAVO-militair dat met de interventie de vrede op de Balkan kon worden veiliggesteld. Dit alles riep vragen op bij Pax Christi over de intenties van het ingrijpen.²⁴⁷ De organisatie was hierbij van mening dat de bombardementen werden ondernomen om de geloofwaardigheid van de NAVO te bewijzen, wat onvoldoende reden was om het ingrijpen te kunnen rechtvaardigen. Geloofwaardigheid diende geen rol te spelen en het optreden van de NAVO zou

²⁴¹ ‘Dialoog midden oplopende spanningen’. Vertrouwelijk verslag van Pax Christi bezoek aan Belgrado en Prishtina 19-26 mei 1996, 58, in: KDC; Archief PXNE, inv. nr. 3659.

²⁴² *Pax Christi Jaarverslag 1997*.

²⁴³ Zie *Pax Christi jaarverslag 1998*, 7-8. Zie daarnaast Pax Christi verklaring inzake bombardementen op Servië (7 oktober 1998).

²⁴⁴ K. Wiebering, ‘Geen bombardementen’ in: *Pax Christi Communicatie* (november 1998).

²⁴⁵ Echter, waar eerder de Albanese de dialoog zochten, was de leidende rol na de bombardementen in handen van de Serviërs. Dit ervoer Pax Christi als een probleem. Zie *Pax Christi jaarverslag 1999*, 10. Zie tevens J. Gruiters, ‘Vluchtelingen: beeldmerk van de moderne oorlog’, in: *Pax Christi communicatie* (mei 1999).

²⁴⁶ Gruiters, ‘Tussen volkenrecht en mensenrecht’, 1.

²⁴⁷ *Ibidem*, 3.

moeten afhangen van het conflict dat met Servië speelde. Daarbij paste volgens Pax Christi geen militair ingrijpen.²⁴⁸

Waar de NAVO de geloofwaardigheid van de organisatie trachtte te bewijzen met militair ingrijpen in Kosovo, was Pax Christi van mening dat hiermee het tegenovergestelde werd bewerkstelligd: de bombardementen tastten de geloofwaardigheid van de NAVO juist aan. Pax Christi pleitte dan ook voor een grotere rol voor de VN om tot een politieke oplossing van het conflict te komen.²⁴⁹ Het Landelijk Bestuur sprak zich in oktober 1998 mede om bovengenoemde redenen uitdrukkelijk uit tegen de luchtaanvallen van de NAVO op Servië. Daarnaast stelde Pax Christi dat militair ingrijpen alleen als uiterste redmiddel mag worden ingezet en dat voor alles een vreedzame oplossing van het conflict moest worden nagestreefd. Daar vreedzame middelen, zoals meer doelgerichte sancties, volgens de organisatie nog voorhanden waren, werd militair ingrijpen ongewenst geacht. Tevens was het ingrijpen niet ingebed in een bredere politieke oplossing voor het conflict, waardoor militaire inzet buitengewoon risicovol werd geacht. Daar het internationale recht een belangrijk normatief referentiekader voor Pax Christi vormde, wees de organisatie bovendien op het ontbreken van toestemming van de VN Veiligheidsraad om de luchtaanvallen uit te voeren.²⁵⁰ Daarnaast was Pax Christi sceptisch over bescherming van burgers en het mogelijk creëren van randvoorwaarden voor een politieke oplossing, zeker toen duidelijk werd dat er alleen vanaf grote hoogte zou worden gebombardeerd.²⁵¹

Pax Christi zag, naast bovengenoemde bezwaren, een aantal ongewenste effecten aan militair ingrijpen kleven. Zo kon de manier waarop de mening van Rusland met gemak terzijde werd geschoven, tot de vorming van nieuwe machtsblokken leiden. Tevens was de vraag of de doorvoer van humanitaire hulp tijdens de luchtoorlog gegarandeerd kon worden. Daarnaast wees Pax Christi, achteraf gezien terecht aangezien de Servische president Milošević bereid bleek te zijn vluchtelingen als menselijk schild in te zetten, op het gevaar dat het aantal mensenrechtenschendingen drastisch zou kunnen toenemen.²⁵² De NAVO veronderstelde – met volgens Pax Christi misplaatste stelligheid – dat het verwoesten van de Servische militaire infrastructuur Milošević zou dwingen tot de ondertekening van het Akkoord van Rambouillet. Hierbij bleek geen rekening te zijn gehouden met genoemde acties van Milošević.²⁵³ Verder kon het militaire ingrijpen negatieve gevolgen hebben voor de gehele regio.²⁵⁴ Dit maakte dat er in Kosovo een punt werd bereikt voor Pax Christi, waarbij er alleen nog machteloos werd toegekeken en geconcludeerd werd dat ‘het politieke engagement van de

²⁴⁸ Pax Christi verklaring inzake bombardementen op Servië (7 oktober 1998).

²⁴⁹ Gruiters, ‘Tussen volkenrecht en mensenrecht’, 5.

²⁵⁰ Pax Christi verklaring inzake bombardementen op Servië (7 oktober 1998).

²⁵¹ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

²⁵² Pax Christi verklaring inzake bombardementen op Servië (7 oktober 1998).

²⁵³ Gruiters, ‘Vluchtelingen: beeldmerk van de moderne oorlog’.

²⁵⁴ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

internationale gemeenschap hoogst noodzakelijk en urgent' was, en dat het ontbreken ervan 'buitengewoon moreel verwerpelijk' was.²⁵⁵

Pax Christi was kortom van mening dat militair ingrijpen van de NAVO in Kosovo niets van doen had met de bescherming van burgers, maar dat – na verschillende intenties kenbaar te hebben gemaakt – de bewijsdrang van de geloofwaardigheid van de NAVO voorop stond. Jan Gruiters stelt hierbij dat effectieve bescherming van burgers in conflicten – ondanks precisiewapens – steeds problematischer wordt, onder meer door onduidelijke scheidslijnen tussen het gebruik van geweld door de overheid en militante groepen en door de inzet van burgers als menselijk schild. Hierbij kan militair ingrijpen het doel van bescherming van burgers voorbij schieten. Gruiters meent hierbij wel dat 'beelden van etnische zuiveringen een beroep op authentieke solidariteit [zullen blijven doen]'.²⁵⁶ Dit impliceert dat er water bij de solidariteits-wijn moet worden gedaan, daar kans op doelbereik (dat is: bescherming van burgers) volgens Pax Christi sterk aanwezig moet zijn om militair ingrijpen te kunnen rechtvaardigen.

Het IKV en militair ingrijpen

In de jaren negentig bracht het IKV een aantal bezoeken aan Kosovo om meer inzicht te krijgen in zowel de veiligheidssituatie als de politieke situatie. De organisatie steunde hierop vanaf 1997 enkele lokale jongerenprojecten.²⁵⁷ Het IKV legde de nadruk echter niet op projecten, maar voornamelijk op lobbyactiviteiten, wederom binnen het kader van de hCa. Vanaf 1998 werd er gelobbyd voor militair ingrijpen, hoewel er binnen de hCa geen consensus was over een dergelijke interventie in Kosovo.²⁵⁸ Het ingrijpen diende deel uit te maken van een sterke internationale civiele en militaire aanwezigheid om een oorlog te voorkomen. Dit was noodzakelijk, aangezien de oplopende spanningen direct te maken hadden met tegengestelde politieke aspiraties van verschillende partijen (de Serviërs, de Kosovo-Albanese president Rugova en de KLA). Het IKV ondersteunde, mede met het oog op partnerorganisaties, de vreedzame weg van president Rugova.²⁵⁹

Het is voorgekomen dat een jongerenproject en lobbyactiviteiten werden gecombineerd; zo bracht Mient Jan Faber met een aantal (politiek actieve) Kosovo-Albanese jongeren een bezoek aan het NAVO hoofdkwartier in Brussel. De delegatie verzocht de NAVO om een interventie in Kosovo, omdat mensenrechtenschendingen onverminderd doorgingen en veel Kosovo-Albanesen ontheemd

²⁵⁵ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

²⁵⁶ Gruiters, 'Vluchtelingen: beeldmerk van de moderne oorlog'.

²⁵⁷ Het aantal projecten werd na de bombardementen in 1999 verder uitgebreid. Zie Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 66.

²⁵⁸ Struyk, 'Humanitarian intervention: license for war'.

²⁵⁹ 'Statement on Kosovo: the stalemate in Kosovo is reaching its dramatic end' (IKV/hCa 6 maart 1998).

waren.²⁶⁰ Hoewel Westerse politici meermaals stelden dat etnische zuiveringen en mensenrechtenschendingen onacceptabel waren, werd de Kosovo-Albanese jongeren tijdens hun bezoek aan de NAVO verteld dat het Westen pas bereid zou zijn te interveniëren na een zogenaamde ‘trigger’; bijvoorbeeld een bloedbad waar tv-beelden van waren zodat het Westerse publiek notie kon nemen van wat er gaande was.²⁶¹ In januari 1999 kwam de trigger waarop ‘werd gewacht’: er vond een bloedbad plaats in Racak, waarbij tientallen Kosovo-Albanese burgers werden omgebracht door Servische troepen. Refererend aan politici die stelden dat slachtpartijen, zoals in Bosnië, ontoelaatbaar waren, verzochten het IKV en de hCa om een scherpst mogelijke reactie van de internationale gemeenschap.²⁶²

Het IKV pleitte direct na het bloedbad in Racak, onder meer middels een campagne van de hCa, nogmaals voor een sterke internationale civiele en militaire aanwezigheid in Kosovo.²⁶³ De aanwezigheid van een internationale vredesmacht vormde volgens het IKV een voorwaarde om de vrede en veiligheid te garanderen in Kosovo en aan te vangen met een proces van zelfbestuur van de Kosovo-Albanen (weliswaar binnen de grenzen van toenmalig Joegoslavië).²⁶⁴ Militair ingrijpen vormde dus een onderdeel van een bredere context van internationale aanwezigheid. De organisatie toonde zich hiermee voorstander van dergelijk ingrijpen in Kosovo, onder voorwaarde dat de enige intentie hiervan was burgers te beschermen tegen Servische (para)militaire troepen.²⁶⁵ Dit vereiste de inzet van grondtroepen, aangezien luchtaanvallen alleen geen kans boden op bescherming van burgers tegen Servische troepen.²⁶⁶ Het werd echter steeds duidelijker dat de internationale gemeenschap hiertoe niet bereid was, en alleen zou interveniëren met bombardementen die vanaf grote hoogte zouden worden uitgevoerd. De NAVO koos voor deze strategie met minimale risico’s, omdat de organisatie niet bereid was de levens van eigen strijdkrachten te riskeren. Het IKV was tegen een dergelijke strategie en heeft dan ook niet gepleit voor bombardementen, maar voor daadwerkelijke bescherming van burgers in Kosovo.²⁶⁷

²⁶⁰ Struyk, ‘Humanitarian intervention: license for war’.

²⁶¹ Document bij agendapunt Kosovo, vergadering Beraad (IKV november 1998), in: IISG Archief IKV, inv. nr. 257.

²⁶² IKV/hCa oproep ‘Stop het bloedbad in Kosovo’ (18 januari 1999), in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 273.

²⁶³ In de campagne werd een oproep aan de internationale gemeenschap gedaan: de OVSE diende de mogelijkheid te bespreken een vredesmacht naar Kosovo te sturen, met als hoofdtaak de bescherming van burgers en daarnaast Kosovo te demilitariseren en de publieke veiligheid te garanderen. Daarnaast diende de NAVO-troepen in Macedonië hun aanwezigheid uit te breiden naar Kosovo. Deze troepen moesten bereid en in staat zijn militair in te grijpen als het geweld voort zou duren en de Servische autoriteiten een OVSE-missie niet zouden toelaten. Ten slotte diende het Joegoslavië Tribunaal een aanklacht in te dienen tegen Milošević, gezien zijn verantwoordelijkheid voor (acties van) de Servische troepen. Zie IKV/hCa oproep ‘Stop het bloedbad in Kosovo’.

²⁶⁴ ‘Het IKV-beleid inzake Kosovo’ (IKV 13 juli 1998) in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 255.

²⁶⁵ Struyk, ‘Humanitarian intervention: license for war’.

²⁶⁶ Interview Mient Jan Faber, afgenomen op 15-09-2010.

²⁶⁷ Vergadering Beraad (datum onbekend) in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 255.

In maart 1999 bleek dat de internationale gemeenschap daadwerkelijk zou ingrijpen met luchtaanvallen, zonder grondtroepen. Dit was gericht tegen de Serviërs, maar niet op bescherming van burgers.²⁶⁸ De secretaris van het IKV wees in een ingezonden brief in *de Volkskrant* op de risico's die bombardementen met zich mee zouden brengen, wanneer burgers op de grond niet beschermd zouden worden.²⁶⁹ Voordat het ingrijpen daadwerkelijk plaats had, waarschuwde het IKV overigens al dat halfslachtige maatregelen de Servische president Milošević in de kaart konden spelen.²⁷⁰ Deze waarschuwing bleek terecht: de Servische troepen voerden het aantal etnische zuiveringen op als reactie op de luchtaanvallen, die niet – zoals gesteld door de NAVO – gericht waren op de beëindiging van de etnische zuiveringen. Het IKV meende dat de luchtaanvallen de etnische zuiveringen juist legitimeerden en verhevigden,²⁷¹ en dat de aankondiging van de NAVO om geen grondtroepen in te zetten aanzette tot een nog intensievere campagne van etnische zuiveringen.²⁷² De oorlog werd immers tegen Servië gevoerd, die terugsliep met het opvoeren van de etnische zuiveringen op Kosovo-Albanese burgers. Paradoxaal genoeg dienden zij juist beschermd te worden tegen dergelijke acties.

Hoewel de interventie van de NAVO in Kosovo algemeen bekend staat als 'oorlog voor mensenrechten', was het IKV het hier uitdrukkelijk niet mee eens. Tevens stelde de organisatie dat bombardementen geen perspectief boden op verzoening en duurzame vrede. Tijdens de bombardementen bleef het IKV pleiten voor militair ingrijpen waarbij bescherming van burgers centraal stond.²⁷³ De organisatie veroordeelde de interventie van de NAVO echter niet, niettegenstaande dat deze zich zeer kritisch uitliet over *de middelen* die werden ingezet.²⁷⁴ Myriam Struyk, medewerker van het IKV, wees hierbij op het dilemma van de organisatie of de lobby voor militair ingrijpen met als doel bescherming van burgers moest worden voortgezet, terwijl (van tevoren) duidelijk was dat er binnen de internationale gemeenschap hiervoor geen draagvlak bestond.²⁷⁵ Ten tijde van de oorlog pleitte het IKV voor ingrijpen waarbij 'bescherming' centraal stond, eventueel in de vorm van veilige gebieden om etnische zuiveringen te stoppen.²⁷⁶ Dit is mijns inziens opvallend wanneer gekeken wordt naar de gebeurtenissen in bijvoorbeeld Srebrenica, waarvan het IKV met afschuw kennisnam. Daarnaast stelde het IKV dat de ontstane situatie zo snel mogelijk beëindigd diende te worden, wanneer mogelijk met diplomatieke middelen en onder auspiciën van de VN.²⁷⁷ Mient Jan Faber behield na de bombardementen in Kosovo vertrouwen in militaire middelen

²⁶⁸ Interview Dion van de Berg, afgenomen op 09-09-2010.

²⁶⁹ *IKV Jaarverslag 1999*, 4.

²⁷⁰ Document bij agendapunt Kosovo, vergadering Beraad (IKV november 1998) in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 257.

²⁷¹ M.J. Faber, 'Twee onrechtvaardige oorlogen' in: Digitaal archief IKV Pax Christi (Utrecht).

²⁷² Faber, 'Rechtvaardiging van de krijgsmacht', 398.

²⁷³ *IKV Jaarverslag 1999*, 4.

²⁷⁴ Struyk, 'Humanitarian intervention: license for war'.

²⁷⁵ Ibidem.

²⁷⁶ *IKV Jaarverslag 1999*, 4.

²⁷⁷ IKV verslag werkoverleg 12 april 1999, in: IISG; Archief IKV, inv. nr. 273 (aanvulling).

om burgers te beschermen: ‘de civiele middelen van een rechtssysteem schieten in de bestrijding [van mensenrechtenschendingen] te kort. Alleen militaire interventie gericht op humanitaire bescherming zou, onder bepaalde voorwaarden, nog uitkomst bieden’.²⁷⁸

Bij een vergelijking van de standpunten van Pax Christi en het IKV kan geconstateerd worden dat er met betrekking tot de visie op (meerdere aspecten van) het conflict in Kosovo enkele verschillen bestonden. Het IKV bevond zich meer in de solidariteitspositie, terwijl Pax Christi een zekere onpartijdigheid behield met de inzet voor het dialoogproject. Toch was, zoals genoemd, solidariteit met de Kosovo-Albanezen een tweede invalshoek van Pax Christi. Deze invalshoeken stonden haaks op elkaar, maar het was duidelijk dat Pax Christi aan de eerste invalshoek prioriteit gaf. Voor wat betreft de bombardementen van de NAVO op Kosovo is er een duidelijk verschil tussen de organisaties waarneembaar. Pax Christi was uitdrukkelijk tegen militair ingrijpen, terwijl het IKV hier voorstander van was. Waar Pax Christi een internationaalrechtelijke basis, oftewel toestemming van de VN Veiligheidsraad, absoluut noodzakelijk achtte, lag dit voor het IKV anders. Daar de VN-veiligheidsraad geen toestemming gaf, rechtvaardigde de organisatie het militair ingrijpen door een beroep te doen op het ‘nood breekt wet-principe’. Er kunnen zich situaties voordoen waarin de omstandigheden zo nijpend zijn voor burgers, dat er direct gehandeld moet worden. Of er al dan niet een internationaalrechtelijke basis voor een interventie is, zou dan van ondergeschikt belang zijn.²⁷⁹ Een ander verschil is dat Pax Christi militair ingrijpen veroordeelde, voornamelijk als reactie op het vermoedelijke en later daadwerkelijke optreden van de NAVO. Het IKV sprak zich al uit over militair ingrijpen, nog voordat duidelijk was welke middelen de NAVO hiertoe zou inzetten. Het IKV presenteerde echter wel het bredere politieke kader waarbinnen een militaire actie zijn beslag zou moeten krijgen en pleitte van begin af aan voor inzet van grondtroepen. Militair ingrijpen was voor het IKV alleen gerechtvaardigd wanneer er, ter bescherming van burgers, grondtroepen werden ingezet. De organisatie heeft zich dan ook nimmer voorstander van alleen bombardementen getoond. Desondanks werd het ingrijpen van de NAVO niet veroordeeld.

²⁷⁸ Faber, ‘Rechtvaardiging van de krijgsmacht’, 397.

²⁷⁹ Faber, ‘Rechtvaardiging van de krijgsmacht’, 399.

Hoofdstuk 5: Militair ingrijpen in Irak

Op 11 september 2001 vonden verschillende terroristische aanslagen plaats in de VS, met naar zou blijken grote gevolgen voor de internationale politiek en het Amerikaanse veiligheidsbeleid, dat de VS op 17 september 2002 presenteerde. Daar genoemde aanslagen en het nieuwe veiligheidsbeleid van de VS de weg vrij maakten voor de start van de oorlog met Irak, is het noodzakelijk hier kort aandacht aan te besteden, alvorens op de achtergrond van het conflict in te gaan. De oorlog bestond uit twee fasen: de eerste fase was de invasie, welke van 20 maart 2003 tot en met 1 mei 2003 plaats had. De tweede fase van de (weder)opbouw van Irak duurt nog voort, hoewel de Amerikaanse gevechtstroepen zich op 19 augustus 2010 hebben teruggetrokken uit Irak. Troepen die nog aanwezig blijven, doen dit in een adviserende en ondersteunende rol. De achtergrond van het conflict zal aan bod komen, alsook de rechtvaardigheidsgrond van de VS en Groot-Brittannië voor het ingrijpen. Het besluitvormingsproces was erg chaotisch en hier en daar onduidelijk.²⁸⁰ Tevens zal ik ingaan op de visie van Pax Christi en het IKV inzake militair ingrijpen in Irak. Pax Christi formuleerde voorafgaand aan de oorlog vier bezwaren: het ontbreken van toestemming van de VN, het ontbreken van een visie op de (politieke) toekomst van Irak, de humanitaire situatie ten gevolge van luchtaanvallen en grondgevechten en de eventuele politieke consequenties ervan voor het Midden-Oosten.²⁸¹ Het IKV was tegen oorlog, maar nog meer tegen onderdrukking van de Iraakse bevolking door Saddam Hoessein. Militair ingrijpen werd daarom niet per definitie uitgesloten, maar moest aan een aantal voorwaarden voldoen. De organisatie bleek moeite te hebben dit standpunt in de publieke discussie over te brengen, door polarisering van het debat waardoor er weinig ruimte voor nuances was.

De aanslagen van 11 september 2001 en het nieuwe Amerikaanse veiligheidsbeleid

De terroristische aanslagen op de VS op 11 september 2001 markeerden zowel het einde van een periode van relatieve onkwetsbaarheid van de VS, als het begin van een nieuwe periode in de internationale politiek.²⁸² De Amerikaanse president Bush stelde op de dag van de aanslagen dat andere staten ofwel met de VS, ofwel tegen de VS waren en degenen die verantwoordelijk waren voor de aanslagen, zouden worden opgespoord en gestraft. Een dergelijke opstelling zorgde voor verdeeldheid in de internationale politiek, welke het functioneren van de VN, en daarmee het internationale recht, geen goed kon doen. President Bush zag neutraliteit in de nieuwe periode van de internationale politiek niet langer als een optie. De stelling van Bush dat er sprake was van een strijd

²⁸⁰ Dit kan onder andere worden geweten door enerzijds President George W. Bush' planning voor oorlog tegen Irak, waarbij tegelijkertijd diplomatieke stappen werden ondernemen om een oorlog te voorkomen. Zie B. Woodward, *Plan of attack* (New York 2004) 4.

²⁸¹ 'Oorlog opende een boek vol vragen' in: *Pax Christi communicatie* (juni 2003).

²⁸² Wenger en Zimmerman, *International relations*, 325.

tegen een ieder die geloofde in vrijheid, tolerantie en pluralisme, maakte dat aanslagen tegen één land werden voorgesteld als een aanslag tegen de gehele beschaafde wereld.²⁸³

De VS kondigde de oorlog tegen het terrorisme aan, dat het proces van globalisering van de hoogste plek op de internationale politieke agenda leek te verstoren.²⁸⁴ De Chinese, Russische en verschillende Europese regeringsleiders stemden vervolgens in met de opzet van een brede coalitie tegen terrorisme. Tegelijkertijd stelde de NAVO dat artikel vijf met het oog op de aanslagen op de VS van toepassing was, waarin een aanval op één lidstaat werd opgevat als een aanval op alle lidstaten. Dit was overigens de eerste en tot op heden enige keer dat de NAVO een beroep deed op dit artikel. Artikel vijf stelde lidstaten evenwel niet verplicht militaire middelen beschikbaar te stellen; de keuze voor het al dan niet inzetten van militaire middelen tijdens de oorlog tegen het terrorisme werd aan elke lidstaat zelf overgelaten. Dit weerhield president Bush er niet van te pogen internationale steun te verkrijgen voor een militair antwoord op de aanslagen. Waar meerdere Europese staten terughoudend reageerden, werd in Groot-Brittannië direct met meer enthousiasme gereageerd op het verzoek van militaire steun aan de VS.

Zowel Pax Christi als het IKV reageerde geschokt op de aanslagen van 11 september 2001. Eerstgenoemde stelde dat een dialoog opgezet en gestimuleerd moest worden tussen verschillende (bevolkings)groepen, met diverse religieuze en etnische achtergronden. Polarisatie en vooroordelen moesten hierbij worden tegengegaan.²⁸⁵ Daarnaast riep de organisatie, samen met het IKV, kerkleden op een teken van solidariteit aan vredesgroepen wereldwijd te geven, daar hun werk duidelijk maakte dat verschil tussen goed en kwaad niet langs etnische en religieuze lijnen kon worden getrokken.²⁸⁶ Het IKV benadrukte daarnaast het belang dat werd gehecht aan samenwerking met burgers, mensenrechten- en vredesgroepen in gebieden waar oorlog en terreur heersten en het wilde tevens een bijdrage leveren aan een dialoog, zowel internationaal als binnen Nederland. Tevens benadrukte het IKV tijdens de oorlog tegen het terrorisme solidair te zijn met slachtoffers.²⁸⁷ Pax Christi sloot zich bij het IKV aan in de stellingname dat een militair antwoord op de terreurdaden van 11 september niet per definitie werd uitsloten, daar een daadkrachtig antwoord noodzakelijk werd geacht. Een militair antwoord diende echter wel proportioneel en effectief te zijn.²⁸⁸

In de periode na de aanslagen van 2001 werd een aantal staten die massavernietigingswapens ontwikkelden en produceerden gelijk gesteld aan 'de vijand'. Tijdens de jaarlijkse *State of the Union*

²⁸³ P.T. McCartney, 'American Nationalism and U.S. Foreign Policy from September 11 to the Iraq War' in: *Political science quarterly* 3(2004) 399-422, aldaar 413.

²⁸⁴ Wenger en Zimmerman, *International relations*, 325.

²⁸⁵ 'Pax Christi in oorlogstijd. Vervolging, berechting en bezinning' in: *Pax Christi communicatie* (november 2001).

²⁸⁶ 'Pax Christi in oorlogstijd'.

²⁸⁷ 'Het IKV beleid over terrorisme en de nieuwe oorlog' in: *IKV nieuwsbrief* (december 2001).

²⁸⁸ 'Het IKV beleid over terrorisme'.

in januari 2002 refereerde Bush aan dergelijke staten – en noemde specifiek Noord-Korea, Iran en Irak – en hun terroristische bondgenoten als ‘de as van het kwaad’.²⁸⁹ P.T. McCartney stelde mijns inziens hierop terecht dat

*‘Bush continued to stress the centrality of [the weapons of mass destruction] to his antiterror agenda throughout the year following the terrorist attacks, and by seamlessly integrating this concern into his post-September 11 doctrine, he normatively and conceptually tied his subsequent Iraq policy into the deep structure of America's global posture’.*²⁹⁰

In de nieuwe *National Security Strategy*, die op 17 september 2002 werd gepresenteerd, werd de gelijkstelling van ‘de vijand’ aan een aantal staten (en hun terroristische bondgenoten) die massavernietigingswapens ontwikkelden en produceerden geformaliseerd. Pre-emptieve oorlogsvoering, wat werd erkend door het VN-Handvest,²⁹¹ werd expliciet genoemd als onderdeel van de nieuwe Amerikaanse strategie, om onder meer toekomstige dreiging van het gebruik van massavernietigingswapens door zogenaamde schurkenstaten te voorkomen. Hierbij werd wel erkend dat de legitimiteit van pre-emptieve oorlog afhankelijk was van een duidelijke bedreiging, zoals de mobilisatie van een leger.²⁹² Deze strategie ging volgens Pax Christi direct in tegen de inzet van de vredesbeweging voor een ‘beleid van nooit meer oorlog’.²⁹³ Tevens was de organisatie van mening dat het begrip pre-emptieve oorlog door de VS zover werd opgerekt dat er geen sprake meer was van een pre-emptieve, maar van een preventieve oorlog.²⁹⁴ D.C. Hendrickson stelt dat het verschil tussen een pre-emptieve en een preventieve oorlog is dat bij eerstgenoemde oorlog de vijand op het punt staat aan te vallen, zodat er geen tijd meer is voor afweging. Bij een preventieve oorlog wordt geweld als eerste gebruikt om toekomstig maar mogelijk overweldigend gevaar af te wenden. Voorstanders van preventieve oorlog stellen dat oorlog onvermijdelijk is, dus dat deze beter uitgevochten kan worden onder omstandigheden van eigen keuze.²⁹⁵

Hoewel de VS het dus over pre-emptieve oorlog had, zag Pax Christi dit als preventieve oorlog, wat het internationale recht volgens de organisatie ondermijnde en bovendien de VN – en internationale

²⁸⁹ Zie George W. Bush, ‘State of the union speech: the axis of evil’ in: *The Iraq war reader. History, documents, opinions* (New York 2003) 250-252.

²⁹⁰ McCartney, ‘American Nationalism and U.S. Foreign Policy from September 11 to the Iraq War’, 414.

²⁹¹ VN-Handvest Artikel 51.

²⁹² Zie *The National Security Strategy of the United States of America* (september 2002).

²⁹³ B. Schennink, *Pre-emptieve oorlog of pre-emptieve vrede? De nationale veiligheidsstrategie van de VS: een uitdaging voor de vredesbeweging*. Adviesnota voor Pax Christi Nederland (januari 2004) 3.

²⁹⁴ A.H. van Luyn, ‘Verantwoordelijkheid voor bescherming van burgers. Nieuw paradigma in de internationale politiek’ (lezing uitgesproken tijdens het Symposium ‘De hemel van Nederland – nieuwe perspectieven op christendom in samenleving en cultuur. Tilburg 9 oktober 2004) 3.

²⁹⁵ D.C. Hendrickson, ‘Toward Universal Empire The Dangerous Quest for Absolute Security’ in: *World policy journal* 3 (september 2002) 1-10, aldaar 7.

politieke samenwerking in het algemeen – verzwakte.²⁹⁶ Daarnaast was volgens de organisatie niet gebleken of en hoe doeltreffend preventieve oorlog als antwoord op internationaal terrorisme was. Toch erkende Pax Christi dat terrorisme, in combinatie met de proliferatie van massavernietingswapens en het bestaan van schurkenstaten, een bedreiging vormde voor de internationale vrede en veiligheid. In plaats van het voeren van preventieve oorlogen bepleitte Pax Christi een sterke en unanieme aanpak, die gebed was in een nieuwe politieke strategie van collectieve veiligheid. Hierbij werden drie prioriteiten benoemd: versterking van de internationale rechtsorde, non-proliferatie en ontwapening en versterking van (Europese) samenwerking.²⁹⁷

Het IKV vond het opvallend dat het woord oorlog (oorlog tegen het terrorisme, pre-emptieve oorlog) werd gebruikt om de nieuwe veiligheidsagenda te beschrijven, maar erkende evenals de VS dat massavernietingswapens en terrorisme een grote bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid vormden.²⁹⁸ De organisatie wilde zich actief mengen in het debat over veiligheid en had daarbij ruim aandacht voor percepties die daaraan ten grondslag lagen. Deze speelden, met name sinds de aanslagen van 11 september 2001, een grote rol bij het gevoel van veiligheid van mensen en binnen het veiligheidsdebat. Het debat kon hierdoor gemanipuleerd worden en er kon zelfs een politiek worden gesteund die niet gewenst was, omdat deze zelf een gevaar voor de veiligheid kon opleveren. Daar waarschuwde het IKV dan ook voor.²⁹⁹ In plaats van pre-emptieve oorlogvoering tegen onder meer terroristen, pleitte het IKV voor het wegnemen van de oorzaken van terrorisme.³⁰⁰ Hierbij diende het Westen ook kritisch naar het eigen (politieke) gedrag te kijken, daar dit eventueel bedreigingen met zich mee kon brengen in de veiligheidsperceptie van anderen. Het IKV benadrukte dat de organisatie het terrorisme hiermee niet goed praatte, maar dat dergelijke daden veelal niet uit de lucht komen vallen.³⁰¹ De focus op het wegnemen van oorzaken van terrorisme nam niet weg dat het IKV nadacht over een antwoord op dergelijke daden: deze dienden krachtig en wanneer noodzakelijk, met militaire middelen bestreden te worden.³⁰²

De achtergrond en rechtvaardiging van het conflict

In augustus 1990 vielen Irakese troepen Koeweit binnen. Deze invasie werd deels ingegeven door oliebelangen, die de leider van Irak, Saddam Hoessein, zeker wilde stellen.³⁰³ De VN Veiligheidsraad

²⁹⁶ Van Luyn, 'Verantwoordelijkheid voor bescherming van burgers', 5.

²⁹⁷ 'Zeven punten voor een nieuwe agenda van de Nederlandse regering ter versterking van de collectieve veiligheid' (Pax Christi Nederland januari 2004) 3.

²⁹⁸ M.J. Faber, 'IKV-standpuntbepaling inzake Irak' in: Digitaal archief IKV Pax Christi (Utrecht).

²⁹⁹ Faber, 'IKV-standpuntbepaling inzake Irak'.

³⁰⁰ 'Het IKV beleid over terrorisme'.

³⁰¹ Faber, 'IKV-standpuntbepaling inzake Irak'.

³⁰² "'Kijken door de bril van de ander". De IKV achterban en het terrorisme' in: *IKV nieuwsbrief* (maart 2002).

³⁰³ W. Shawcross, *Allies. United States, Britain, Europe and the war in Iraq* (Londen 2004) 22.

reageerde hier in eerste instantie op door een handelsembargo af te kondigen. Toen duidelijk werd dat Irak de bezetting van Koeweit niet zou beëindigen nam de VN Veiligheidsraad resolutie 678 aan, waarmee militair ingrijpen werd geautoriseerd om Irak uit Koeweit te verdrijven. Op 17 januari 1991 begon de VS met de ten uitvoerlegging van luchtaanvallen (*Operation Desert Storm*) op Irak. Hoewel Irak de Eerste Golfoorlog verloor, besloot de VS Saddam Hussein niet af te zetten.³⁰⁴ Met VN Veiligheidsraad resolutie 687 werd formeel een staakt het vuren afgekondigd. Irak diende in te stemmen met een breed pakket aan maatregelen, waar ontmanteling van massavernietigingswapens en het economisch embargo onderdeel van uitmaakten. Dezelfde resolutie autoriseerde de inzet van ‘alle benodigde middelen’ om Irak zich aan alle eisen te laten houden die middels verschillende resoluties werden gesteld.³⁰⁵

In de daaropvolgende jaren hield Saddam Hoessein zich echter niet aan de verschillende resoluties van de VN Veiligheidsraad. Zo werd onder meer de *UN Special Commission* (UNSCOM), belast met de implementatie van de ontwapening van Irak, voortdurend tegengewerkt bij uitvoering van de werkzaamheden. De VN legde Irak verdergaande sancties op, maar binnen de VN Veiligheidsraad ontstond hier verdeeldheid over. Terwijl onder meer Rusland en Frankrijk geneigd leken de sancties op te heffen en Irakese medewerking op een aantal punten wilden belonen,³⁰⁶ dreigden de VS en Groot-Brittannië Irak eind 1997 met militair ingrijpen. Dit ingrijpen vond echter geen doorgang en de crisis werd afgewend toen VN Secretaris-Generaal Kofi Annan met Saddam overeenkwam dat VN-wapeninspecteurs hun werk konden hervatten. Deze afspraak hield echter niet lang stand; in 1998 konden de inspecteurs hun werk niet langer uitvoeren, en werden door de VN teruggehaald uit Irak. Daarop vonden in december 1998 vier dagen lang luchtaanvallen (*Operation Desert Fox*) van de VS en Groot-Brittannië plaats op Irak. Dit had echter niet het gewenste effect, daar duidelijk was dat noch de VN, noch de VS bereid was het geweld te laten escaleren om Irak te dwingen zich aan de resoluties te houden.³⁰⁷ Na operatie *Desert Fox* richtte de VN zich tot 2002 welhaast uitsluitend op verschillende voorstellen tot ‘slimmere’ sancties.³⁰⁸ In 2002 liet Irak (daarop) wederom wapeninspecties toe, die door zowel door W. Shawcross als S. Graham-Brown en C. Toensing als een (redelijk) succes werden beschouwd, door de vondst van massavernietigingswapens en nucleaire programma’s. Totale ontwapening is echter nooit bewerkstelligd.³⁰⁹

³⁰⁴ Voor overwegingen die hierbij meespeelden voor de VS, zie onder meer L. Freedman en E. Karsh, *The Gulf Conflict, 1990-1991: diplomacy and war in the new world order* (Londen 1993).

³⁰⁵ Zie VN Veiligheidsraad resolutie 687 (3 april 1991).

³⁰⁶ S. Graham-Brown en C. Toensing, ‘A backgrounder on inspections and sanctions’ in: *The Iraq war reader. History, documents, opinions* (New York 2003) 165-173, aldaar 165.

³⁰⁷ C. Bluth, ‘The British road to war: Blair, Bush and the decision to invade Iraq’ in: *International affairs* 5 (2004) 871-892, aldaar 873.

³⁰⁸ Graham-Brown en Toensing, ‘A backgrounder on inspections’, 167-168.

³⁰⁹ Shawcross, *Allies*, 31-32. Graham-Brown en Toensing, ‘A backgrounder on inspections’, 166.

Zoals hierboven beschreven waren de aanslagen van 11 september 2001 direct van invloed op de nieuwe veiligheidsstrategie van de VS. Deze strategie speelde een belangrijke rol omtrent de oorlog met Irak. Ook voor de Britse minister-president Tony Blair veranderde na 11 september de houding jegens (onder meer) Irak. Verschillende aspecten van de dreiging van zogenaamde schurkenstaten met massavernietigingswapens dienden te worden aangepakt, zodat de dreiging niet verder kon toenemen.³¹⁰ Het initiatief om ‘de kwestie’ Irak daadkrachtiger aan te pakken kwam echter van de Amerikaanse regering. Er werd besloten dat het na Afghanistan de beurt was aan Irak, omdat het regime inherent zou staan aan agressie. Dit zou, evenals het bezit van massavernietigingswapens dat als gevaarlijk werd bestempeld, een bedreiging vormen voor de regio en moest dus ingedamd worden.³¹¹

Het Amerikaanse ministerie van Defensie verdiepte zich in november 2001 voor het eerst in een mogelijk militair ingrijpen in Irak. Het Amerikaanse leger stelde zich, mede door een gebrek aan inlichtingenrapportages die ingrijpen rechtvaardigden, terughoudend op, terwijl minister van Defensie Donald Rumsfeld zo snel mogelijk tot een unilaterale aanval wilde overgaan. Hiertoe werden maatregelen getroffen om het ministerie van Defensie zoveel als mogelijk te betrekken bij de verzameling en analyse van inlichtingengegevens.³¹² In 2002 besloot de VS daadwerkelijk tot actie over te gaan, en de Amerikaanse vicepresident Dick Cheney hield op 26 augustus 2002 een speech die het begin van de campagne markeerde om het Amerikaanse volk te overtuigen van de noodzaak van een pre-emptieve oorlog tegen Irak.³¹³ C. Bluth stelt dat steun van Groot-Brittannië aan de VS bij het afzetten van Saddam Hoessein voornamelijk werd ingegeven door de angst voor een internationale orde waarin de VS steeds geïsoleerder haar eigen agenda zou nastreven. Een dergelijke wereldorde kon niet verenigd worden met wat Tony Blair zelf voor ogen had: een internationale orde gebaseerd op normen en principes, waarin de VN een centrale plaats in zou nemen en waarin het Westen zou samenwerken in de bestrijding van terrorisme, totalitarisme en wereldwijde armoede. Bovendien zou de dreiging uitgaande van terrorisme moeilijker te elimineren zijn wanneer het Westen verdeeld was.³¹⁴

Hoewel de Amerikaanse minister van Defensie Rumsfeld, evenals andere leden van de Amerikaanse regering, voorstander was van unilaterale actie, zou de VS toch gekozen hebben om via de VN internationale steun voor militair ingrijpen in Irak te verkrijgen, omdat Tony Blair alleen militaire steun kon toezeggen wanneer de VS de VN Veiligheidsraad bij de voornemens zou

³¹⁰ Bluth, ‘The British road to war’, 874.

³¹¹ Zie ook I.H. Daalder en J.M. Lindsay, *America unbound. The Bush revolution in foreign policy* (Washington 2003).

³¹² T.E. Ricks, *Fiasco. The American military adventure in Iraq* (New York 2006) 32-33.

³¹³ Zie D. Cheney, ‘The risks of inaction are far greater than the risk of action’ in: *The Iraq war reader. History, documents, opinions* (New York 2003) 298-300.

³¹⁴ Bluth, ‘The British road to war’, 875.

betrekken.³¹⁵ Andere factoren die een rol zouden hebben gespeeld waren de publieke oppositie tegen een oorlog met Irak en de voorkeur voor een multilaterale benadering van de kwestie, druk van de Senaat en het Huis van Afgevaardigden. E.C. Luck noemt daarbij nog de eigen visie en prioriteiten van president Bush.³¹⁶

President Bush besloot in 2002 lidstaten van de VN op te roepen om naleving van de VN Veiligheidsresoluties door Irak met militair ingrijpen af te dwingen, door zich in te zetten voor een VN Veiligheidsraad resolutie die dit militaire ingrijpen zou rechtvaardigen. Op 8 november 2002 werd resolutie 1441 aangenomen, waarin Irak een laatste kans werd geboden om zich aan de verplichting van ontwapenen te houden en waarin werd besloten dat een nieuw programma van wapeninspecties zou worden opgezet (onder Hoofdstuk VII van het VN-Handvest, wat impliceerde dat hierbij alle benodigde middelen mochten worden ingezet). Doel van de resolutie was een einde aan het conflict met Irak te maken over verboden bezit van massavernietigingswapens, niet om een nieuwe periode van indamming in te luiden.³¹⁷ Nieuwe deadlines liepen af en de VS meende dat Saddam niet aan de eisen had voldaan, daar Irak terreurorganisaties bleef ondersteunen en massavernietigingswapens ontwikkelde. Dit zouden bewijzen zijn dat het in het belang van de Amerikaanse nationale veiligheid was, alsook ‘ter bevordering van’ de oorlog tegen terrorisme om – desnoods met militair geweld – naleving van de VN Veiligheidsraad resoluties door Irak af te dwingen.³¹⁸ Hierop had (Amerikaans-Brits) militair ingrijpen, met luchtaanvallen en grondgevechten, plaats van 20 maart 2003 tot en met 1 mei 2003. Negen maanden na de start van de oorlog werd Saddam Hoessein opgepakt. Militair ingrijpen werd met name gerechtvaardigd door de perceptie van het bezit van verboden massavernietigingswapens, en president Bush refereerde aan de grootschalige mensenrechtenschendingen in Irak.³¹⁹ Harde bewijzen van aanwezigheid van massavernietigingswapens in Irak zijn echter tot op heden niet geleverd.

Pax Christi en militair ingrijpen in Irak

Pax Christi sprak zich in 2003 niet voor het eerst uit over militair ingrijpen in Irak; dit werd tijdens de Eerste Golfoorlog en in 1998 al eerder gedaan.³²⁰ In alle gevallen was de organisatie tegen militair

³¹⁵ Woodward, *Plan of attack*, 177.

³¹⁶ E.C. Luck, ‘Bush, Iraq and the U.N. Whose idea was this anyway?’ in: T.G. Weiss, M.E. Crahan en J. Goering (red.) *Wars on terrorism and Iraq. Human rights, unilateralism en U.S. foreign policy* (New York en Londen 2004) 135-154, aldaar 135.

³¹⁷ Bluth, ‘The British road to war’, 880.

³¹⁸ Het Amerikaanse congres keurde militair ingrijpen in Irak om deze redenen goed. Zie ‘Authorization for use of military force against Iraq resolution of 2002’ in: *The Iraq war reader. History, documents, opinions* (New York 2003) 378-383.

³¹⁹ Speech president George W. Bush voor de VN in september 2002. Voor de volledige tekst zie <http://www.cbsnews.com/stories/2002/09/12/national/main521781.shtml> geraadpleegd op 24-10-2010.

³²⁰ Zie bijvoorbeeld ‘Deze oorlog hebben we nooit gewild’ in: *Pax Christi communicatie* (februari 1991) en Verklaring Pax Christi Nederland inzake mogelijke militaire interventie in Irak (13 februari 1998).

ingrijpen. Bij de Eerste Golfoorlog was dit met name ingegeven door de criteria dat militair ingrijpen als uiterste redmiddel wordt ingezet en door het proportionaliteitsprincipe. Het door de VN afgekondigde handelsembargo was volgens de organisatie nog niet lang genoeg van kracht, zodat de effectiviteit hiervan nog niet kon worden vastgesteld. Tevens bestond er volgens Pax Christi onduidelijkheid over de proportionaliteit van het ingrijpen en de organisatie vreesde dat dit zou uitlopen op een Arabisch-Westers conflict. Ten tijde van de oorlog riep de organisatie (de Nederlandse regering) op tot diplomatieke afspraken die een staakt-het-vuren konden afdwingen. Wanneer dit zou worden bereikt, diende de economische sancties van kracht te blijven.³²¹

In 1998 klonken min of meer dezelfde geluiden binnen Pax Christi inzake militair ingrijpen in Irak, hoewel met het oog op het terreurregime dat in stand werd gehouden zulk ingrijpen (wanneer proportioneel en voorwaarden scheppend voor de overgang naar een democratie) niet per definitie werd uitgesloten. Hoewel de organisatie stelde dat de diplomatieke mogelijkheden van de internationale gemeenschap uitgeput leken, weerhield dit Pax Christi er niet van te pleiten voor het nastreven van politieke opties. Dit deed de organisatie onder meer omdat militair ingrijpen volgens haar verdere politieke stappen onmogelijk maakte. Militair ingrijpen zonder politiek perspectief duidde volgens de organisatie op de machteloosheid van de internationale gemeenschap.³²² Daarnaast pleitte de organisatie voor een vreedzame oplossing van het conflict daar het, in navolging van Pax Christi Internationaal, voorgenomen acties niet effectief achtte. Wanneer er toch militair ingrijpen zou plaatsvinden, diende hiertoe met het oog op de internationaalrechtelijke grondslag een nieuwe resolutie van de VN Veiligheidsraad te worden aangenomen.³²³

Pax Christi was om verschillende redenen tegenstander van het militaire ingrijpen in Irak. Het militaire ingrijpen miste een internationaalrechtelijke basis, daar resolutie 1441 tot doel had Irak (op vreedzame) wijze te ontwapenen en geen juridische basis gaf voor andere politieke doelen, zoals *regime change*, verbetering van de mensenrechtensituatie of de oorlog tegen terrorisme. Daarnaast leek er geen waterdicht bewijs dat Irak resolutie 1441 had overtreden. Pax Christi stelde hierbij dat overtuigend bewijs van essentieel belang was om militair ingrijpen niet direct al uit te sluiten.³²⁴ Pax Christi benadrukte verder dat een plan over de politieke toekomst van Irak ontbrak. Tevens waren nog niet alle vreedzame middelen om het conflict op te lossen ingezet. Wanneer dit moment bereikt zou worden, was de organisatie bereid haar mening te herzien.³²⁵ Verder trok de organisatie de intenties van de VS, bijgestaan door Groot-Brittannië, in twijfel om een oorlog met Irak te starten. Pax Christi

³²¹ 'Deze oorlog hebben we nooit gewild'.

³²² Verklaring Pax Christi Nederland inzake mogelijke militaire interventie in Irak (13 februari 1998).

³²³ Ibidem.

³²⁴ J. Gruiters, 'Iraq fact sheet. Pax Christi Nederland en Cordaid' (12 januari 2003).

³²⁵ Pax Christi notulen van de teamvergadering van woensdag 16 oktober 2002, in: Digitaal Archief IKV Pax Christi (Utrecht).

stelde hierbij dat oliebelangen of vrees voor terroristische aanslagen hierbij geen rol behoorde te spelen en wees eenzijdig Amerikaans optreden in Irak dan ook af.³²⁶

Pax Christi uitte in januari 2003 bezorgdheid over de situatie van de Iraakse burgerbevolking bij militair ingrijpen in Irak. De organisatie stond sceptisch tegenover de stelling van de VS en Groot-Brittannië dat burgers geen doelwit zouden worden en dat burgerslachtoffers zoveel mogelijk voorkomen moest worden. Pax Christi baseerde zich hierbij op experts (niet gespecificeerd) die meenden dat de consequentie van grootschalige luchtaanvallen en grondgevechten, een groot aantal burgerslachtoffers zou zijn. Tevens nam de organisatie aan dat de Iraakse autoriteiten er niet voor zouden terugschrikken om burgers als menselijk schild in te zetten, door militaire troepen en doelen in dichtbevolkte gebieden te plaatsen. Daarnaast stelde de organisatie dat er een reële kans bestond dat Irak als antwoord op een militaire aanval naar chemische en biologische wapens zou grijpen. Dit alles diende volgens Pax Christi een rol te spelen in de afweging van het morele dilemma van militair ingrijpen in Irak.³²⁷

Tot het moment dat de Amerikaanse president Bush in een speech voor de VN in 2002 de dramatische mensenrechtensituatie in Irak onder de aandacht bracht, had de internationale gemeenschap hier – ondanks de grootschalige en grove mensenrechtenschendingen in het land – niet of nauwelijks naar omgekeken. In 2002 was hier nog geen verandering in gekomen en marteling, willekeurige arrestaties en politieke moorden waren ook toen aan de orde van de dag. Er waren geen aanwijzingen dat de mensenrechtensituatie in de periode tot het militaire ingrijpen ernstig was verslechterd, waarop Pax Christi de verklaring van Amnesty International onderschreef dat de mensenrechtensituatie in een land selectief werd gebruikt om militair ingrijpen te rechtvaardigen.³²⁸

De mensenrechtensituatie in Irak kon voor Pax Christi militair ingrijpen dus niet legitimeren, zeker niet wanneer gekeken werd naar de gevolgen die de organisatie, zoals hierboven beschreven, vreesde voor de mensenrechtensituatie ten tijde van dergelijk ingrijpen: luchtaanvallen, grondgevechten met als mogelijk antwoord van Irak op militair ingrijpen de inzet van burgers als menselijk schild en mogelijke inzet van chemische wapens zouden niet bevorderlijk zijn voor de mensenrechtensituatie. Pax Christi wees daarnaast op de gevolgen voor de humanitaire situatie in het geval van een oorlog in Irak. Een oorlog zou grote gevolgen hebben voor de bevolking, daar het merendeel afhankelijk was van voedselhulp. Bij vernietiging van de infrastructuur werden de toegang tot en kwaliteit van watervoorzieningen ernstig in gevaar gebracht, waarmee – uiteraard naast het geweld – een enorme vluchtelingenstroom op gang kon komen.³²⁹

³²⁶ ‘Pax Christi wijst oorlog af’ in: *Pax Christi communicatie* (november 2002).

³²⁷ Grueters, ‘Iraq fact sheet’.

³²⁸ Grueters, ‘Iraq fact sheet’.

³²⁹ Ibidem.

Pax Christi uitte de bedenkingen tegen de oorlog op verschillende manieren, onder meer door het publiceren van brieven en advertenties, een kaartenactie, door het gesprek aan te gaan met politici en middels deelname aan een demonstratie in februari 2003.³³⁰ Jan Gruiters stelt dat ondanks de deelname aan de demonstratie, het bijbehorende manifest niet werd ondertekend omdat hierin een eenzijdige positie werd ingenomen. Pax Christi sloot militair ingrijpen in Irak echter niet uit, maar was van mening dat de tijd er nog niet rijp voor was.³³¹ Daarnaast voerde Pax Christi een campagne met als motto ‘Formeer vrede! Ontwapen Irak zonder oorlog’ en verzette zij zich tegen ‘de vanzelfsprekendheid en onvermijdelijkheid van een preventieve oorlog tegen Irak’.³³²

Pax Christi formuleerde enkele alternatieven voor militair ingrijpen in Irak, daar in januari 2003 vreedzame middelen om het conflict te beslechten nog niet uitgeput zouden zijn. De organisatie stelde de belangen van de Irakese burgerbevolking bij de vreedzame alternatieven centraal en ging zo niet voorbij aan het feit dat de bevolking gebukt ging onder een terreurregime en werd onderdrukt. Met die reden pleitte Pax Christi voor een VN-resolutie waarin het regime van Saddam Hoessein werd veroordeeld vanwege genocide en mensenrechtenschendingen.³³³ Ook dienden mensenrechteninspecteurs te worden ingezet om genoemde onderdrukking tegen te gaan.³³⁴ Als alternatief tegen een oorlog richtte Pax Christi zich met name op het sanctie- en inspectiebeleid. Sancties zouden niet hoeven worden opgeheven, maar konden wellicht aangepast worden zodat de burgerbevolking er minder onder te lijden zou hebben.³³⁵ Irak diende ontwapend te worden door VN-wapeninspecteurs, die voldoende tijd moesten krijgen om hun taak uit te voeren.³³⁶ Zo zouden er geen overhaaste conclusies worden getrokken. Daarnaast zou de VN zich moeten richten op buurlanden van Irak, om te zorgen dat sancties werden nageleefd en niet via internationale smokkel konden worden omzeild. Buurlanden die hieraan meewerkten konden gecompenseerd worden voor de geleden schade.³³⁷ Tevens dienden meer grenscontroles te worden uitgevoerd en de oliepijplijn tussen Syrië en Irak te worden afgesloten, daar er illegaal olie werd afgetapt door Irak. Dit liet zien dat de niet-militaire middelen nog ruim voorhanden waren.³³⁸

³³⁰ *Pax Christi Jaarverslag 2003*.

³³¹ Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

³³² *Pax Christi Jaarverslag 2003*.

³³³ ‘Pax Christi wijst oorlog af’.

³³⁴ *Pax Christi Jaarverslag 2003*.

³³⁵ Pax Christi notulen van de teamvergadering van woensdag 16 oktober 2002.

³³⁶ ‘Ontwapen Irak zonder oorlog’ in: *Pax Christi communicatie* (februari 2003).

³³⁷ ‘Pax Christi wijst oorlog af’.

³³⁸ Gruiters, ‘Iraq fact sheet’.

Het IKV en militair ingrijpen in Irak

Voor het IKV kwam de inval van Irak in Koeweit, op 2 augustus 1990, als een verrassing. In verschillende verklaringen werd gepleit voor de handhaving van de economische boycot tegen Irak en tegen overhaast militair ingrijpen, daar de kwestie om een politieke oplossing vroeg. Om de oproep voor een politieke oplossing voor het conflict kracht bij te zetten demonstreerde het IKV bij de Irakese en Amerikaanse ambassade in Nederland. De uitbraak van oorlog tegen Irak veranderde de stellingname niet, en het IKV bleef kansen aangrijpen haar mening uit te dragen. In deze periode kwam de organisatie voor het eerst in contact met Irakezen in Nederland. Het duurde echter nog tien jaar voordat het IKV echt actief werd in Irak, onder meer met financiële ondersteuning van en het geven van trainingen aan een onafhankelijke krant.³³⁹

Ook eind jaren negentig hield de situatie in Irak het IKV bezig, en uitte de organisatie zijn bezorgdheid over de ontwikkelingen in het land. De burgerbevolking, en niet zoals beoogd het regime van Saddam Hoessein, werd hard geraakt door de opgelegde VN-sancties. Het IKV pleitte tijdens de Vredesweek van 1999, anders dan in 1991, dan ook voor opheffing van het economische embargo, behoud van het wapenembargo en ondersteuning van burgerinitiatieven om de civiele samenleving op te bouwen. Uit het oogpunt van het welzijn van de burgerbevolking pleitte het IKV voor *regime change*.³⁴⁰

Het IKV meende in 2002 dat de wijze waarop de VS handelde inzake Irak terecht onderhevig was aan kritiek, onder meer omdat het belang van het Irakese volk hierbij niet centraal werd gesteld.³⁴¹ Toen de dreiging van militair ingrijpen in Irak in 2002 toenam bleef het IKV voorstander van *regime change*. (Meerdere) lidkerken van het IKV waren echter van mening dat een oorlog onder toenmalige omstandigheden niet te rechtvaardigen was. Het IKV was ook tegen oorlog, maar uitgangspunt van het standpunt was de benarde positie waarin het Irakese volk zich al jarenlang bevond en de behoeften van ditzelfde volk aan *regime change*.³⁴² Begin november 2002 werd het standpunt van het IKV hierop opnieuw vastgesteld: een unilaterale aanval op Irak was niet gewenst, maar militair ingrijpen werd niet direct uitgesloten om tot *regime change* in Irak te komen. Dergelijk ingrijpen kon echter alleen doorgang vinden wanneer de VN-Veiligheidsraad hiermee instemde, er brede steun voor was in de regio, de Irakese bevolking tijdens militair ingrijpen werd beschermd en er een duidelijk scenario van de (politieke) toekomst zou zijn.³⁴³

Het IKV stelde uit eigen ervaring te weten dat het grootste deel van de Irakese bevolking voor omverwerping van het regime van Saddam Hoessein was, zodat grootschalige

³³⁹ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 90-91, 95.

³⁴⁰ Ibidem, 92.

³⁴¹ Brief IKV-standpunt inzake Irak (Den Haag 30 oktober 2002) in: Digitaal Archief IKV Pax Christi (Utrecht).

³⁴² Ibidem.

³⁴³ *IKV Jaarverslag 2003*.

mensenrechtenschendingen zouden worden beëindigd. De organisatie meende hierbij een verantwoordelijkheid te hebben met betrekking tot de wens van een meerderheid van het Iraakse volk *regime change* te bewerkstelligen.³⁴⁴ Argumenten voor *regime change* vanuit het IKV hadden dus niets van doen met de vermeende aanwezigheid van massavernietigingswapens of een eventuele relatie tussen het regime van Saddam Hoessein en terroristische organisaties.³⁴⁵ In Nederland polariseerde het debat inzake militair ingrijpen in Irak echter zodanig (je was of voorstander, of tegenstander) dat het vrijwel onmogelijk bleek het genuanceerde standpunt dat werd ingenomen, over te brengen. Het IKV kon zich echter in geen van de kampen van voor- en tegenstanders vinden. De organisatie stelde dat de polarisering van het debat tot verkeerde beeldvorming, en daarmee tot isolering van het IKV (standpunt) leidde.³⁴⁶

Het IKV participeerde niet in een grote demonstratie tegen de oorlog in Irak in februari 2003 – hoewel er wel degelijk medewerkers aanwezig waren – omdat de demonstratie volgens het IKV alleen tegen eenzijdig optreden van de VS was gericht, en er dus geen ruimte was om de situatie van de Iraakse burgerbevolking onder de aandacht te brengen. Daarnaast speelde de visie van Iraakse partners van het IKV op de demonstratie een rol; die werd gezien als steun aan Saddam Hoessein.³⁴⁷ De geloofwaardigheid van het IKV stond met deelname aan de demonstratie voor hen op het spel en de organisatie wilde niet de schijn wekken dat het wel meeviel met het regime van Saddam Hoessein.³⁴⁸

Internationale druk op het regime van Saddam Hoessein diende volgens het IKV zowel uit een politieke als een militaire component te bestaan. De militaire component diende hierbij als ‘stok achter de deur’, waarbij de organisatie refereerde aan de uitgeoefende druk van Amerikaanse en Britse troepen op Irak, die eerder leidde tot de toelating van wapeninspecteurs.³⁴⁹ Het IKV stelde eind februari 2003 nog dat, bijna tegen beter weten in, werd gehoopt dat een oorlog in Irak vermeden kon worden.³⁵⁰ Een maand later bleek dit echter ijdele hoop te zijn geweest. Daar het daadwerkelijke militaire ingrijpen in Irak niet voldeed aan bovengenoemde voorwaarden van het IKV, maakte de organisatie kenbaar dit, evenals het feit dat de internationale gemeenschap niet in staat was gebleken de kwestie vreedzaam op te lossen, te betreuren en pleitte het tegelijkertijd wederom voor solidariteit met de bevolking van Irak.³⁵¹ Ten tijde van de oorlog pleitte het IKV voor internationale aanwezigheid in en grote politieke betrokkenheid bij Irak, daar dit het gevaar van de uitbraak van een burgeroorlog

³⁴⁴ *IKV Jaarverslag 2003*.

³⁴⁵ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 92.

³⁴⁶ Persbericht: ‘Het IKV en Irak: in solidariteit streven naar vrede’ (27 februari 2003) in: Digitaal Archief IKV Pax Christi (Utrecht).

³⁴⁷ ‘Irak standpunt zorgt voor discussie’ in: *IKV nieuwsbrief* (maart 2003).

³⁴⁸ Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 93.

³⁴⁹ ‘Irak! Waar is het IKV vóór? Waar is het IKV tegen?’ (12-02-2003) in: Digitaal Archief IKV Pax Christi (Utrecht).

³⁵⁰ Persbericht: Het IKV en Irak: in solidariteit streven naar vrede (27 februari 2003) in: Digitaal Archief IKV Pax Christi (Utrecht).

³⁵¹ *IKV Jaarverslag 2003*.

beperkte en zodat bovendien de machtsoverdracht aan Irakees bestuur vreedzaam plaats kon hebben. Het IKV was daarnaast voornemens het aantal projecten om burgerinitiatieven voor de opbouw van de civiele samenleving uit te breiden.³⁵²

Wanneer de standpunten van Pax Christi en het IKV vergeleken worden, is duidelijk dat eerstgenoemde, hoewel niet per definitie, tegen militair ingrijpen in Irak was, waar laatstgenoemde militair ingrijpen rechtvaardigde wanneer aan een aantal voorwaarden werd voldaan. Één van de voorwaarden was dat de VN Veiligheidsraad militair ingrijpen diende te autoriseren. Wanneer dit niet werd gedaan, werd ‘de basis voor de internationale rechtsorde onderuit gehaald’.³⁵³ Dit is opvallend wanneer gekeken wordt naar het standpunt van het IKV inzake Kosovo. Daar rechtvaardigde het IKV militair ingrijpen zonder VN mandaat door een beroep te doen op het ‘nood breekt wet-principe’. Tevens valt op dat het IKV één uitgangspunt had: solidariteit met het Irakese volk en diens behoefte tot *regime change*. Pax Christi daarentegen formuleerde een aantal bezwaren tegen militair ingrijpen, die zowel gedurende de periode voorafgaande aan, als tijdens de daadwerkelijke oorlog naar voren werden gebracht. De organisatie kwam, duidelijker dan in Kosovo, zelf met vreedzame alternatieven voor militair ingrijpen. Het IKV was met betrekking tot een vreedzame oplossing van het conflict van mening dat een politieke component met een militaire component moest worden gecomplementeerd.

³⁵² Van den Berg, *IKV 1966-2006*, 93.

³⁵³ Persbericht: Het IKV en Irak: in solidariteit streven naar vrede (27 februari 2003) in: Digitaal Archief IKV Pax Christi (Utrecht).

Conclusie

In deze paper staan de standpunten van Pax Christi en het IKV inzake militair ingrijpen in Bosnië, Kosovo en Irak centraal. Zowel Pax Christi als het IKV had criteria opgesteld waaraan getoetst kon worden of dergelijk ingrijpen in conflicten al dan niet gerechtvaardigd was volgens de organisaties. Voor Pax Christi vormde de katholieke traditie, in de vorm van de Leer van de Rechtvaardige Oorlog, alsook het internationale recht een belangrijk normatief referentiekader. Dit hield in dat er sprake moest zijn van zuivere intenties van de VN en/of staten die militair zouden ingrijpen, diende militair ingrijpen pas plaats te hebben wanneer alle vreedzame middelen om een conflict op te lossen waren uitgeput (militair ingrijpen als uiterste redmiddel), geweldsgebruik proportioneel en effectief te zijn, gevaar van escalatie voorkomen te worden en de VN Veiligheidsraad moest instemmen met militair ingrijpen. De organisatie stond kritisch tegenover de idee dat militair ingrijpen duurzame vrede en een politieke oplossing voor conflicten kon afdwingen. Dit impliceert dat militair ingrijpen met name gerechtvaardigd werd wanneer het doel de bescherming van burgers was.

Het IKV deelde criteria van Pax Christi als effectiviteit en militair ingrijpen als uiterste redmiddel en rechtvaardigde een interventie daarnaast wanneer sprake was van plannen voor wederopbouw en democratisering van een staat. De organisatie hanteerde echter een ‘losser’ referentiekader dan Pax Christi en liet zich voornamelijk leiden door de specifieke context van een conflictsituatie, waardoor in bepaalde gevallen meer gewicht werd toegekend aan bepaalde criteria dan in andere gevallen. Het IKV achtte een internationaalrechtelijke basis voor een interventie niet strikt noodzakelijk, daar er een ‘nood-breekt-wet’ principe bestond. Wanneer dit principe werd toegepast was de situatie voor burgers in een bepaald conflictgebied volgens de organisatie zo nijpend, dat een internationaalrechtelijke basis van ondergeschikt belang zou zijn. Voorgaande impliceert dat het IKV meer op ad hoc basis handelde, en Pax Christi een ‘strakker’ beleid voerde voor wat betreft toepassing van genoemde criteria en – met het oog op de internationaalrechtelijke basis – bij voorbaat ‘hardere’ eisen stelde aan militair ingrijpen.

Mijn hypothese, zoals gesteld in de inleiding van deze paper, is dat Pax Christi restrictiever was in het rechtvaardigen van militair ingrijpen in Bosnië, Kosovo en Irak. Deze kan geverifieerd worden wanneer gekeken wordt naar het feit dat het IKV in alle drie de conflicten voorstander was van militair ingrijpen, en Pax Christi slechts in het geval van Bosnië. Daar het IKV niet zonder meer achter het *daadwerkelijke* militaire ingrijpen zoals dat geschiedde in Bosnië, Kosovo en Irak stond, en Pax Christi bovendien de inzet van militaire middelen in Irak niet bij voorbaat uitsloot, dient in de stelling echter wel enige nuance te worden aangebracht.

Zowel Pax Christi als het IKV stond in Bosnië achter de instelling van veilige gebieden, waarbij militaire middelen werden ingezet om burgers te beschermen. Beide organisaties stelden solidariteit centraal in hun benadering van het conflict. Militair ingrijpen was volgens Pax Christi gerechtvaardigd, daar de VN hiermee instemde – er was dus een internationaalrechtelijke basis – en het ingrijpen tot doel had burgers te beschermen. Dit achtte de organisatie een haalbaar doel. Aan het

criterium dat het ingrijpen ingebed moest zijn in een bredere politieke strategie werd echter niet voldaan. Pax Christi rechtvaardigde dit door een ethische afweging te maken en daarop te stellen dat de nadelen van militair ingrijpen niet opwogen tegen het onverminderd doorgaan van etnische zuiveringen. Zowel Pax Christi als het IKV juichte de VN Veiligheidsresolutie waarmee de veilige gebieden werden ingesteld toe. De implementatie ervan werd echter uitdrukkelijk bekritiseerd. Pax Christi stelde hierbij dat er te weinig troepen waren, die niet optraden tegen beschietingen van buitenaf en burgers in de veilige gebieden niet ontwapenden. Het IKV stelde omtrent de implementatie van de resolutie dat de VN in gebreke was gebleven, door – naar mening van het IKV – te weinig UNPROFOR troepen te sturen. Daarbij kwam dat de wapenuitrusting van de troepen ontoereikend zou zijn om hun taken uit te kunnen voeren. Het IKV pleitte direct al voor voldoende troepen, zware bewapening en een krachtig optreden van UNPROFOR en zag de instelling van veilige gebieden als onderdeel van een rechtvaardige politieke oplossing. In het geval van Bosnië gaat de stelling dat Pax Christi restrictiever was in de rechtvaardiging van militair ingrijpen dus niet op.

Wanneer de standpunten van Pax Christi en het IKV omtrent militair ingrijpen in Kosovo worden vergeleken, zijn duidelijke verschillen waarneembaar. Pax Christi stelde nadrukkelijk tegen militair ingrijpen in Kosovo te zijn, terwijl het IKV hier voorstander van was. Eerstgenoemde pleitte voor internationale aanwezigheid in Kosovo om onder meer de mensenrechtensituatie te monitoren en contact te onderhouden met alle actoren in het conflict, teneinde verdere onderdrukking van de bevolking en escalatie van het conflict te voorkomen. De organisatie was van mening dat spanningen in Kosovo alleen konden afnemen wanneer verzoening door middel van dialoog kon worden bewerkstelligd, en zag hier een taak voor de internationale gemeenschap, alsook voor Pax Christi zelf. Dit vroeg om een zekere mate van onafhankelijkheid van de organisatie en solidariteit werd, zoals in Bosnië wel het geval was, dus niet langer centraal gesteld. Pax Christi verwierp de etnische zuiveringen moreel gezien, maar dit leidde volgens de organisatie niet direct tot een rechtvaardiging van militair ingrijpen. Er waren nog vreedzame middelen voorhanden om tot een oplossing van het conflict te komen, de organisatie twijfelde aan de zuiverheid van intenties van de NAVO om te interveniëren, stond sceptisch tegenover de idee dat militair ingrijpen burgers zou beschermen en het ingrijpen was niet ingebed in een bredere politieke strategie. Ook laatstgenoemde reden vormde – anders dan in Bosnië – dus een belemmering voor een interventie. In Kosovo is militair ingrijpen dan ook nooit een optie geweest voor Pax Christi.

Evenals Pax Christi pleitte het IKV voor internationale aanwezigheid in Kosovo, met als verschil dat het zowel een civiele en militaire aanwezigheid voorstond. De organisatie was dan ook voorstander van militair ingrijpen, met als voorwaarde dat de bescherming van burgers de enige intentie en het enige juiste doel was. Hierbij was de inzet van grondtroepen volgens de organisatie onmisbaar, aangezien luchtaanvallen alleen hier geen kans op boden. De NAVO zette echter geen grondtroepen in, en tijdens de bombardementen bleef het IKV dan ook pleiten voor militair ingrijpen waarbij

bescherming van burgers centraal stond. De organisatie veroordeelde de interventie van de NAVO niet, niettegenstaande dat deze zich zeer kritisch uitliet over *de middelen* die werden ingezet. Het IKV pleitte dus nimmer voor bombardementen, maar voor bescherming van burgers door militair ingrijpen. Met het oog op Kosovo lijkt de stelling te kloppen dat Pax Christi restrictiever in het rechtvaardigen van militair ingrijpen was, daar dit nooit een optie is geweest voor de organisatie. Het IKV rechtvaardigde dergelijk ingrijpen wel, mits aan een aantal voorwaarden werd voldaan.

De standpunten van Pax Christi en het IKV omtrent militair ingrijpen in Irak verschilden enigszins. Pax Christi was tegen militair ingrijpen in Irak, maar sloot dit niet per definitie uit. De organisatie droeg hierbij verschillende redenen aan: er was geen internationaalrechtelijke basis voor militair ingrijpen om *regime change* en/of de verbetering van de mensenrechtensituatie te bewerkstelligen. Daarnaast was er volgens de organisatie geen waterdicht bewijs dat Irak VN Veiligheidsraad resolutie 1441 had overtreden (waarmee de VS en Groot-Brittannië een oorlog tegen Irak onder meer rechtvaardigde). Dit werd echter noodzakelijk geacht om militair ingrijpen niet al direct uit te sluiten. Ook werden de intenties van de VS en Groot-Brittannië in twijfel getrokken. Volgens Pax Christi zouden oliebelangen en vrees voor terroristische aanslagen redenen zijn om een oorlog tegen Irak te starten. Pax Christi was tevens tegen militair ingrijpen, daar de vreedzame middelen om tot een oplossing van het conflict te komen nog niet waren uitgeput. Bovendien uitte de organisatie bezorgdheid over de situatie van burgers ten tijde van militair ingrijpen: luchtaanvallen en grondgevechten, met de inzet van chemische wapens en burgers als menselijk schild als mogelijk antwoord van Irak hierop, zou niet bevorderlijk zijn voor de mensenrechtensituatie. Pax Christi sloot militair ingrijpen zoals genoemd niet uit, maar achtte de tijd er nog niet rijp voor in maart 2003.

Vanuit het oogpunt van het welzijn van Irakese burgers, pleitte het IKV in 2003 voor *regime change* in Irak door middel van militair ingrijpen. Dit betekende niet dat de organisatie achter de handelswijze van de VS omtrent Irak stond, aangezien bescherming van burgers hierin niet centraal werden gesteld. Een unilaterale aanval was ongewenst en het IKV pleitte dan ook voor een autorisatie van de VN Veiligheidsraad. Wanneer dit niet werd gedaan, werd 'de basis voor de internationale rechtsorde onderuit gehaald'.³⁵⁴ Dit is opvallend wanneer gekeken wordt naar de opstelling van het IKV inzake militair ingrijpen in Kosovo, waar het 'nood-breekt-wet' principe werd toegepast (hierbij achtte de organisatie een internationaalrechtelijke basis ondergeschikt aan de bescherming van burgers). Andere criteria die werden gesteld aan militair ingrijpen waren brede steun hiervoor in de regio, de bescherming van burgers en duidelijkheid omtrent de (politieke) toekomst van Irak. De invasie van de VS en Groot-Brittannië voldeed hier echter niet aan. Het IKV had moeite deze stellingname over te brengen binnen het polariserende debat in Nederland. Daar was enkel ruimte voor twee kampen: voor- en tegenstanders van oorlog. Het IKV beschouwde zichzelf echter noch als voorstander, noch als

³⁵⁴ Persbericht: Het IKV en Irak: in solidariteit streven naar vrede (27 februari 2003).

tegenstander van de oorlog in Irak. Mijn hypothese (Pax Christi was restrictiever inzake militair ingrijpen in Irak) wordt door bovengenoemde, met enige nuances, geverifieerd. Deze nuances hebben betrekking op de stelling van Pax Christi dat militair ingrijpen niet per definitie werd uitsloten, maar de tijd er nog niet rijp voor achtte. Het IKV was van mening dat dit wel zo was, maar pas kon geschieden wanneer aan een aantal voorwaarden werd voldaan.

De opstelling van het IKV omtrent militair ingrijpen in conflicten geniet mijn voorkeur, hoewel er tevens iets te zeggen is voor de handelswijze van Pax Christi, waarbij de Leer van de Rechtvaardige Oorlog en de internationaalrechtelijke basis het belangrijkste normatieve referentiekader vormen. Pax Christi hanteert de criteria standvastiger, waardoor te allen tijde duidelijk is waar de organisatie voor staat en waar haar standpunt op gebaseerd is. De handelswijze van het IKV laat echter meer ruimte om in te spelen op de specifieke context van een bepaald conflict. Elk conflict heeft haar eigen kenmerken en vraagt wellicht om een andere benadering dan eerdere conflicten. Er kan gesteld worden dat de organisatie flexibeler is in standpunten van militair ingrijpen en de criteria soepeler hanteert dan Pax Christi. Een nadeel van de opstelling van het IKV kan echter zijn dat er onduidelijkheid bestaat over het standpunt (zie Irak) en dat de organisatie beticht kan worden van 'draaikonterij'. Dit weegt mijns inziens echter niet op tegen de voordelen van een dergelijke opstelling.

Een suggestie voor vervolgonderzoek is, gezien de oprichting van de nieuwe vredesbeweging IKV Pax Christi in 2007, of accentverschillen die bij eerdere stellingname inzake militair ingrijpen in conflictgebieden zijn gelegd, tot op heden en in de toekomst tot verdeeldheid binnen deze nieuwe organisatie hebben geleid of kunnen leiden. Het zou wellicht interessant zijn om te bekijken of de ad hoc benadering van het IKV wordt gevolgd, of de meer strikte benadering van Pax Christi, en waarom voor één van de twee benaderingen is gekozen.

Literatuurlijst

Lijst van archivalia:

Advies van Pax Christi Nederland aan de Rooms Katholieke Bisschoppenconferentie van Nederland ten behoeve van een nieuw herderlijk schrijven over gerechtigheid, vrede en veiligheid (Utrecht 1995).

Amnesty International's concerns at the 50th session of the United Nations Commission on Human Rights (IOR 41/038/1993) (november 1993).

An agenda for peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping. Rapport van de VN Secretaris-generaal (1992).

Archief IKV, inv. nr. 2.

Archief IKV inv. nr. 40.

Archief IKV, inv. nr. 251.

Archief IKV, inv. nr. 252.

Archief IKV; inv. nr. 254

Archief IKV, inv. nr. 255.

Archief IKV, inv. nr. 257.

Archief IKV, inv. nr. 273.

Archief IKV; inv. nr. 273 (aanvulling).

Archief IKV, inv. nr. 1018.

Archief Pax Christi, inv. nr. 1672

Archief Pax Christi, inv. nr. 3610.

Archief Pax Christi, inv. nr. 3659.

Archief Pax Christi, inv. nr. 3660.

Archief Pax Christi, inv. nr. 3661.

Archief Pax Christi, inv. nr. 3662.

Archief Pax Christi, inv. nr. 3663.

Archief Pax Christi, inv. nr. 3859.

Archief Pax Christi, inv. nr. 3876.

Digitaal archief IKV Pax Christi (Utrecht).

Ethiek kernwapens (Den Haag 1979). Brochure van de Pax Christi-werkgroep Ethiek kernwapens.

Faber, M.J. *Een nieuwe tijd, een nieuw beleid. Vredesbeleid van Kerken en IKV* (Den Haag 1991).

Fifth periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia (E/CN.4/1994/47) (november 1993).

Gruiters, J. 'Iraq fact sheet. Pax Christi Nederland en Cordaid' (12 januari 2003)

Handvest van de Verenigde Naties.

IKV Jaarverslag (1993-2003).

IKV Nieuwsbrief (1999-2003).

Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo report : conflict, international response, lessons learned* (Oxford 2000).

Inter. Tijdschrift voor vrede (1994-1995)

National Security Strategy of the United States of America (september 2002)

NIOD rapport *Srebrenica: een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002).

Pax Christi communicatie (1995- 2003).

Pax Christi jaarverslag (1997-2003).

Pax Christi Kommunikatieblad (1991,1992).

Pax Christi publicatie, *Oorlog in Voormalig Joegoslavië: een tragedie zonder eind? De kleine dingen die we kunnen doen* (Utrecht 1995).

Pax Christi verklaring inzake bombardementen op Servië (7 oktober 1998).

Report of the international commission on intervention and state sovereignty, *Responsibility to protect* (2001).

Report of the UN Secretary-general, *An agenda for peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*. (1992).

Report on the situation of human rights in the territory of the Former Yugoslavia (E/CN.4/1992/S-1/10), 27 oktober 1992.

Schennink, B. *Pre-emptieve oorlog of pre-emptieve vrede? De nationale veiligheidsstrategie van de VS: een uitdaging voor de vredesbeweging*. Adviesnota voor Pax Christi Nederland (januari 2004).

'Statement on Kosovo: the stalemate in Kosovo is reaching its dramatic end' (IKV/hCa 6 maart 1998).

Struyk, M. 'Humanitarian intervention: license for war?' (IKV 2003).

Universele Verklaring van de Mensenrechten.

Verklaring Pax Christi Nederland inzake mogelijke militaire interventie in Irak (13 februari 1998).

VN Veiligheidsraad Resoluties

De Vrede najagen. Strategisch beleidskader 1999-2004 Pax Christi Nederland (Utrecht 1998).

‘Zeven punten voor een nieuwe agenda van de Nederlandse regering ter versterking van de collectieve veiligheid’ (Pax Christi Nederland januari 2004).

Literatuur:

Bartels, W. (red.) *Tussen Oost en West Europa* (Amersfoort 1983).

Baylis, J., S. Smith en P. Owens (red.) *The globalization of world politics. An introduction to international relations* (Oxford 2008).

Berg, D. van den (red.) *IKV 1966-2006: veertig jaar mobiliseren voor vrede* (Den Haag 2006)

Brocades Zaalberg, T.W. *Soldiers and civil power: supporting or substituting civil authorities in modern peace operations* (Amsterdam 2006).

Bruggen, K. van der, *Verzekerde vrede of verzekerde vernietiging. Ontwikkeling van een theorie van gerechtvaardigde afschrikking.* (Kampen 1986).

Burg, S.L. en P.S. Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina. Ethnic conflict and international intervention* (Armonk 1999).

Daalder, I.H. en J.M. Lindsay, *America unbound. The Bush revolution in foreign policy* (Washington 2003).

Freedman, L. en E. Karsh, *The Gulf Conflict, 1990-1991: diplomacy and war in the new world order* (Londen 1993).

Gow, J. *Triumph of the lack of will* (Londen 1997).

Graaf, H.J. van der, D.K. Schut en H.W. Bomert, *Het vredesproces in beweging. Nieuwe uitdagingen voor VN-vredesmachters* (Nijmegen 1994).

Hippel, K. von, *Democracy by force. US military intervention in the Post-Cold War world* (Cambridge 2000).

Hobsbawm, E. *The age of extremes. The short twentieth century 1914-1991* (Londen 1994).

Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo report : conflict, international response, lessons learned* (Oxford 2000).

Kaldor, M. *Human security: reflections on globalization and interventions* (Cambridge 2007).

Kamminga, M.T. *Inter-state accountability for violations of human rights* (Philadelphia 1992).

Kaufman, J.P. *NATO and the Former Yugoslavia. Crisis, conflict and the Atlantic Alliance* (Lanham en Oxford 2002).

Keylor, W.R. *A world of nations. The international order since 1945* (Oxford 2003).

Loescher, G. *The UNHCR and world politics. A perilous path.* (Oxford 2001).

- Malcolm, N. *Kosovo. A short history* (Londen en Basingstoke 1998).
- Megens, N. en H. Reiding, *Bewegen binnen smalle marges. Pax Christi Nederland, 1965-1990* (Nijmegen 1999).
- Neil MacFarlane, S. en Y. Foong-Khong, *The UN and human security: a critical history* (Bloomington 2006).
- Ogata, S. *The turbulent decade. Confronting the refugee crises of the 1990s* (New York en Londen 2005).
- Ricks, T.E. *Fiasco. The American military adventure in Iraq* (New York 2006).
- Rieff, D. *Slaughterhouse. Bosnia and the failure of the West* (Londen 1995).
- Schennink, B. en G. van der Haar (red.) *Working on Peace-Building and Conflict Prevention : Experiences and Dilemmas of Dutch NGOs* (Amsterdam 2006).
- Shawcross, W. *Allies. United States, Britain, Europe and the war in Iraq* (Londen 2004).
- Talentino, A.K. *Military intervention after the Cold War. The evolution of theory and practice* (Athens 2005).
- Touval, S. *Mediation in the Yugoslav wars. The critical years, 1990-1995* (Basingstoke en New York 2002).
- United Nations High Commissioner For Refugees (UNHCR) *The state of the world's refugees. Fifty years of humanitarian action* (Oxford 2000) .
- Walraven, G., Ph.P. Everts en M. van Alphen, *In actie voor een vredesklimaat* (Amersfoort 1987).
- Weiss, T.G. *Humanitarian intervention. Ideas in action* (Cambridge en Malden 2007).
- Weiss, T.G. *Military-civilian interactions. Intervening in humanitarian crisis.* (Oxford 1999).
- Wenger, A. en D. Zimmerman, *International relations. From the Cold War to the globalized World* (Boulder en Londen 2003).
- Woodward, B. *Plan of attack* (New York 2004).
- Yamashita, H. *Humanitarian space and international politics* (Aldershot 2004).

Artikelen:

- ‘Authorization for use of military force against Iraq resolution of 2002’ in: *The Iraq war reader. History, documents, opinions* (New York 2003) 378-383.
- Berger, J. ‘Religious nongovernmental organizations: an exploratory analysis’ in: *Voluntas* 1 (2003) 15-39.
- Bluth, C. ‘The British road to war: Blair, Bush and the decision to invade Iraq’ in: *International affairs* 5 (2004) 871-892.

- Bush, G.W. 'State of the union speech: the axis of evil' in: *The Iraq war reader. History, documents, opinions* (New York 2003) 250-252.
- Byman, D.L. en M.C. Waxman, 'Kosovo and the great air power debate' in: *International security* 4 (2000) 5-38.
- Cheney, D. 'The risks of inaction are far greater than the risk of action' in: *The Iraq war reader. History, documents, opinions* (New York 2003) 298-300.
- Clark, A.M. 'Non-governmental organizations and their influence on international society' in: *Journal of international affairs* 2 (1995) 48-72.
- Daalder, I.H. en M.E. O'Hanlon, 'Unlearning the lessons of Kosovo' in: *Foreign policy* 116 (1999) 128-140.
- Doyle, M.H. 'Too little, too late? Justice and security reform in Bosnia and Herzegovina' in: C.T. Call ed., *Constructing justice and security after war* (Washington 2007) 231-270.
- Faber, M.J. 'Rechtvaardiging van de krijgsmacht: humanitaire interventie' in: *internationale spectator* 7/8 (1999) 396-401.
- Fukuyama, F. 'The end of history?' in: *The national interest* 16 (1989) 3-18.
- Gow, J. 'Bosnia: triumph of the lack of will' in: R.J. Art en K.N. Waltz (red.) *The use of force. Military power and international politics* (Lanham 1999) 272-288.
- Graham-Brown, S. en C. Toensing, 'A backgrounder on inspections and sanctions' in: *The Iraq war reader. History, documents, opinions* (New York 2003) 165-173
- Held, D. en A. McGrew, 'The end of the old order? Globalization and the prospects for world order' in: D.A. Balwin (red.) *Theories of international relations* (Farnham en Burlington 2008) 337-361.
- Hendrickson, D.C. 'Toward Universal Empire The Dangerous Quest for Absolute Security' in: *World policy journal* 3 (september 2002) 1-10.
- Huntington, S.P. 'The clash of civilizations?' in: *Foreign affairs* 3 (1993) 22-49.
- Kaufmann, C. 'intervention in ethnic and ideological civil wars' in: R.J. Art en K.N. Waltz (red.) *The use of force: military power and international politics* (Lanham 2009) 406-426 .
- Keohane, R.O. en J.S. Nye jr. 'Globalization: what's new? What's not? (and so what?)' in: D.A. Balwin (red.) *Theories of international relations* (Farnham en Burlington 2008) 364-378.
- Loescher, G. 'Protection and humanitarian action in the post-cold war era' in: A.R. Aristide en P.M. Benda ed., *Global migrants global refugees. Problems and solutions* (New York 2001) 171-206.
- Luck, E.C. 'Bush, Iraq and the U.N. Whose idea was this anyway?' in: T.G. Weiss, M.E. Crahan en J. Goering (red.) *Wars on terrorism and Iraq. Human rights, unilateralism en U.S. foreign policy* (New York en Londen 2004) 135-154.
- Mathews, J.T. 'Power Shift' in: *Foreign affairs* 1 (1997) 50-66.
- Mccartney, P.T. 'American Nationalism and U.S. Foreign Policy from September 11 to the Iraq War' in: *Political science quarterly* 3(2004) 399-422.

- Mooney, E.D. 'Presence, ergo protection ? UNPROFOR, UNHCR and the ICRC in Croatia and Bosnia and Herzegovina' in: *International journal of refugee law* 3 (1995) 407-435.
- Posen, B.R. 'Military responses to refugee disasters' in: *International security* 1 (1996) 72-111.
- Rausch, C. 'From elation to disappointment. Just and security reform in Kosovo' in: C.T. Call (red.) *Constructing justice and security after war* (Washington 2007) 271-313.
- Rieff, D. 'The lessons of Bosnia. Morality and power.' In: *World policy journal* spring (1995) 76-88.
- Roberts, A. 'The so-called "right" of humanitarian intervention' in: *Yearbook of international humanitarian law 2000, vol. 3* (Den Haag 2002) 3-51.
- Solana, J. 'NATO's success in Kosovo' in: *Foreign affairs* 6 (1999) 114-120.
- Webber, M. 'The Kosovo war: a recapitulation' in: *International affairs* 3 (2009) 447-459.
- Weiner, M. 'The clash of norms: dilemmas in refugee policies' in: *Journal of refugee studies* 4 (1998) 433-453.
- Wheeler, N. 'The Kosovo bombing campaign' in: C. Reus-Smit (red.) *The politics of international law* (Cambridge 2004) 189-216.
- Willets, P. 'Transnational actors and international organizations in global politics' in: J. Baylis, S. Smith en P. Owens (red.) *The globalization of world politics. An introduction to international relations* (Oxford 2008) 330-347.
- Young, K. 'UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina' in: *International review of the Red Cross* 843 (2001) 781-805.

Lijst van niet gedrukte en andere literatuur:

Interview Dion van den Berg, afgenomen op 09-09-2010.

Interview Jan Gruiters, afgenomen op 15-09-2010.

Interview Mient Jan Faber, afgenomen op 15-09-2010.

Luyn, A.H. van 'Verantwoordelijkheid voor bescherming van burgers. Nieuw paradigma in de internationale politiek' (lezing uitgesproken tijdens het Symposium 'De hemel van Nederland – nieuwe perspectieven op christendom in samenleving en cultuur. Tilburg 9 oktober 2004).

Websites:

<http://www.australianpolitics.com/usa/clinton/speeches/990610kosovo.shtml> geraadpleegd op 2-8-2010.

<http://www.cbsnews.com/stories/2002/09/12/national/main521781.shtml> geraadpleegd op 24-10-2010.

<http://www.ikvpaxchristi.nl/files/Documenten/Achterban%20informatie/50jaarPax-Ben-Schennink.pdf> geraadpleegd op 02-05-2010.

http://www.ikvpaxchristi.nl/ikv_pax_christi_geschiedenis_over_pax_christi_geschiedenis_pax_achter_gronden.htm geraadpleegd op 02-05-2010.

http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmhansrd/vo990325/debtext/90325-33.htm#90325-33_spnew1 geraadpleegd op 2-8-2010.

<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmhansrd/vo990617/debtext/90617-14.htm> geraadpleegd op 2-8-2010.

<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-051e.htm> geraadpleegd op 01-08-2010.

<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-062e.htm> geraadpleegd op 01-08-2010.

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm. geraadpleegd op 01-08-2010.

<http://www.state.gov/www/regions/eur/bosnia/bosagree.html> geraadpleegd op 16-09-2010.

http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unprof_p.htm geraadpleegd op 5-8-2010.

http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unprof_b.htm geraadpleegd op 3-8-2010
www.volkskrant.nl geraadpleegd op 12-05-2009.